

UNIwersytet WarMińsko-Mazurski w Olsztynie
UNIVERSITY OF WARMIA AND MAZURY IN OLSZTYN

KWARTALNIK

Wydawnictwo
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego
w Olsztynie

RADA NAUKOWA

Susana Gonçalves (Instituto Politécnico de Coimbra, Portugalia), Carmen Lázaro Guillamón (Universitat Jaume I Castellón, Hiszpania), Michele Indelicato (Universita degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy), Iveta Kovalčíková (University of Presov, Słowacja), ks. Krzysztof Orzeszyna (Katolicki Uniwersytet Lubelski, Polska), Igor Paluš (Uniwersytet Pavla Jozefa Šafárika w Koszycach, Słowacja), Ognen Spasowski (Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia), Sebastiano Tafaro (Universita degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy)

REDAKTOR NACZELNY

ks. Wojciech Guzewicz (UWM)

SEKRETARZE REDAKCJI

Marcin Radziłowicz, Agnieszka Zwirowicz-Rutkowska (UWM)

REDAKTORZY TEMATYCZNI

♦ nauki o mediach: Marta Więckiewicz-Archacka (UWM), ♦ psychologia: Elżbieta Wesołowska (UWM), ♦ nauki o administracji: Monika Ziniewicz (UWM), ♦ prawo: Sławomir Kurska (UWM), ♦ prawo kanoniczne: ks. Florian Lempa (UWM)

REDAKTORZY JĘZYKOWI

♦ język angielski: Hannah Elizabeth James (University of the West of Scotland, Szkocja), ♦ język francuski: Thérèse Consigny (Université Paris – IV, Francja), ♦ język polski: Ryszard Skawiński (Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy), ♦ język rosyjski/białoruski: Алина Жилинская (Катехетический институт, г. Гродно, Białoruś), ♦ język włoski: Maria Casola (Universita degli Studi di Bari Aldo Moro, Włochy)

REDAKTORZY STATYSTYCZNI

♦ Nikolina Kenig (Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia), ♦ ks. Arkadiusz Orzeł (Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego w Łomży)

PROJEKT OKŁADKI

Marek Kuryłowicz

ADRES

Redakcja „Civitas et Lex”

19-300 Elk

ul. Kościuszki 23

tel. 87 621 60 76; 87 621 07 07; 87 621 03 08

on-line: uwm.edu.pl/wstis/publikacje/

ISSN 2392-0300

© Copyright by Wydawnictwo UWM • Olsztyn 2016

Wydawnictwo UWM

ul. Jana Heweliusza 14, 10-718 Olsztyn

tel. 89 523 36 61, fax 89 523 34 38

www.uwm.edu.pl/wydawnictwo/

e-mail: wydawca@uwm.edu.pl

Nakład 120

Ark. wyd. 8,50; ark. druk. 7,25

Druk: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, zam. 82

SPIS TREŚCI / CONTENTS

Od Redakcji / Editorial	5
-------------------------------	---

NAUKI O MEDIACH / MEDIA STUDIES

Dominika Agata Myślak , O lokowaniu produktu jako elemencie strategii reklamowej na przykładzie polskiego serialu <i>Przyjaciółki</i> / Product placement as an element of advertising strategy on the example of the Polish TV series <i>Przyjaciółki</i>	7
---	---

PSYCHOLOGIA / PSYCHOLOGY

Marta Filickova, Iveta Kovalcikova, Ivan Ropovik , Dynamic assessment of learning potential in standard and talented children	23
--	----

ADMINISTRACJA / SCIENCE OF ADMINISTRATION

Marta Kopacz , Glosa do wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 26 sierpnia 2014 r., sygn. akt I OSK 170/13 [odnośnie do oceny formalnej skargi na czynność z zakresu administracji publicznej dotyczącej uprawnień lub obowiązków wynikających z przepisów prawa] / Case comment to a judgment of the Supreme Administrative Court of 26 August 2014, Ref. Act I OSK 170/13 [relating to the assessment of a formal complaint to the operation of public administration of entitlements or obligations under the laws]	35
--	----

PRAWO / LAW

Salvatore Antonello Parente , Mediazione conciliativa e fiscalità indiretta – parte seconda: Il regime dell'imposta di registro / Conciliatory mediation and indirect taxation – part two: The scheme of registration fee	41
--	----

VARIA

Ks. Wojciech Guzewicz, Leszek Moszczyński , Postawa księży katolickich wobec komunistów na Suwalszczyźnie w świetle dokumentów organów bezpieczeństwa (1945–1953) / The attitude of Catholic priests in the Suwalki region towards the Communists in the light of the documents of the Communist security services (1945–1953)	75
Ks. Jacek Wojda , Aux fondements de l'institution ecclésiale: La position de saint Pierre parmi les apôtres (Mt 16, 13–20) et son retentissement à l'époque apostolique et patristique / At the basis of ecclesiastical institution: St. Peter's place among Apostles (Mt 16, 13–20) and its reminiscences in apostolic and patristic times.....	91

RECENZJE / REVIEWS

Ks. Wojciech Guzewicz , Recenzja pracy doktorskiej mgr. Piotra Nowaka pt. <i>Duchowieństwo w archidiecezji poznańskiej w latach 1918–1939</i> , Poznań 2015, ss. 394	107
Informacja od Redakcji	111

OD REDAKCJI / EDITORIAL

Szanowni Państwo! Mamy przyjemność zaprezentować dziewiąty z kolei, a pierwszy w nowym – 2016 roku – numer naszego kwartalnika. Niniejszy tom „Civitas et Lex” składa się z siedmiu materiałów naukowych, wśród których znajduje się sześć artykułów naukowych (w tym dwa artykuły zagraniczne – ze Słowacji i Włoch) oraz jedna recenzja pracy doktorskiej. Autorom, którzy zamieścili swoje prace w tym wydaniu, wyrażamy wdzięczność i składamy podziękowanie za to, że wybrali właśnie nasz periodyk jako miejsce swojej publikacji – cieszymy się, że możemy służyć w upowszechnianiu rzetelnej wiedzy naukowej. Wszystkim Czytelnikom z kolei życzymy owocnej lektury.

Pragniemy poinformować, iż do grona naszej Redakcji dołączyły dwie kolejne osoby: p. Alina Żylińska z Grodna, która została redaktorem działu języka rosyjskiego, oraz p. Teresa Consigny z Paryża – redaktor działu języka francuskiego.

Szczegółowe informacje na temat „Civitas et Lex” znajdują Państwo na naszej stronie internetowej, na którą serdecznie zapraszamy (uwm.edu.pl/wstis/publikacje/).

W imieniu Redakcji
KS. WOJCIECH GUZEWICZ

NAUKI O MEDIACH / MEDIA STUDIES

DOMINIKA AGATA MYŚLAK

O LOKOWANIU PRODUKTU JAKO ELEMENCIE STRATEGII REKLAMOWEJ NA PRZYKŁADZIE POLSKIEGO SERIALU *PRZYJACIÓŁKI*

[...] w popularnych polskich serialach eksponowanie markowych produktów wygląda podobnie – można w nich znaleźć wiele nienaturalnych, narzucających się *product placement*, których jakość wykonania pozostawia wiele do życzenia¹.

*Product placement*², czyli lokowanie produktu, zostało w Polsce uregulowane prawnie w 2011 r.³ Jest to forma legalnej i otwartej kryptoreklamy⁴, a także swoista marketingowa technika komunikacyjna, która w krótkim czasie bardzo

DOMINIKA AGATA MYŚLAK, doktorantka na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie; e-mail: myslak.dominika@gmail.com.

¹ A. Choliński, *Product placement. Planowanie, kreacja i pomiar skuteczności*, Warszawa 2013, s. 160–161.

² W artykule zamiennie stosuję określenie *product placement* – lokowanie/zalokowanie/ulokowanie produktów oraz skrót PP.

³ Do 2011 r. nie istniało w polskim prawie pojęcie *product placement*. Funkcję tę pełniła kryptoreklama. Parlament Europejski 29 listopada 2007 r. przyjął dyrektywę o audiowizualnych usługach medialnych. Wszystkie państwa członkowskie UE zostały zobowiązane do wdrożenia tej ustawy w ramach wewnętrznych uregulowań. Polska włączyła ją jako nowelizację obowiązującej ustawy o radiofonii i telewizji 25 marca 2011 r. Od tej pory lokowanie produktów musi być odpowiednio oznaczone, w związku z czym nie może być już mowy o nieetycznej stronie ulokowań produktów. Ustawa jasno wskazuje, kiedy lokowanie produktu jest dopuszczalne i że audycje z lokowaniem produktu w programach telewizyjnych muszą być oznaczone znakiem graficznym na początku, na końcu oraz po przerwie w nadawaniu odcinka (w momencie wznowienia nadawania). Poza umieszczeniem informacji na temat lokowania produktu w audycji, nadawca ma obowiązek zamieszczenia na końcu programu (w napisach końcowych) wzmianki o producencie lub sprzedawcy oraz o samym produkcie, który był w audycji lokowany. Należy podkreślić, że wzmianka ta ma pełnić funkcję czysto informacyjną, stąd dana informacja znajduje się na końcu audycji. W polskim prawie zakazuje się lokowania określonych produktów, a naruszenie przez nadawców związanych z tym obowiązków wiąże się z konsekwencjami prawnymi. Zob. ustawa z dnia 25 marca 2011 r. o zmianie ustawy o radiofonii i telewizji oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 22 kwietnia 2011 Nr 85 poz. 459, [online] <<http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20110850459>>, dostęp: 22.06.2013.

⁴ Kryptoreklama – forma reklamy ukrytej, czyli takiej działalności reklamowej, której celem jest uzyskanie korzyści osobistej lub majątkowej. Termin „kryptoreklama” w polskim prawie został opisany w ustawie z dnia 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji.

zyskała na wartości zarówno w świecie filmu⁵, jak reklamy i marketingu. Technika ta służy przede wszystkim promowaniu marki. Adam Czarnecki określa *product placement* jako „sposób promocji polegający na umieszczeniu na zasadach komercyjnych w filmie, sztuce teatralnej, programie telewizyjnym [...] produktu lub sytuacji prezentującej określony wzór zachowań (najczęściej konsumenckich)”⁶. Natomiast Adam Grzegorzczak podkreśla, że lokowanie produktu to płatna forma reklamy, albowiem jest to „odpłatne eksponowanie produktu sponsora w dziele audiowizualnym w sposób wskazujący na cechy tego produktu lub budujący wokół niego pożądany wizerunek”⁷. Juan Salvador Victoria Mas podkreślał z kolei, że *product placement* to działanie planowe, lecz nieingerujące w fabułę dzieła. Działanie to odbywa się w formie prezentacji werbalnej lub wizualnej „produktów markowych przez bohaterów filmowych, stanowiąc integralną część scenariusza lub produktów markowych stosowanych jako *props* lub element scenerii”⁸. Według Masa *product placement* to „takie ułożenie określonego produktu, by marka była dobrze widziana”⁹.

Polscy badacze *product placement* Artur Choliński i Ewa Urbaniec również eksponują takie elementy PP, jak ukazanie produktu lub logo. Najpełniejszą definicję lokowania produktów sformułowała moim zdaniem Ewa Nowińska, która określa je następująco: „*Product placement* – świadome umieszczanie w określonych przekazach za wynagrodzeniem ściśle wybranych rekwizytów, w celu wywołania skutku reklamowego. Taki sposób prezentacji towaru (usług), omijający ograniczenia przewidziane dla działalności reklamowej, spełnia zwykle założony cel promocyjny, pokonując nadto psychologiczne bariery, jakie zdążyła wytworzyć w świadomości odbiorców tradycyjna reklama”¹⁰.

Na popularność *product placement* w Polsce miało wpływ wiele czynników. Z jednej strony była to odpowiedź studiów filmowych, przedstawicieli marketingu na zmiany w sposobie zachowania konsumentów, które zostały spowodowane nie tylko przesyleniem rynku, lecz także edukacją medialną społeczeństwa. Społeczeństwo dość szybko oswoiło się z technikami stosowanymi powszechnie w reklamie, w związku z czym reklamy atakujące i przedstawiające bezpośrednio zalety towaru przestały zbyt silnie oddziaływać na odbiorców. Potrzebny był nowy kontekst i wsparcie autorytetu – odwołanie się do gwiazd, powszechnie znanych aktorów. Ponieważ wsparcie to nie mogło być bezpośrednie, stąd

⁵ Lokowanie produktu ma swoje początki w 1945 r. Datę tę przyjąłem za Juanem Salvadorem Victorią Masą, który podaje jako pierwsze na świecie zastosowanie *product placement* w filmie Michaela Curtiza *Mildred Pierce* – zalokowana butelka whisky. Jednak jest to data sporna, ponieważ Charles Ekert wskazuje na rok 1913 i film *Age of Consent*, w którym butelka Coca-Coli widniała na ekranie przez 30 min. Natomiast Ewa Urbaniec podaje film *Absolwent* z 1967 r., w którym zalokowano samochód marki Alfa Romeo.

⁶ A. Czarnecki, *Product placement: niekonwencjonalny sposób promocji*, Warszawa 2003.

⁷ A. Grzegorzczak, *Product placement, czyli jak Smirnoff został gwiazdą filmową*, [online] <http://www.wsp.pl/index.php?dzial=poza_uczelnia&dzial2=publicystyka&podst=promenada_2002_12_product_placement>, s. 2>, dostęp: 14.06.2013.

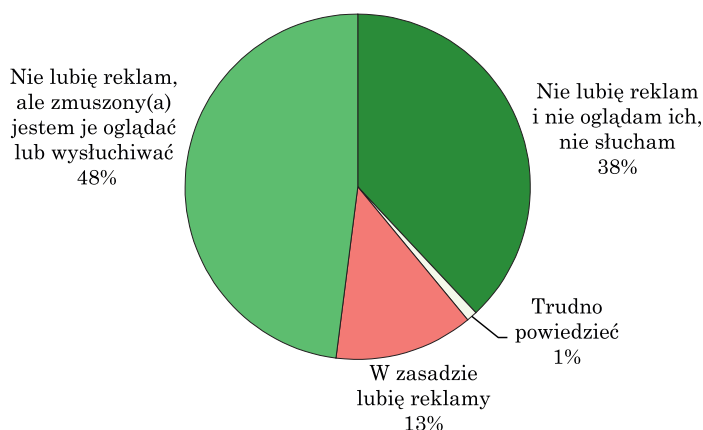
⁸ J.S.V. Mas, *Hollywood i marki. Product placement w kinie amerykańskim*, Warszawa 2010, s. 184.

⁹ Tamże, s. 188.

¹⁰ E. Nowińska, *Zwalczanie nieuczciwej reklamy*, Kraków 2002, s. 127.

wzrost liczby nowych scenariuszy filmowych profesjonalnie pobudzających emocje widzów oraz prezentujących przez bohaterów – autorytety akceptowane i pożądane style życia. Style te były prezentowane za pomocą określonych zalokowanych produktów, co nie budziło żadnych skojarzeń z bezpośrednią reklamą telewizyjną. Innym aspektem wzrostu popularności PP na przestrzeni ostatnich lat jest narastający sceptycyzm i znudzenie odbiorców tradycyjną reklamą, przede wszystkim – telewizyjną. Przeprowadzone w ostatnich latach badania wskazują, że reklamy drażnią większość Polaków (ryc. 1)¹¹. Widzowie umiejętnie radzili sobie z tym problemem przez pomijanie reklam, przełączanie kanałów telewizyjnych, odchodzenie od telewizora podczas emisji reklam, wyciszanie odbiornika lub też po prostu wyłączanie go. Tego typu zachowania określono mianem *zapping*.

OGÓLNIE RZECZ BIORĄC, JAKI JEST PANA(I) STOSUNEK DO REKLAM?

Ryc. 1. Stosunek Polaków do reklam

Źródło: <www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2011/K_016_11.PDF>, dostęp: 22.12.2013

Oprócz *zappingu* do narastających zjawisk we współczesnych mediach można zaliczyć także *media multitasking*¹² (media symultaniczne). Zjawisko to polega na używaniu kilku mediów jednocześnie. Symultaniczne korzystanie z mediów zmniejsza skuteczność oddziaływania reklam na odbiorców. Znużenie widzów tradycyjną reklamą, *zapping* oraz *media multitasking* zmusiły menadżerów marketingu do podjęcia kroków będących alternatywą wobec klasycznych przekazów reklamowych. Ich działania zaowocowały wzrostem zainteresowania nową formą promocji, jaką jest *product placement*.

Lokowanie produktu, tak jak każde inne narzędzie promocji, ma nie tylko wady, lecz także pewne zalety. Do tych ostatnich zalicza się wiarygodność przekazu, promocję poza blokami reklamowymi, uszlachetnienie produktu,

¹¹ Zob. Raport CBOS, *Nudzą, drażnią, dezinformują – Polacy o reklamach*, Warszawa 2011, [online] <http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2011/K_016_11.PDF>, dostęp: 22.12.2013.

¹² Por. A. Choliński, *Product placement...*, s. 62–63.

międzynarodowy zasięg, niskie koszty, dużą efektywność oraz możliwość demonstracji specyficznych cech produktu lub marki¹³. Natomiast wśród niedoskonałości *product placement* podaje się m.in. niemożność przewidzenia liczby odbiorców oraz ewentualność negatywnego wpływu wizerunku nośnika na promowaną markę, stosunkowo długie wyprzedzenie czasowe, ograniczone możliwości różnicowania przekazu, brak kontroli nad dalszym „życiem” produktu w filmie, brak pełnej kontroli nad ostateczną jego formą, a także ograniczoną liczbę kontaktów odbiorcy z przekazem¹⁴.

Artur Choliński podkreśla, że lokowanie jest formą „obejścia” *zappingu*. Przekaz staje się podobno bardziej wiarygodny właśnie dzięki zastosowaniu w nim realnych marek, a jego łączenie z gwiazdami, celebrytami staje się ukrytą techniką rekomendacji (odwołanie się do autorytetu medialnego). Pozytywnym aspektem jest także ukazanie promowanej marki w naturalnej scenerii, prawdziwych sytuacjach, co wzmacnia wrażenie realności obrazu¹⁵.

Ta nowoczesna forma reklamy ma największe zastosowanie w przedsięwzięciach filmowych. O ich skuteczności można mówić wtedy, gdy weźmie się pod uwagę zyski, jakie owo lokowanie produktów przynosi przede wszystkim z tytułu ich obecności w przekazach radiowych i telewizyjnych. Lokowanie polega na takim umieszczeniu reklamowanego towaru, które zapewni mu dotarcie do podświadomości odbiorców, wzbudzi pragnienie szybkiego wejścia w jego posiadanie, a co za tym idzie – zachęci do używania, lecz bez bezpośredniego, otwartego przekazu reklamowego. Taki sposób reklamowania produktów stał się obecnie jedną z najczęściej stosowanych praktyk marketingowych w ramach promocji¹⁶. Nie może być zatem mowy o przypadkowości podczas lokowania produktów w realizacjach audiowizualnych, które są przestrzenią dominującą dla *product placement*. To produkty są reklamą, a marka pozwala jedynie na ich zróżnicowanie¹⁷.

Według Cholińskiego polska widownia zalicza seriale do najpopularniejszych programów telewizyjnych zawierających lokowanie produktów¹⁸. Widzowie oglądają seriale najczęściej w domu, gdy są one emitowane w telewizji lub dostępne w Internecie. To, za pomocą jakiego kanału dostępu odbiorca ogląda wybrany serial, determinuje jego poszczególne zachowania, ponieważ znajduje się u siebie, dysponuje czasem, który może przeznaczyć na obejrzenie telewizji, a przy okazji odprężyć się przed ekranem. W przypadku lokowania produktu widz automatycznie staje się konsumentem, a wiedza o jego stanie emocjonalnym stanowi dla producentów seriali punkt wyjścia do odpowiedniego zarządzania lokowaniem produktu.

¹³ J. Meller, *Product placement*, [online] <http://market.wzr.pl/kursy/product_placement/zalety.html> dostęp: 14.06.2013.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Zob. A. Choliński, *Product placement...*, s. 63–74.

¹⁶ K. Dudziak, J. Krzeszewski, *Lokowanie produktu sposobem na zwiększenie sprzedaży*, [online] <<http://prawo.rp.pl/artykul/815850.html?p=1>>, dostęp: 21.06.2013.

¹⁷ J.S.V. Mas, *Hollywood i marki...*, s. 183–190, 21.

¹⁸ A. Choliński, *Product placement...*, s. 114.

Serial¹⁹ jako gatunek telewizyjny przeżywa obecnie renesans popularności. Odbijają się w nim zmiany, „jakie zachodzą nie tylko w dzisiejszym pejzażu kulturowym, ale i życiu społeczno-obyczajowym. [...] Popkultura jest bowiem zarówno narzędziem kształtowania różnych postaw i sposobów myślenia, jak i odzwierciedleniem ewolucji, jakie zachodzą w społeczeństwach zachodnich: zmiany paradygmatów genderowych, sposobów życia, mniej lub bardziej widocznych dogmatów wyznawanych (świadomie lub nie) przez większość mieszkańców świata euro-amerykańskiego”²⁰. Definicja serialu uległa istotnej zmianie na skutek nowych praktyk odbiorczych, a także rozwoju technologii. Seriale odgrywają we współczesnym świecie coraz większą rolę, są nie tylko źródłem wiedzy o otoczeniu, lecz także ukazują zmiany zachodzące w społeczeństwie, pełnią funkcję globalizacyjną. Odzwierciedlają ponadto mentalność społeczną, na którą media wywierają określoną presję. Barbara Giza i Mirosław Filiciak zauważyli, że obecnie: „doświadczamy prawdziwej eksplozji seriali telewizyjnych, łamiących stereotypowe postrzeganie tej formy i zdobywających uznanie widzów oraz krytyków na całym świecie – w tym w Polsce”²¹.

Trzeba zaznaczyć, że strategia produktów jest inna w Polsce i w krajach Zachodu, a różnica ta przemawia na korzyść stacji zachodnich. Wydaje się, że rodzime rozwiązania w zakresie lokowania *product placement* wciąż sytuują nas na obszarach peryferyjnych, ponieważ „w świadomości większości społeczeństwa zabieg ten nie jest postrzegany jako ukierunkowana na konsumenta strategia promocyjna. Stan taki był przyczyną marginalizowania, zawężonego definiowania oraz braku czujności na oddziaływanie *product placement*...”²². Taka sytuacja ma również związek z brakiem większego doświadczenia filmowych agencji producenckich w Polsce, które nie zawsze potrafią w sposób kreatywny, jednolity i estetyczny „wtopić” lokowany produkt w fabułę filmu. W związku z tym widz ogląda epizody z elementami *product placement*, które „oddzielają się treścią i formą od fabuły, dając wrażenie odczepienia, a co za tym idzie, nie spełniają wymagań ani estetycznych, ani marketingowych, stawianych przed dziełem filmowym”²³.

Jak podkreśla Bogdan Czaja, wicedyrektor programowy telewizji TVN, sztuka lokowania produktów w programach telewizyjnych polega na takiej formie lokowania, by nie przeszkadzała ona widzom. Musi przy tym mieścić się w granicach polskiego prawa. Z tym stwierdzeniem zgadza się Marcin Prokop,

¹⁹ „Program telewizyjny, najczęściej fabularna opowieść filmowa (rzadziej dokument lub film animowany), prezentowana w regularnych odstępach czasu. Ukazuje, w skończonej liczbie odcinków, jedną powieść, tworzącą zamkniętą fabularnie całość” – W. Pisarek, *Słownik terminologii medialnej*, Kraków 2006, s. 194. Obecnie z definicją Pisarka można by polemizować, ponieważ ostatnio wzrosła liczba *mock documentary* (pozorowany dokument) i *docu-soap* (telenowela dokumentalna, paradokument), jednakże pozycja czysto gatunkowa serialu nadal utrzymuje się na pierwszym miejscu.

²⁰ A. Lewicki, *Od House'a do Shreka. Seryjność w kulturze popularnej*, Wrocław 2011, s. 5.

²¹ *Post-soap. Nowa generacja seriali telewizyjnych a polska widownia*, pod red. M. Filiciaka, B. Giza, Warszawa 2011, s. 7.

²² E. Urbaniec, *Product placement. Medioznawstwo a marketing kreatywny*, Gdynia 2009, s. 8.

²³ Tamże, s. 9.

który uważa, że *product placement* powinien być w naturalny i dyskretny sposób wmontowany w treść programową²⁴. Wtedy, jak się zakłada, widzowie nie zrażą się do sponsorowanych audycji. O tworzeniu wrażenia naturalności podczas lokowania produktów wspomina także Mas, który wskazuje, że taki sposób umieszczania produktów w fabule audiowizualnej wzmacnia poczucie realności oraz określa zarówno środowisko, jak i samych bohaterów²⁵.

W przypadku *product placement*, jak w każdej reklamie, korzysta się z wiedzy psychologicznej. Rzeczywistość serialowa wywiera ogromny wpływ na współczesnego odbiorcę za pomocą przekazu podprogowego. *Product placement* także stanowi postać reklamy podprogowej. W reklamie podprogowej stosuje się wypróbowane tricki psychologiczne, o których istnieniu odbiorca najczęściej nie wie. Na przykład „efekt Zeigarnik” polega na tym, że lepiej zostają zapamiętane sprawy niedokończone: jeśli coś nie jest skończone, to wyzwala napięcie i pojawia się chęć do rozwiązania danej sprawy, dzięki czemu podtrzymuje się uwagę odbiorcy. „Efekt Zeigarnik” można wiązać ze swoistym narzędziem utrzymania zainteresowania²⁶. Również Dave Lakhani podkreślał, że właśnie przez tworzenie napięcia i zawieszenia sprawia się, „że ludzie chcą się dowiedzieć więcej. Potrzebują zamknięcia, więc zostaną z Tobą, gdy będziesz wprowadzał w życie swoją strategię perswazji”²⁷.

Perswazja w *product placement* jest zazwyczaj rozumiana jako forma wpływu, która w serialu polega na nakłanianiu przez aktorów, a w rzeczywistości przez fikcyjne postacie przez nich grane, do działania lub myślenia w określony sposób, a w rezultacie – do kupna używanych przez tychże fikcyjnych bohaterów serialu produktów bądź usług²⁸. Głównym celem takiego oddziaływania jest kształtowanie pozytywnych postaw u odbiorców wobec reklamowanych produktów, a dalej – nakłanianie do ich zakupu. W lokowaniu produktu biorą udział osoby, które reklamują produkt, czyli są one przekąźnikami komunikatu perswazyjnego. Nadawcy reklamy nie tylko dostarczają odbiorcom wzorów do naśladowania, lecz także wpływają na kształtowanie i zmianę postaw tychże odbiorców wobec reklamowanych produktów. Mamy tu do czynienia z perswazją, która skutkuje utożsamianiem się widza z serialowymi bohaterami. Identyfikacja ta opiera się na podziwianiu, aspiracji, empatii lub rozpoznaniu²⁹.

Lokowanie produktów to forma reklamy podprogowej, która wpływa na zachowania odbiorców. Kontekstem lokowania jest serial, a ukrycie w nim reklamy stanowi wyrafinowany zabieg, mający na celu pobudzenie odbiorcy do określonych zachowań konsumenckich. Badania psychologiczne potwierdziły, że przez subtelne stymulowanie widza można uzyskać przewidywalne reakcje,

²⁴ M. Kozielski, *Lokowanie na śniadanie*, „Press” 12(2012), s. 50.

²⁵ J.S.V. Mas, *Hollywood i marki...*, s. 189.

²⁶ D. Lakhani, *Perswazja podprogowa. Zakazane techniki wpływania na ludzi*, przeł. M. Machnik, Gliwice 2008, s. 189.

²⁷ Tamże, s. 189–190.

²⁸ S.P. Morreale, B.H. Spitzberg, J.K. Barge, *Komunikacja między ludźmi. Motywacja, wiedza, umiejętności*, przeł. P. Izdebski, Warszawa 2008, s. 38–39.

²⁹ Więcej zob. A. Jachnis, J.F. Terelak, *Psychologia konsumenta i reklamy*, Bydgoszcz 2002, s. 227.

czyli istnieje możliwość wpływania na odbiorców bez udziału ich świadomości. W tym momencie warto zauważyć, że przekazy podprogowe są skuteczne nie tyle w ramach zmiany postaw konsumentów, ile w stymulowaniu ich działań wstępnych. Odbywa się to chociażby za pomocą słowa, które – użyte w odpowiednim momencie – może wpłynąć nie tylko na umysł, lecz także zmienić życie człowieka. Lista słów o wielkiej sile przekonywania jest bardzo długa³⁰.

Obraz filmowy zostaje często wzmocniony komunikatem werbalnym, którego zadaniem jest przedstawienie zalet reklamowanego towaru. By te zalety podkreślić, nie trzeba używać konkretnego słowa, wystarczy jego kontekstowy substytut, ponieważ ważne jest znaczenie komunikatu³¹. Poza tym słowo w telewizji to nie tylko sam dźwięk wypowiedzianych zdań, lecz także hybryda słowa, obrazu i dźwięku, w której wizualność miesza się z audialnością. Wszystko to razem współtworzy pewien komunikat audiowizualny, co ma związek z pojęciem „telewizji prawdziwej”, odwołującej się do zgodności obrazu w telewizji z rzeczywistością pozatekstową³². W przypadku lokowania produktów w serialach ważna jest nie tylko gra słowem czy obrazem, lecz także ujęciem i ruchem wykonywanym przez kamerę. Wybór planu dla danej sceny zależy od funkcji, jaką reżyser przewidział dla reklamowanego produktu. Może w niej być ukazany sam produkt (w formie detalu), może być on jedynie elementem towarzyszącym bohaterom albo może być ukazany w użyciu za pomocą planu ogólnego.

Lokowanie produktu w serialu jest najczęściej ukazywane w formie reklamowanego towaru w użyciu, towarzysząc bohaterom filmowym. W związku z tym, że lokowanie jest ściśle związane z postaciami, zarówno plany filmowe, jak i ruchy kamery mają w stosunku do nich takie samo zastosowanie, jak do postaci. Jeśli lokowany przedmiot znajduje się w tle wydarzeń, reżyserzy często stosują zabieg przenoszenia ostrości z elementu znajdującego się na pierwszym planie na element znajdujący się na planie dalszym i są to tzw. przestrzenie, natomiast przedmiot nieostry znajdujący się na pierwszym planie to tzw. lelouch³³. Oprócz zabiegów z wyostrażaniem, stosuje się także „rozjaśnianie” lub „ściemnianie” obrazu.

W lokowaniu produktów ważną rolę odgrywa fakt, że ludzie dość często myślą świat kreowany przez media z rzeczywistością. Zjawisko utożsamiania

³⁰ Dokładna lista słów o największej sile perswazji znajduje się w książce K. Hogana i J. Speakmana *Ukryta perswazja. Psychologiczne taktyki wywierania wpływu*, tłum. D. Kuczyńska-Szymała, Gliwice 2007, w rozdziale piątym pt. *Słowa ukrytej perswazji*.

³¹ Zob. np. odcinek 10 serialu *Przyjaciółki*, w którym zalokowano dostawcę prądu – firmę *Enea*, wykorzystując perswazyjny wyraz „oszczędzać”. Więcej zob. D. Ojcewicz, *Product placement jako nowoczesna forma reklamy w serialu telewizyjnym*, UWM, Olsztyn 2014 (praca magisterska), 150, c.p.s., s. 32.

³² J. Janus-Konarska, *Obraz telewizyjny jako strategia nadawcza dyskursu*, w: *Komunikacja wizualna w prasie i w mediach elektronicznych*, pod red. K. Wolnego-Zmorzyńskiego, Warszawa 2013, s. 100.

³³ Często zamiennie używane jest określenie „efekt Leloucha” – od nazwiska francuskiego reżysera i scenarzysty Claude’a Leloucha, który stosował ten zabieg w swoich filmach awangardowych.

przekazu medialnego ze światem prawdziwym (*media equation*³⁴) występuje powszechnie i dotyczy praktycznie każdego, wszystkie bowiem relacje między mediami a ludźmi są społeczne, często automatyczne, nieświadome – zupełnie tak samo, jak w realnym życiu³⁵. Zdając sobie sprawę z faktu, w jaki sposób ludzie traktują przekazy medialne, dość łatwo jest zalokować produkt w jakiegokolwiek formie. Biorąc za przykład serial, którego fabuła przedstawia życie bohaterów, z którym większość widzów się utożsamia i czerpie wzorce, bez problemu można „sprzedać” reklamowany produkt. Lokowanie produktu w serialu wygląda niewinne, ponieważ serial jest rzekomo czymś obiektywnym i mało kto zastanawia się nad ukrytą w nim reklamą³⁶. Jednak żeby dana reklama była skuteczna, trzeba ją odpowiednio i spójnie zaprezentować w serialu. Jeśli nawet produkt zostanie umieszczony w tle, to i tak ma ogromną siłę oddziaływania dzięki procesom pamięci³⁷. Naturalny, chociaż niespontaniczny, sposób zalokowania produktu w serialu wzmacnia realizm przekazu. Produkty reklamowane uczestniczą aktywnie w rozwoju akcji serialu, będąc podstawą wybranych scen i dialogów. Jako przykład można podać odcinek 23 serialu *Przyjaciółki*, w którym zalokowano sok firmy *Tymbark*. Scena zaczyna się od słów: „O, ukradnę ci. W końcu przyda mi się trochę witamin” (ryc. 2).

Ryc. 2. PP elementem narracji w *Przyjaciółkach*
Źródło: opracowanie własne, print screen z serialu (odc. 23)

³⁴ Koncepcja *media equation* jest wynikiem projektu badawczego „Społeczne reakcje na technologie komunikacyjne” Byrona Reevesa i Clifforda Nassa. Zob. B. Reeves, C. Nass, *Media i ludzie*, tłum. H. Szczerkowska, Warszawa 2000, s. 15.

³⁵ Tamże, s. 15–19.

³⁶ E. Aronson, *Człowiek – istota społeczna*, przeł. J. Radzicki, Warszawa 1978, s. 79–80.

³⁷ D. Lakhani, *Perswazja podprogowa...*, s. 119–120.

Coraz częściej spotykamy się w serialach z sytuacjami, w których zarówno zachowania konsumenckie, jak i lokowane towary tworzą spójny, przenikający się z rzeczywistością obraz bohaterów: produkty używane przez serialowe postaci modelują styl ich życia i osobowość, którą widz stara się później naśladować. Poza tym umieszczanie realnych produktów w serialach zwiększa wiarygodność przekazu filmowego. Jest to zabieg celowy, podkreślający przede wszystkim obecność twórczości audiowizualnej, w której media są lustrem, w jakim przegląda się społeczeństwo³⁸. Poza tym stosowana jest tu metoda odwołania do autorytetów medialnych, nie od dziś bowiem postrzega się ludzi prezentowanych w mediach jako indywidualności. Widzowie dostrzegają w nich osobowości odmienne od ich realnego życia. Właśnie osobowość serialowych bohaterów powoduje, że jedne postacie się lubi i chce się oglądać, słuchać oraz naśladować, a inne – nie³⁹.

Product placement bezpośrednio łączy się więc z celebrytami, którzy przez swoje działania na ekranach telewizorów wspierają reklamowany produkt. Celebryci wzbudzają powszechne zainteresowanie, ciekawość, podziw, co powoduje, że są w stanie wywrzeć duży wpływ na poglądy, postawy i zachowania opinii społecznej. Stanowią pewien wzorzec komfortowego stylu życia. Katarzyna Grzybczyk odwoływanie się do autorytetów medialnych w *product placement* nazywa „nobilitacją”. Wskazuje, że na skutek używania produktów przez aktorów i postaci telewizyjne produkt nabiera szczególnych cech, a każdy, kto go posiada, przybliża się do świata gwiazd. „Występuje tutaj efekt naśladownictwa, przeniesionego autorytetu oraz przeniesionej atrakcyjności...”⁴⁰. Z kolei Klaudia Cymanow-Sosin wykorzystywanie wizerunku słynnych postaci w reklamie określa jako przykład prezentacji apredykatywnej.

Ukazywanie lokowanego produktu w rękach gwiazd ekranowych powoduje, że widz „ulega nie tyle zapewnieniom «znanych twarzy», co przede wszystkim wizji, że posiadając takie same przedmioty, stanie się kimś ważniejszym”⁴¹. Z przykładem tym zgadza się Krzysztof Albin, który podkreśla, że siła autorytetu i wzorców osobowych wpływa na ocenę podejmowanych decyzji oraz stwarza podstawy do ich uzasadniania. Redukuje także poczucie wątpliwości w stosunku do nich (w kontekście emocjonalnym). Aby siła autorytetu była jak największa, trzeba wykazać, że zarówno gwiazda, jak i jej zachowania są autentyczne⁴².

Współczesne społeczeństwo wysoko premiuje wygląd zewnętrzny. Często stwierdza się, że z atrakcyjnym wyglądem idzie w parze mądrość i wiedza⁴³. Chętniej również spełnia się prośbę osoby atrakcyjnej fizycznie⁴⁴. Dlatego tak ważna jest atrakcyjność interpersonalna nadawcy, osoby, którą się ogląda,

³⁸ J.S.V. Mas, *Hollywood i marki...*, s. 102–110.

³⁹ B. Reeves, C. Nass, *Media i ludzie*, s. 97–105.

⁴⁰ K. Grzybczyk, *Lokowanie produktu. Zagadnienia prawne*, Warszawa 2012, s. 39.

⁴¹ K. Cymanow-Sasin, *Metafory we współczesnej reklamie*, Toruń 2010, s. 64.

⁴² K. Albin, *Reklama. Przekaz, odbiór, interpretacja*, Warszawa–Wrocław 2000, s. 116.

⁴³ Zob. A. Jachnis, J. F. Terelak, *Psychologia konsumenta i reklamy*, s. 231.

⁴⁴ Por. D. Doliński, *Psychologiczne mechanizmy reklamy*, Gdańsk 2003, s. 146.

z którą w jakiś sposób widz się identyfikuje⁴⁵, i która oferuje lokowany produkt. Wzajemna atrakcyjność ludzi odgrywa dużą rolę w budowaniu życia społecznego. Z badań psychologicznych wynika, że pięknych ludzi lubimy bardziej niż brzydkich⁴⁶. Zależność ta zasadza się na stereotypie, zgodnie z którym wszystko, co piękne, jest zarazem dobre. Philip G. Zimbardo i Floyd L. Ruch piszą: „Uważamy zatem pięknych ludzi za bardziej inteligentnych, miłych, szczęśliwych i mających więcej sukcesów niż inni ludzie, nawet jeśli nie ma żadnej obiektywnej podstawy dla tych sądów”⁴⁷. Stąd też większość gwiazd serialowych to osoby fizycznie i intelektualnie atrakcyjne, szczęśliwe, pełniące określoną funkcję w swoim serialowym życiu. Dlatego m.in. lokowane produkty najczęściej są pokazywane w sytuacjach pełnych pozytywnych przeżyć bohaterów. Ważną rolę odgrywa także wiarygodność gwiazd serialowych, występujących jako eksperci reklamowanej usługi, mających tym samym wzbudzać zaufanie u widza⁴⁸. Tak więc dzięki atrakcyjności oraz wiarygodności, a także przez budzenie sympatii wśród widzów bądź podobieństwo serialowych bohaterów do widzów, nadawca skutecznie wpływa na lokowanie produktów. Ewa Urbaniec zaznaczyła, że: „Sympatia odczuwana do konkretnego idola lub tylko postaci na ekranie może przenieść się na używany lub posiadany przez nią produkt”⁴⁹.

Reżyserzy serialowi wzmacniają efekt sympatii, odwołując się do popularności gwiazd występujących w serialu oraz ich podobieństwa do widzów⁵⁰. Podobieństwo to nie dotyczy tylko wyglądu zewnętrznego, lecz takich samych postaw życiowych i poglądów⁵¹. Osoba o podobnych poglądach jest dla nas atrakcyjna, ponieważ zgodność ta dostarcza nam wzmocnienia. „Jest mniej prawdopodobne, że pokłócimy się z kimś [...], kto na ogół zgadza się z nami, bardziej zaś jest prawdopodobne, że umocnimy się w przekonaniu o słuszności naszych postaw”⁵². Poza tym podobieństwo może prowadzić bezpośrednio do atrakcyjności, ponieważ dzięki niemu utrzymujemy spójne i zrównoważone stosunki z tymi osobami (w myśl zasady, że lubimy tych, którzy lubią to samo,

⁴⁵ Poprzez identyfikację z bohaterem serialu widz nie tylko podziela jego uczucia, lecz także odczuwa tzw. teleobecność, czyli subiektywne odczucie przeniesienia do wirtualnego, serialowego świata. Por. A. Choliński, *Product placement...*, s. 228.

⁴⁶ E. Berscheid, E. Walster, *Physical attractiveness*, New York 1974, [online] <http://faculty.babson.edu/krollag/org_site/soc_psych/berscheid_attract.html>, dostęp: 21.09.2013.

⁴⁷ P.G. Zimbardo, F.L. Ruch, *Psychologia i życie*, tłum. J. Radzicki, Warszawa 1994, s. 550–551.

⁴⁸ Zaufanie definiowane jest w tym przypadku jako przekonujące przedstawianie przez nadawcę twierdzeń, argumentów – musi być to uczciwy i szczerzy sposób. Często ocena zaufania do nadawcy jest ściśle związana z jego reputacją. Por. A. Jachnis, J.F. Terelak, *Psychologia konsumenta i reklamy*, s. 230 oraz D. Doliński, *Psychologiczne mechanizmy reklamy*, s. 103–104.

⁴⁹ E. Urbaniec, *Product placement...*, s. 143.

⁵⁰ A. Jachnis, J.F. Terelak, *Psychologia konsumenta i reklamy*, s. 232–234.

⁵¹ Aby potwierdzić te wnioski, Donn Byrne przeprowadził wiele eksperymentów. Wykazały one, że jeśli o danej osobie wie się tylko tyle, iż ma określone poglądy na pewne sprawy, to im bardziej jej poglądy są podobne do naszych, tym większą czujemy do niej sympatię. Zob. D. Byrne, *Attitudes and Attractions*, w: *Advances in Experimental Social Psychology*, pod red. L. Berkowitz, t. 4, New York 1969.

⁵² P.G. Zimbardo, F.L. Ruch, *Psychologia i życie*, s. 551.

co my). Związek z tym mają także porównania społeczne: atrakcyjni są ci ludzie, którzy odzwierciedlają nasze poglądy lub niedoścignione ideały⁵³.

Przeprowadzone badania⁵⁴ nad polskim serialem *Przyjaciółki*⁵⁵ (ryc. 3) miały zobrazować, z jakich i ilu technik korzystają twórcy serialu, by skutecznie zalokować określone produkty. Przedmiotem promocji w serialu był zarówno produkt, jak i marka, które najczęściej odgrywały rolę pierwszo- lub drugoplanową. Sposób prezentacji reklamowanego towaru był wizualny, werbalny i mieszany. Natomiast kontekst – zazwyczaj pozytywny albo neutralny, chociaż zdarzał się także negatywny. Produkty były ukazywane przede wszystkim w użyciu.

Na każdy sezon serialu składało się 13 odcinków. W pierwszym sezonie *Przyjaciółek* lokowanie zaczęło się dopiero w odcinku siódmym. W związku z tym sezon pierwszy składał się z siedmiu odcinków, w których lokowano produkty i marki, natomiast w sezonie drugim jedynie w odcinku 15 nie zamieszczono żadnej reklamy (ryc. 4). Najwięcej niedociągnięć można zarzucić sposobowi ulokowania produktów, trudno bowiem mówić o naturalnym wmontowaniu promowanego towaru w fabułę serialu.

⁵³ Tamże, s. 551; E. Aronson, *Człowiek – istota społeczna*, s. 290–294.

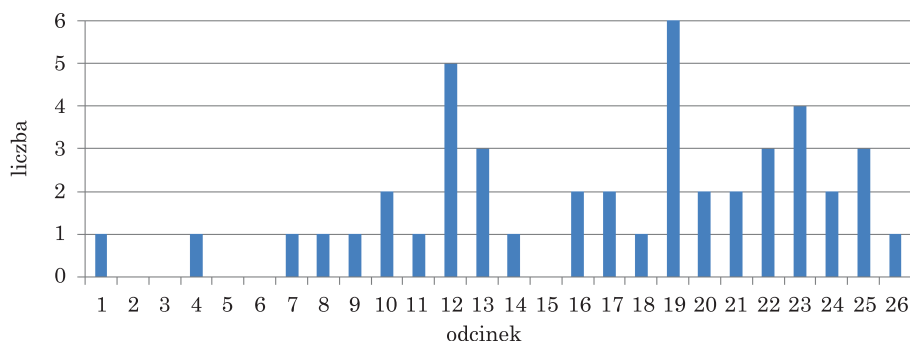
⁵⁴ Analizie poddano dwa sezony serialu *Przyjaciółki*, czyli w sumie 26 odcinków. Analiza formalno-treściowa reklamy typu *product placement* opierała się na kategoryzacji sposobów lokowania produktów w odniesieniu do serialu, które powstały dzięki pracom innych badaczy, m.in. Artura Cholińskiego, Ewy Urbaniec, Jakuba Mellerera, Jean-Marc Lehu, Katarzyny Grzybzyck. W ten sposób powstał pewien schemat badawczy, który wyróżnia: przedmiot promocji, sposób kompensacji, nośniki oraz narzędzia prezentacji jako elementy składające się na *produkt placement*. **Przedmiot promocji** dotyczy zarówno samego produktu, jak i marki. **Nośniki PP** ze względu na przedmiot badania w niniejszej pracy zostały zawężone do programów telewizyjnych, a ściślej – do seriali. Najszerzej rozbudowanym elementem PP są **narzędzia prezentacji**, na które składają się modalność (wizualna, dźwiękowa oraz wizualno-dźwiękowa), prominencja (subtelna lub prominentna; ma istotny związek z czasem ekspozycji reklamowanego produktu), stopień powiązania z fabułą/watkiem (wysoki lub niski), interakcja bohater – marka (dotyczy tego, jaką rolę odgrywa bohater – pierwszoplanową, drugoplanową, ale możliwa jest też taka sytuacja, że interakcja w ogóle nie zachodzi; gdy mamy do czynienia z interakcją bohater – marka, wtedy jest rozpatrywany aspekt psychologiczny: czy aktor pełni funkcję autorytetu medialnego lub ma status celebryty. Następnie bierze się pod lupę typ bohatera – negatywny, pozytywny, neutralny lub mieszany). Cechy te przypisuje się także kontekstowi prezentacji), kontekst prezentacji (negatywny, neutralny, mieszany) oraz sposób prezentacji marki (pośredni – dotyczy produktu, kluczowego elementu marki lub nie ma widocznej identyfikacji; bezpośredni – produkt z widocznym logo, nazwą/logo marki lub też samą reklamą marki). Dokładna analiza i jej wyniki zob. D. Ojcewicz, *Product placement jako nowoczesna forma reklamy...*

⁵⁵ *Przyjaciółki* to polski serial obyczajowy produkcji telewizji Polsat (producent wykonawczy – Akson Studio) w reżyserii Grzegorza Kuczeriszki. Premiera odbyła się 6 września 2012 r. Role tytułowych przyjaciółek odgrywają: Joanna Liszowska (Patrycja), Małgorzata Socha (Inga), Anita Sokołowska (Zuza) oraz Magdalena Stuzińska (Anka). W 2015 r. oglądaliśmy już piąty sezon *Przyjaciółek*. Z oficjalnej strony serialu można się dowiedzieć, że jest to „bardzo prawdziwy serial o bardzo prawdziwych kobietach, nie tylko dla kobiet!”. Nina Terentiew, Dyrektor Programowej Telewizji Polsat, powiedziała o nim, że odzwierciedla sytuacje, w jakich znajdują się różne kobiety na początku XXI w. Akcja *Przyjaciółek* rozgrywa się w Warszawie, a fabuła opowiada o przyjaźni czterech kobiet po „trzydziestce”. Każda z nich jest zupełnie inna i ma inne doświadczenia życiowe. Różni je wszystko: zawód, spojrzenie na świat, temperament, a łączy – oprócz przyjaźni z czasów licealnych – poszukiwanie siebie i swojego miejsca na ziemi. Droga do spełnienia tego marzenia jest kręta, ale przy takich przyjaciółkach nie ma rzeczy niemożliwych. Zob. <http://www.przyjaciolki.polsat.pl/O_Serialu,6322/index.html oraz www.wirtualnemedia.pl/artukul/przyjaciolki-beda-miec-drugi-sezon-emisja-wiosna>, dostęp: 09.11.2013.

Ryc. 3. Zdjęcie oficjalnej strony serialu na Facebooku

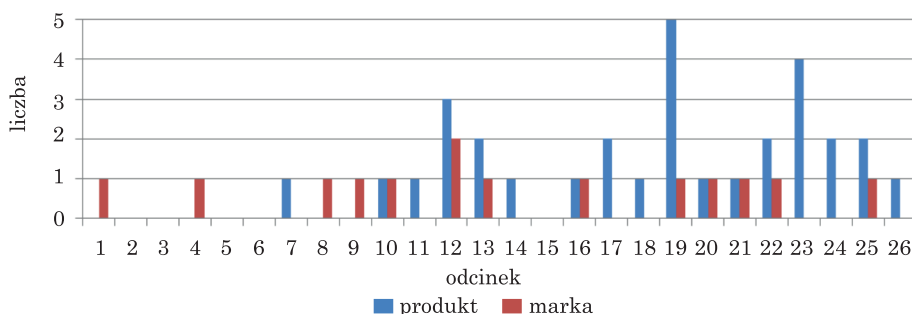
Źródło: opracowanie własne, print screen z serialu.

Ryc. 4. Liczba lokowanych produktów/marek w poszczególnych odcinkach serialu *Przyjaciółki*

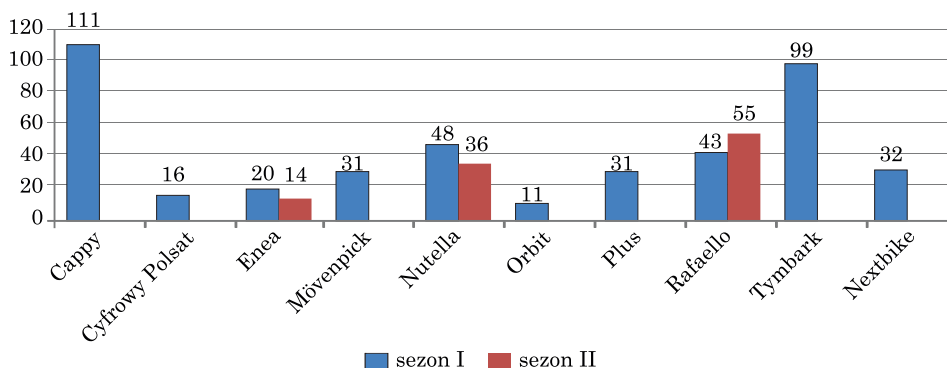
Źródło: opracowanie własne.

Rycina 4 jednoznacznie wskazuje na wzrost liczby lokowanych produktów/marek w drugim sezonie serialu. Biorąc natomiast pod uwagę nie liczbę, lecz przedmiot – produkt bądź markę najczęściej umieszczane w serialu, można z łatwością zauważyć, że to produkty górują nad markami (ryc. 5).

Najwięcej czasu poświęcono na lokowanie soków (ryc. 6): w pierwszym sezonie były to soki *Cappy* (111 s), a w drugim — *Tymbark* (99 s). Wiazało się to z tym, że dane produkty zwykle ukazywano podczas spożywania posiłków i towarzyszyła im rekomendacja słowna, co znacznie przedłużało obecność produktu na ekranie. Łącznie na *product placement* w pierwszym sezonie serialu przeznaczono 254 sekundy, co daje ponad cztery minuty. W drugim sezonie podobnie: 293 sekundy na lokowanie produktów.

Ryc. 5. Porównanie liczby lokowanych produktów/marek w serialu *Przyjaciółki*
Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 6. Całkowity czas lokowania produktów/marek w serialu *Przyjaciółki*
Źródło: opracowanie własne.

Ważną kwestią w porównywaniu dwóch sezonów jest także obecność rekomendacji słownej przy lokowaniu produktów. Wzmacnia ona nie tylko siłę oddziaływania reklamy, lecz daje także możliwość wydłużenia czasu pokazywania produktu na ekranie. Dodatkowo, przy reklamie słownej włącza się mechanizm psychologiczny, zwany odwołaniem do autorytetów medialnych, co nie tylko zwiększa perswazję podprogową reklamy, lecz także oddziałuje na podświadomość odbiorców (bohater serialu jako ekspert, gwiazda telewizyjna, aktor, celebryta, czyli osoba, z którą powinno się identyfikować).

Lokowanie produktów w serialu opierało się przede wszystkim na zasadach komunikowania perswazyjnego. Główną rolę odgrywał tu nadawca (bohater serialowy) i jego rekomendacja słowna (informacje o lokowanym produkcie), której zamiarem było skuteczne przekonanie odbiorców do swoich zwyczajów, a które nie zawsze było trafne. Aktorzy z ekranu telewizora nakłaniają konsumentów do działania czy myślenia w określony sposób, identyfikowania się z nimi i ich wartościami, zwyczajami, z którymi widz zapoznaje się przez oglądanie serialu. Chcąc żyć tak samo jak ulubiony bohater, widz nieświadomie zaczyna przejmować jego zwyczaje konsumenckie, a w konsekwencji – kupuje używane przez aktorów w serialu produkty i usługi.

Podkreślmy: *product placement* przez angażowanie znanych osób do serialu kształtuje pozytywne postawy odbiorców w stosunku do lokowanych produktów oraz subtelnie nakłania do ich zakupu. Serialowi aktorzy nie tylko dostarczają wzorów do naśladowania, lecz przede wszystkim kształtują i zmieniają postawy odbiorców do danych produktów, czego efekt jest znacznie dłuższy niż natychmiastowa zmiana.

Nie bez znaczenia w strategii *product placement* są także plany filmowe, którymi posługiwano się podczas ukazywania produktów na ekranie. Przede wszystkim korzystano z dwóch planów: ogólnego, którego centralnym punktem był lokowany produkt, oraz ze zbliżenia. Zwłaszcza ten ostatni sposób jest znaczący, ponieważ bliskość wiąże się ze wzrostem napięcia, co ukierunkowuje uwagę widzów, którzy stają się bardziej uważni i więcej zapamiętują: im bliższa perspektywa, tym lepsze zapamiętanie. W związku z tym, mimo że zbliżenie na reklamowany produkt traci subtelność przekazu, z psychologicznego punktu widzenia jest to zabieg bardzo dobry, uwaga widzów jest skupiona, dzięki czemu lepiej są w stanie zapamiętać wygląd i nazwę lokowanego produktu. Podczas wartkiej akcji serialu wystarczy pokazać sam produkt, bez komentarza słownego (zob. odcinek 23 *Przyjaciółek*, lokowane *Raffaello*). Jako przykład złego zalokowania produktu, kiedy akcja odcinka była wartka, a rekomendacja słowna zbędna, mało wiarygodna, spowalniająca bieg wydarzeń, można podać odcinek 21, w którym zalokowano markę *Plus*.

Największym atutem lokowania w *Przyjaciółkach* jest obsada aktorska. Tytułowe przyjaciółki w realnym świecie cieszą się mianem celebrytek, są rozpoznawalne i powszechnie lubiane. Dzięki temu, prezentując pewien wzorzec stylu życia, mogą wywierać duży wpływ na widzów. Można tu znów odwołać się do Katarzyny Grzybczyk i jej „nobiletacji” – przez używanie tego samego produktu co aktorzy, produkt ten nabiera nie tylko cech „magicznych”, lecz także przybliża do świata gwiazd, do życia takiego, jakie mają celebryci. Największym atutem samych aktorek serialu jest ich uroda oraz wiarygodność i bycie ekspertem w danej tematyce, np. w odcinku 13 serialu, w którym zalokowano *Eneę*, polecała ją Zuza, dyrektor finansowy banku. Sugestia osoby cieszącej się poważaniem jest w stanie zdominować pamięć wzrokową odbiorcy.

Lokowanie produktów pozwala poznać zalety reklamowanego produktu oraz jego cechy, które są przekazywane widzom w warunkach naturalnych – w domu serialowych bohaterów. Dodatkowo buduje się silne więzi emocjonalne między daną marką/produktem a odbiorcą. Taki przekaz służy lepszemu zapamiętaniu reklamowanego produktu, a nawet dalszej „reklamy ustnej” przekazywanej między odbiorcami. Wydaje się także próbą przełamania niechęci konsumenta do reklamy w tradycyjnej formie. Nie wolno jednak reklamować danej marki czy produktu w sposób zbyt nachalny i nieprzemyślany, ponieważ takie działania nie są efektywne i skutkują nierzadko powszechnym zniechęceniem konsumentów do marki.

Product placement w polskim serialu wciąż pozostawia wiele do życzenia, trudno np. mówić o całkowicie efektywnym jego lokowaniu. Najczęściej opiera się ono na sztucznie „wygenerowanym” dialogu aktorów, zachwalających rekla-

owany produkt, czemu towarzyszy najczęściej jego nienaturalne trzymanie w rękę przez bohatera tak, aby jak najlepiej uchwyciło go oko kamery. Widz na pewno zauważy produkt, ale przypomni mu to reklamę bezpośrednią, od której dotąd najczęściej stronił. Producenci zapewne nie chcą ponownie zniechęcić widza, poza tym to nie *product placement* ma odgrywać główną rolę w serialu. Ma być on jego nieodłącznym elementem, ale naturalnie wkomponowanym w fabułę. Lokowany produkt powinien widnieć na ekranie nie dłużej niż 3 sekundy (podczas zbliżenia) i być jak najmocniej związany z fabułą. Oprócz długości ujęcia poświęconego na ukazanie marki/produktu, ważną kwestią jest także ich liczba przewidziana w danym odcinku. Jedno czy dwa lokowania różnych produktów w odcinku nie wzbudzą jeszcze niechęci widza, ale większa liczba może spowodować przełączenie telewizora na inny kanał.

Stworzenie idealnego modelu *product placement* na użytek serialu telewizyjnego jest zadaniem trudnym, wymagającym obszernej wiedzy marketingowej, wycucia artystycznego oraz znajomości psychologii. Często zdarza się, że w fabułę wplata się opowieści na temat reklamowanej marki lub produktu, budując niemal oddzielny wątek serialu. Przynosi to skutek odwrotny od zamierzonego: pozorne powiązanie marki z fabułą serialu odbierane jest jako wstawka reklamowa i przeszkadza w jego odbiorze. W zakresie lokowania produktów w serialach polskim twórcom wciąż brakuje doświadczenia, sprawności technicznej, a nierzadko – oryginalnego pomysłu. Wymienione braki są do nadrobienia. Pomocne w ich pokonywaniu mogą się okazać również pojawiające się na rynku medialnym innowacje technologiczne.

PRODUCT PLACEMENT AS AN ELEMENT OF ADVERTISING STRATEGY ON THE EXAMPLE OF THE POLISH TV SERIES *PRZYJACIÓŁKI*

SUMMARY

Product placement is an example of a popular form of advertising characteristic for the Polish TV shows. Film and TV writers in Poland are keen on using this method also in TV shows. As product placement has got a strong influence on the audience, the viewers perceive the film reality as the reflection of real life. TV series fiction in turn influences the consumerist preferences of the addressees. The strategy of product placement in the Polish TV series, however, still leaves much to be desired as directors find it difficult to apply the method to suitable scenes in a subtle way. It happens that the product being placed remains onscreen for too long, the number of the products per single episode is too high and the dialogues aimed at highlighting the advantages of given products seem too artificial. All those actions have a negative result on the final decision of the viewers on whether to buy the advertised goods or not.

KEY WORDS: product placement, advertising, TV series

PSYCHOLOGIA / PSYCHOLOGY

MARTA FILICKOVA
IVETA KOVALCIKOVA
IVAN ROPOVIK

DYNAMIC ASSESSMENT OF LEARNING POTENTIAL IN STANDARD AND TALENTED CHILDREN*

1. Introduction

The concept of learning potential attracts the attention of experts in cognitive psychology¹, educational psychology², as well as cognitive education³. Learning potential, known also as cognitive modifiability⁴, the ability to learn, latent learning capacity⁵ or testing the limits⁶, can be understood as an indicator of what a child is able to do or learn, if the conditions are adjusted.

MARTA FILICKOVA, PhD, Researcher at the Department of Pre-School and Elementary Pedagogy and Psychology, Faculty of Education, University of Presov in Presov, Slovakia; e-mail: marta.filickova@unipo.sk

doc. IVETA KOVALCIKOVA, PhD, Associate Professor at Department of Pre-School and Elementary Pedagogy and Psychology, Faculty of Education, University of Presov in Presov, Slovakia.

IVAN ROPOVIK, PhD, Researcher at Department of Pre-School and Elementary Pedagogy and Psychology, Faculty of Education, University of Presov in Presov, Slovakia.

*This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under Grant number APVV-0281-11.

¹ R.J. Sternberg, E. L. Grigorenko, *Dynamic testing: The nature and measurement of learning potential*, New York 2002; K.H. Wiedl, *Dynamic testing: A comprehensive model and current fields of application*, "Journal of Cognitive Education and Psychology" 2003, nr 3(2), s. 93–119.

² W.C.M. Resing, *Dynamic testing and individualized instruction: Helpful in cognitive education?*, "Journal of Cognitive Education and Psychology" 2013, nr 12(1), s. 81–95.

³ I. Kovalčíková, *Kognitívna stimulácia individuálnych edukačných potrieb žiaka zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia*, Prešov 2010.

⁴ R. Feuerstein, Y. Rand, M.B. Hoffman, R. Miller, *Instrumental enrichment: An intervention program for cognitive modifiability*, Baltimore 1980.

⁵ I. Kovalčíková, *Dynamic testing and assessment of latent learning capacities*, "Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi" 2009, nr 1, s. 47–53.

⁶ J.S. Carlson, K.H. Wiedl, *Toward a differential testing approach: Testing-the-limits employing the Raven matrices*, "Intelligence" 1979, nr 3(4), s. 323–344.

Budoff⁷ refers to learning potential as the ability to improve cognitive performance as a result of training. Similarly, Taylor⁸ defines learning potential as the underlying fundamental aptitude or capacity to acquire and master novel intellectual or cognitively demanding skills. This aptitude is demonstrated through improvements in performance as response to cognitive mediation, teaching, feedback, or repeated exposure to the stimulus material. Several studies agree on learning potential predicting cognitive functioning, especially problem solving skills⁹, the acquisition of working skills¹⁰, better results in cognitive rehabilitation¹¹, rehabilitation readiness¹², etc.

Learning potential assessment can be understood as an assessment method aimed at basic cognitive abilities and potential. A dynamic test is used to measure learning potential. In comparison to traditional tests of cognitive abilities, dynamic tests provide immediate feedback, prompts and training, which enables children to show progress when solving cognitive tasks. Dynamic testing is based on the assumption that human abilities develop in activities, where individuals are led and supported by other people with the use of available cultural means.

The structure of a dynamic test is rather specific; it consists of pre-test, training phase and post-test, and uses the graduated prompts technique. Dynamic testing represents the assessment method, within which the training phase is incorporated into the testing process. Aiming to assess cognitive (learning) potential of a child, the dynamic test takes into consideration what the child can learn during a short period of time. The AnimaLogica test, described below, is an example of such a test with the typical dynamic structure.

⁷ M. Budoff, *The validity of learning potential assessment*, w: *Dynamic assessment: An interactional approach to evaluating learning potential*, red. C.S. Lidz, New York 1987, s. 53–81.

⁸ T.R. Taylor, *Beyond competence: Measuring potential in a cross-cultural situation fairly. Potential in psychometrics*, Sandton 1992.

⁹ K.H. Wiedl, *Cognitive modifiability as a measure of readiness for rehabilitation*, "Psychiatric Services" 1999, nr 50(11), s. 1411–1413; K.H. Wiedl, H.H. Schottke, D. Calero-Garcia, *Dynamic assessment of cognitive rehabilitation potential in schizophrenic persons and in elderly persons with and without dementia*, "European Journal of Psychological Assessment" 2001, nr 17(2), s. 112–117.

¹⁰ M.J. Sergi, R.S. Kern, J. Mintz, M.F. Green, *Learning potential and the prediction of work skill acquisition in schizophrenia*, "Schizophrenia Bulletin" 2005, nr 31(1), s. 67–72.

¹¹ K.H. Wiedl, J. Wienobst, *Interindividual differences in cognitive remediation research with schizophrenic patients: Indicators of rehabilitation potential?*, "International Journal of Rehabilitation Research" 1999, nr 22(1), s. 55–59.

¹² J.M. Fiszdon, J.F. McClough, S.M. Silverstein, M.D. Bell, J.R. Jaramillo, T.E. Smith, *Learning potential as a predictor of readiness for psychosocial rehabilitation in schizophrenia*, "Psychiatry Research" 2006, nr 143(2–3), s. 159–166.

2. AnimaLogica

The AnimaLogica computerized test was developed by Dutch experts in dynamic testing, Stevenson and Resing¹³. It is based upon the Learning Potential of Inductive Reasoning test (LIR)¹⁴. Since 2012, several studies have been conducted utilizing AnimaLogica. Resing, Stevenson, and Bosma¹⁵ evaluated the use of dynamic testing based on graduated prompts techniques training in a clinical educational setting. The aim of the study was to find out 1) if children would perform better in analogical reasoning after the dynamic training procedure; 2) if children's solving strategies would improve as a consequence of training phase; 3) what was the relationship between static IQ scores, teacher assessment, scholastic achievement and dynamic test measures. Training using graduated prompts technique led to the statistically significant progress in figural analogical reasoning. They found that children changed their solving strategies towards a more sophisticated level; the authors noticed the shift from non-analogical towards semi-analogical and analogical solving strategies. The results also revealed that dynamic test measures (especially post-test score and the number of prompts in the training phase appeared to be relevant) had moderate correlations with teacher's assessment (teacher's learning potential estimation) ($r=.48$, $p<.01$.); similarly, dynamic test measures considerably correlated with school performance ($r=.46$, $p<.01$). Moreover, intelligence test scores did not predict school success as well as the dynamic measures.

In 2013, Stevenson, Hickendorff, Resing, Heiser, and de Boeck¹⁶ explored the differences in children's ability to profit from training in analogical reasoning, where the training condition comprised either graduated prompts or mere feedback. The findings showed that the training with graduated prompts (using the AnimaLogica dynamic test) significantly improved the level of analogy solving in comparison to the training with mere right/wrong feedback. Notably, individual differences were stark in children's ability to profit from training in analogical reasoning. Children with lower scores in the pre-test phase improved in analogical reasoning more than children with a higher initial score. At the same time, the authors studied the relationship between the post-test level of analogy solving and the age, working memory, school performance as well as the initial ability to solve

¹³ C.E. Stevenson, *Puzzling with potential. Dynamic testing of analogical reasoning in children*, Amsterdam 2012.

¹⁴ W.C.M. Resing, *Intelligentie en leerpotentieel. Een onderzoek naar het leerpotentieel van jonge leerlingen uit het basis- en speciaal onderwijs*, Lisse 1990.

¹⁵ W.C.M. Resing, C.E. Stevenson, T. Bosma, *Dynamic testing: Measuring inductive reasoning in children with developmental disabilities and mild cognitive impairments*, "Journal of Cognitive Education and Psychology" 2012, nr 11(2), s. 159–178.

¹⁶ C.E. Stevenson, M. Hickendorff, W.C.M. Resing, W. Heiser, P. de Boeck, *Explanatory item response modeling of children's change on a dynamic test of analogical reasoning*, "Intelligence" 2013, nr 41(3), s. 157–168.

analogies. The researchers also found that age and both verbal and visuo-spatial working memory appeared to have positive relationship with test performance; proving to be significant predictors of analogy solving: $\beta = .92$, $SE = .12$, $p < .001$; $\beta = .36$, $SE = .12$, $p < .004$; and $\beta = .37$, $SE = .12$, $p < .002$, respectively. In addition, there was an effect of math achievement on degree of improvement, where higher achieving children improved more from pre-test to post-test.

A further study by Stevenson, Heiser, and Resing¹⁷ focused on the role of working memory in training and transfer effects of inductive reasoning, using the AnimaLogica dynamic test. Regression models revealed that visuo-spatial working memory was moderately related to initial performance of the inductive reasoning task ($r = .35$). The correlation between visuo-spatial working memory and pre-test was $.307$, $p < .05$ and between verbal working memory and pre-test $.277$, $p < .05$. Similarly to the research by Stevenson, Hickendorff, et al.¹⁸, the authors also compared children in two experimental conditions- graduated prompts or repeated practice- with the children in graduated prompts condition scoring higher than those in the practice condition.

Stevenson and her colleagues¹⁹ also examined individual differences in feedback effects on children's performance on a computerized pre-test – training – post-test assessment of analogical reasoning. Three groups of children received either: 1) stepwise elaborated feedback (using graduated prompting techniques in the AnimaLogica dynamic test), 2) repeated simple feedback (right/wrong outcome), or 3) no feedback during the training sessions. The elaborate feedback appeared to be the most effective form of training for children with initially weaker analogical reasoning strategies. The children who were already capable of applying analogical reasoning strategies did not show any differential benefit in the different types of feedback training. The role of working memory was also taken into account in these analyses. The results of this research supported the findings of the above mentioned study²⁰ about working memory significantly predicting initial ability to learn.

The study carried out on analogical reasoning²¹ delivers information about working memory and dynamic measures of analogical reasoning as unique predictors of children's reading and math achievement. The results

¹⁷ C.E. Stevenson, W. J. Heiser, W. C. M. Resing, *Working memory as a moderator of training and transfer of analogical reasoning in children*, "Contemporary Educational Psychology" 2013, nr 38(3), s. 159–169.

¹⁸ C.E. Stevenson, M. Hickendorff, W.C.M. Resing, W. Heiser, P. de Boeck, *Explanatory item response modelling...*

¹⁹ C.E. Stevenson, P. de Boeck, W.C.M. Resing, W.J. Heiser, *Individual differences in the effect of feedback on children's change in analogical reasoning*, Memphis 2013.

²⁰ C.E. Stevenson, W.J. Heiser, W.C.M. Resing, *Working memory...*

²¹ C.E. Stevenson, C. Bergwerff, W.J. Heiser, W.C.M. Resing, *Working memory and dynamic measures of analogical reasoning as predictors of children's math and reading achievement*, "Infant and Child Development" 2014, nr 23(1), s. 51–66.

indicated that verbal (but not visuo-spatial) working memory and dynamic reasoning measures formed unique predictors of achievement in maths and reading. Verbal working memory efficiency was positively related to math and reading achievement: .363, $p < .01$ and .181, $p < .05$, respectively. The performance on a dynamic test of analogical reasoning (post-test score) correlated with math and reading .595, $p < .01$ and .245, $p < .01$, respectively.

The most recent study by Stevenson, Alberto, Van den Boom, and de Boeck²² investigated differences in the difficulty of visual relations across different age-groups. Individual transformations in the AnimaLogica dynamic test were analysed: generally, the “what” visual relations (animal, colour, quantity and size) were the easiest, whereas the “where” relations (orientation and position) were the most difficult. The results showed that with increasing age and greater memory span all visual relations were processed more accurately. The significant main effects of age and working memory were $\beta = .29$, $SE = .01$, $p < .001$ and $\beta = .17$, $SE = .01$, $p < .001$, respectively.

3. Present study

As it was also presented in the studies above²³, using a dynamic test allows us to assess learning potential based on several indices, such as:

(1) the level of performance improvement. Within the dynamic test, the post-test score is understood as an indicator of learning potential. Individuals differ in the range that they can profit from the opportunities for development. Hence a child with a high initial score in the pretest achieves a lower score in learning potential than a child with a lower initial score in the pretest, if they score the same in the post-test;

(2) the need for prompts in the training phase. The training process is hierarchically structured and based on the system of graduated prompts, which enables a situation where a child is given only the necessary amount of help to solve a given task. The Graduated Prompt Approach (GPA)²⁴ uses prompts prepared in advance, ordered from implicit to explicit. For example in the AnimaLogica dynamic test, described below, graduate help starts with general meta-cognitive prompts, such as focusing the child's attention. Meta-cognitive prompts are followed by cognitive prompts, which intentionally stress the transformation in the given item. Next, help with problem solving is provided through gradual modelling of the correct answer in a step by step process. Therefore change in the number and character of prompts needed during the training phase indicates the level of analogical strategies during problem solving;

²² C.E. Stevenson, R.A. Alberto, M. Van den Boom, P. de Boeck, *Visual relations children find easy and difficult to process in figural analogies*, “Frontiers in Psychology” 2014, nr 5, s. 1–9.

²³ see also M. Filičková, *Dynamické testovanie učebného potenciálu: teoretické východiská a praktická aplikácia v podobe testu AnimaLogica*, „Acta Paedagogicae Presovae – Nova Sandes” 2014, nr 9, s. 35–43.

²⁴ A. Brown, R.A. Ferrara, *Diagnosing zones of proximal development*, w: *Culture, communication and cognition: Vygotskian perspectives*, red. J.V. Wertsch, Cambridge 1985, s. 273–305.

(3) flexibility in using solving strategies. The choice of solving strategy – such as the moves themselves and the order of the moves that the child uses while problem solving – acts as an indicator for solving strategies. The child can exhibit several solving strategies: 1) analogical strategies which represent solutions with all the transformations correct; 2) semi-analogical strategies which include one to two incorrect transformations; 3) duplicate strategies for example, copy animal figures already placed in the matrix; 4) non-analogical strategies which are solutions with three or more incorrect transformations²⁵.

The present paper aims to answer the question about the difference between the level of learning potential achieved by children from standard population and talented children. In this study, we wanted to find out whether the level of learning potential differs in certain populations. The hypotheses were formulated as follows: 1) There is a difference in the level of learning potential between the groups. 2) There are intra-group differences in the use of prompts. 3) The groups differ in solving strategies.

3.1. Method

Participants and procedure

The sample comprised 233 children (N=233). There were 206 (9 years 9 months) children from standard population and 27 (9 years 3 months) talented children from primary schools in Prešov and Košice municipalities. Talented children attended specialized schools for talented pupils.

Children were tested in the morning, each was seated in front of the computer and was provided with headphones. The test was automated and computerized, and lasted between 30–50 minutes.

Measures

All the above mentioned studies demonstrated that a dynamic test is able to provide us with a better view of the scholastic achievement of children than traditional IQ tests. The AnimaLogica test in particular was chosen in this case, as it has specifically proved to be a sufficient measurement tool for dynamic assessment of the ability to learn²⁶. The AnimaLogica is aimed at children aged 5 to 12, and is based on the principle of analogical reasoning. The test comprises concrete figural analogies (A:B::C:D) in the form of 2x2 matrices with familiar animals as objects. Using a computer mouse, children are tasked with dragging and dropping animal figures into the empty box in the lower quadrant of the matrix. The animal figures used in the test represent six possible transformations (animal, colour, size, orientation, quantity, position). Each analogy consists of two animals, available in three colours (red, yellow, blue) and two sizes (large, small).

²⁵ W.C.M. Resing, E. Tunteler, F.J. De Jong, T. Bosma, *Dynamic testing in indigenous and ethnic minority children*, "Learning and Individual Differences" 2009, nr 19(4), s. 445–450.

²⁶ C.E. Stevenson, W.J. Heiser, W.C.M. Resing, *Working memory...*

The orientation (facing left or right) can be changed by clicking the animal figure. Quantity (one, two) can be specified by dragging desired number of animal figures into the empty box. Animal figures can be positioned in the bottom, middle or top of the empty box.

The AnimaLogica dynamic test has been translated and adapted to Slovak context (APVV-0281-11). The production of the Slovak version of the test required several consultations with the author of the test as well as video conferences with a computer programmer, who made an additional script to the original test. The process of producing the Slovak version of the test involved the conversion of spoken English words and sentences into scripts and their translation into Slovak, taking into consideration the peculiarities of target language, especially the declension system of nouns and adjectives; we could not make a one-to-one translation. We created sound files for the software in Slovak, which were incorporated into the test. The Slovak sound files were then matched with the English version, subsequent corrections and further sound files were created until the final version was achieved.

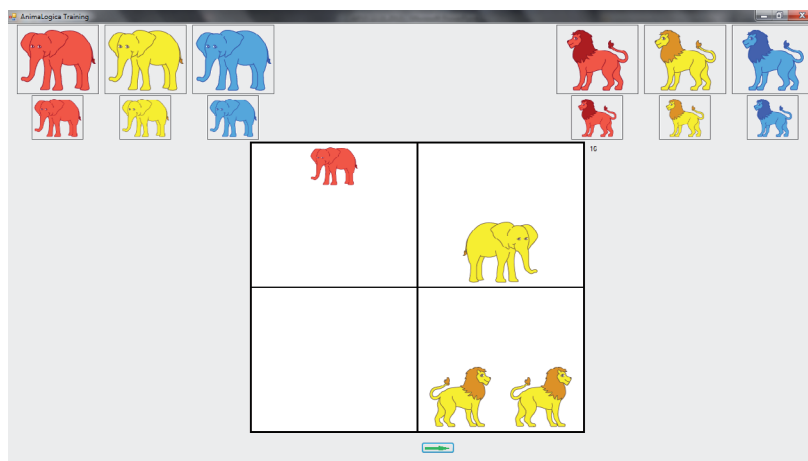

Figure 1. Computerized dynamic test AnimaLogica. In this example, a child is asked to drag and drop the pictures into the grid so that the pattern is kept.

3.2. Data analysis and interpretation

Prior to conducting analyses, psychometric properties of the data were assessed. The distribution was normal; the Cronbach's alpha coefficient of internal consistency (pre-test $\alpha = .90$, post-test $\alpha = .83$) was almost identical with the coefficient in the original validity study (pre-test $\alpha = .90$, post-test $\alpha = .91$) ($N = 255$), carried out by the authors of the test, Stevenson and her colleagues²⁷.

²⁷ C.E. Stevenson, M. Hickendorff, W.C.M. Resing, W. Heiser, P. de Boeck, *Explanatory item response modelling...*

The analysis of the data was conducted, focusing on i) the level of learning potential, understood as performance improvement following the training phase, ii) the nature of prompts in training phase, and iii) solving strategies.

Table 1. Descriptive statistics from the standard population children

	Minimum	Maximum	Mean	Median	Std.Deviation	Skewness	Kurtosis
Pre-test	25	96	49,7	49	13,6	,61	,21
Training phase	0	24	3,7	3	3,3	2,1	7,6
Post-test	24	92	39,3	38	9,2	1,4	4,8

Table 2. Descriptive statistics from the talented population children

	Minimum	Maximum	Mean	Median	Std. Deviation	Skewness	Kurtosis
Pre-test	28	54	38,2	38	6,2	,32	,00
Training phase	0	8	2,4	1	2,1	1,5	1,4
Post-test	26	45	33,1	33	4,9	,77	-,11

The level of learning potential was taken as a degree of improvement a child underwent after completing the training phase of the AnimaLogica dynamic test. The post-test score was used to define the level of learning potential. Children from the standard population gained significantly higher scores in the post-test phase ($Mdn=38$) than in the pre-test phase ($Mdn=49$), $z=11,3$, $p<.001$. The associated effect size of $r=.78$ indicates a large²⁸ effect. Similarly, talented children gained significantly higher scores in the post-test phase ($Mdn=36$) than in the pre-test phase ($Mdn=42$), $z=2,9$, $p=.004$. The associated effect size of $r=.55$ signifies a large effect. Based on these findings, it can be interpreted that both groups of children achieved statistically significant improvement in solving analogy tasks; or in other words both groups showed an improved performance in their ability to learn.

Level of learning potential was compared between the standard group ($Mdn=38$) and talented group of children ($Mdn=36$), finding no significant difference in post-test scores $U=2260$, $z=1,7$, $p=.09$ (two-tailed). It was expected that the children from the talented group would score higher on the level of learning potential defined by the post-test score than the children from the standard group. However findings failed to provide a clear cut answer to this hypothesis, with the difference between the groups edging towards statistical significance ($p=.046$) with low effect size. The findings did not reveal statistically significant differences between the post-test score in groups of talented and standard children.

²⁸J. Cohen, *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*, Hillsdale 1988.

Recall, in the training phase, children are given immediate feedback as well as prompts if they struggle with providing the correct solution. Prompts are hierarchically structured and graduated in character. Assistance starts with meta-cognitive prompts (which focus children's attention on what they are supposed to do), these are followed by cognitive prompts (which focus on analogies) and ends with specific help with individual transformations. The nature of the prompts needed during the training phase are proven to be the best indicator of the level of analogical strategies the child will use whilst in the problem solving phase²⁹. Furthermore, the nature of prompts provides information on what type of instruction children may benefit most from in future interventions³⁰. The maximum number of prompts in the AnimaLogica dynamic test is five. In the training phase, children from the standard population group needed 3 prompts on average to reach the solution (Tab. 1); children from the talented group needed 1 prompt on average to reach the solution (Tab. 2). From these results it can be assumed that the meta-cognitive prompt is the best aid for this solution for the children from the talented group, as the meta-cognitive prompt guided the children to correctly solve the given task and helped them to focus their attention without the need for any further prompts. On the other hand, children from the standard population group most frequently used cognitive prompt that stressed transformations in given item. The analysis between the number of prompts in the standard ($Mdn=3$) and talented ($Mdn=1$) group of children revealed a significant difference, $U=1996$, $z=2.4$, $p=.015$. Although these are statistically significant values, associated effect size was low, $r=.16$.

Information about the character of solving strategies in both examined populations is derived from the pre-test and post-test analyses. From the several solving strategies (analogical, semi-analogical, duplicate, non-analogical), children from standard population group relied on semi-analogical solving strategies in the pre-test phase (median 2 and average 2,1). The post-test phase showed children from the standard population group improved in their use of solving strategies; demonstrating a shift towards analogical strategies (median 1 and average 1,6). This shift can be explained as a result of the training phase, where children acquired the expected solving strategies. Similarly, there was also the improvement in talented children population, although very moderate in comparison to standard population. Children from talented population group relied on analogical strategies in both the pre-test and post-test phase (median 1 and average 1,6 in pre-test; median 1 and average 1,4 in post-test).

²⁹ C.E. Stevenson, W.J. Heiser, W.C.M. Resing, *Working memory...*

³⁰ W.C.M. Resing, *Dynamic testing...*

4. Discussion

The aim of this paper was to examine the difference in the level of learning potential between two populations (standard group and talented group) using the AnimaLogica test. The results indicated low effect sizes within the difference in the use of prompts in talented and standard children, although the difference was statistically significant and implied that children from the standard group relied more on more specific, cognitive prompts than children from the talented population group. These results correspond with the study of Kanevsky³¹, where children from talented population needed less meta-cognitive, cognitive and concrete help to complete the patterns and to learn to solve them.

The results also revealed that the training with graduated prompts significantly improved the level of analogical solving in both talented and standard children populations. However, the statistically significant difference in the post-test score between the groups was small with low effect size. These findings are quite remarkable and raise further questions. Why there is not a difference in the level of learning potential between standard and talented children? Should not children from standard population group have exhibited greater learning potential if they can profit more from given help in training phase³²? Or should not talented children have scored better in dynamic test because they are able to maximize their learning potential³³? The analysis of the data revealed that there is no statistical difference in the performance of standard and talented children. Yet, the large associated effect size ($r=.78$) in the post-test score of learning potential in children from standard population group in comparison to the large associated effect ($r=.55$) of learning potential in children from talented population group suggests that children from standard population group did better and might exhibit higher ability to learn. Further research on this issue is needed to shed more light on this unexpected result and answer the questions about the difference in standard and talented children's learning ability.

Another finding emerging from this study is that standard children exhibited improved solving strategies after the training phase. The shift from semi-analogical to analogical strategies confirmed the ability of dynamic test to advance the level of children's analogical reasoning, what

³¹ L. Kanevsky, *Learning potentials of gifted students*, "Roeper Review" 1995, nr 17(3), s. 157–163.

³² N. Katz, S. Goldstand, R. Bar-Ilan, S. Parush, *The dynamic occupational therapy cognitive assessment for children (DOTCA-Ch): A new instrument for assessing learning potential*, "American Journal of Occupational Therapy" 2007, nr 61(1), s. 41–52.

³³ R.A. Fabio, *Dynamic assessment of intelligence is a better reply to adaptive behaviour and cognitive plasticity*, "The Journal of General Psychology" 2005, nr 132(1), s. 41–64; L. Kanevsky, J. Geake, *Inside the zone of proximal development: Validating a multifactor model of learning potential with gifted students and their peers*, "Journal for the Education of the Gifted" 2004, nr 28, s. 182–217.

was suggested also in previous studies on dynamic testing³⁴. Furthermore, the present study emphasized individual differences in the ability to profit from the training in analogical reasoning. In both examined groups, children with lower score in pre-test improved in analogical reasoning more than children with higher score. These results support the findings from previous studies³⁵ dealing with the learning potential.

The study brings also educational implications. As Džuka and Kovalčíková³⁶ imply, the concept of learning potential explains how the learner can solve the task with given support, if they cannot master it by themselves. Learning potential thus represents the ability to profit from assistance provided during the training phase of dynamic test. Although the experts in the field originally and primarily apply dynamic testing to children with some kind of learning disability, dynamic testing has also been used with talented children³⁷. For instance, according to Lidz and Elliott³⁸, the use of dynamic testing with talented children demonstrates the utility of this approach for the purpose of determination of eligibility for gifted programs. Similarly, the findings of the present study support the use of dynamic test both with standard and talented children. This approach finds its applied level in school practise. Dynamic testing is useful not only as a main indicator of children' learning potential³⁹, but also as a main indicator of their academic achievement⁴⁰. The knowledge of children' individual needs in cognitive field thus brings a teacher the information about children's learning abilities and specific suggestions how to help children in developing their cognitive potential, either its standard or talented children.

SUMMARY

The article deals with dynamic testing, understood as a means of learning potential assessment. In the paper, basic features of the dynamic test as well as theoretical background for dynamic testing are presented. The AnimaLogica dynamic test is being introduced and studies conducted in the recent past using this test are presented. The main aim of the article is to compare analogical reasoning in two populations: children from standard population and talented children. The focus

³⁴ C.E. Stevenson, *Puzzling with potential...*

³⁵ W.C.M. Resing, C.E. Stevenson, T. Bosma, *Dynamic testing...*; C.E. Stevenson, M. Hicken-dorff, W.C.M. Resing, W. Heiser, P. de Boeck, *Explanatory item response modelling...*

³⁶ J. Džuka, I. Kovalčíková, *Dynamické testovanie latentných učebných schopností*, "Československá Psychologie" 2008, nr 52(4), s. 366–377.

³⁷ L. Kanevsky, *Learning potentials...*; L. Kanevsky, J. Geake, *Inside the zone of proximal development...*

³⁸ C. Lidz, J. Elliott, *Use of dynamic assessment with gifted students*, "Gifted Education International" 2006, nr 21(2–3), s. 151–161.

³⁹ W.C.M. Resing, I. Xenidou-Dervou, W.M.P. Steijn, J.G. Elliott, *A "picture" of children's potential for learning: Looking into strategy changes and working memory by dynamic testing*, "Learning and Individual Differences" 2011, nr 22(1), s. 144–150.

⁴⁰ R. A. Fabio, *Dynamic assessment...*

in the present study was put on 1) the level of learning potential, understood as performance improvement following the training phase, 2) the nature of prompts in training phase, and 3) solving strategies. Data analysis revealed that there was no difference between standard and talented population in post-test.

KEY WORDS: dynamic test, learning potential, talented children, AnimaLogica

ADMINISTRACJA / SCIENCE OF ADMINISTRATION

MARTA KOPACZ

GŁOSA DO WYROKU NACZELNEGO SĄDU ADMINISTRACYJNEGO Z DNIA 26 SIERPNIA 2014 R., SYGN. AKT I OSK 170/13* [ODNOŚNIE DO OCENY FORMALNEJ SKARGI NA CZYNNOŚĆ Z ZAKRESU ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ DOTYCZĄCEJ UPRAWNIENÍ LUB OBOWIĄZKÓW WYNIKAJĄCYCH Z PRZEPISÓW PRAWA]

W glosowanym wyroku Naczelny Sąd Administracyjny odniósł się do niezwykle istotnego z punktu widzenia prawa do sądu zagadnienia procedury sądowoadministracyjnej dotyczącego oceny formalnej skargi na inny akt lub czynność, o których mowa w art. 3 § 2 pkt 4 ustawy z dnia 30 sierpnia 2002 r. Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi¹. Zagadnienie to wyłoniło się na skutek poddania kontroli instancyjnej wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Olsztynie z dnia 13 listopada 2012 r., sygn. akt II SA/Ol 834/12, mocą którego m.in. stwierdzono bezskuteczność czynności unieważnienia przez Dyrektora Ośrodka Sportu i Rekreacji naboru na wolne stanowisko urzędnicze.

Wniesienie skargi w tej sprawie do Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Olsztynie zostało poprzedzone przez skarżącego wystąpieniem do Dyrektora Ośrodka Sportu i Rekreacji o podanie przyczyny i podstawy prawnej unieważnienia naboru na wolne stanowisko urzędnicze, a następnie żądaniem weryfikacji działań w tej sprawie przez Prezydenta Miasta. Odpowiadając na wystąpienie skarżącego, Dyrektor Ośrodka Sportu i Rekreacji wyjaśnił, że uwzględnił wniosek dotychczasowego pracownika o cofnięcie wypowiedzenia umowy o pracę, co spowodowało brak wolnego stanowiska, zaś podstawę działania stanowił § 4 stosownego zarządzenia w sprawie procedury naboru na wolne stanowisko urzędnicze (przepis ten pozwalał Dyrektorowi na unieważnienie

MARTA KOPACZ, dr prawa, adiunkt w Katedrze Postępowania Administracyjnego i Sądowoadministracyjnego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie; e-mail: marta.kopacz@uwm.edu.pl

*Wszystkie powołane w tekście orzeczenia są dostępne pod adresem: <http://orzeczenia.nsa.gov.pl>

¹ T.j. Dz. U. z 2012 r. poz. 270 ze zm. (dalej: p.p.s.a.).

naboru). Natomiast Prezydent Miasta wskazał skarżącemu, że pracodawcą, który ogłosił konkurs, był Ośrodek Sportu i Rekreacji, a zatem to do tego podmiotu należy zwrócić się ze sprawą naboru. Podał jednak, że podjął się analizy działania podległej jednostki i po uzyskaniu stanowiska Dyrektora Ośrodka w tej sprawie nie stwierdził nieprawidłowości w zakresie naboru.

Przystępując do rozpoznania skargi, Wojewódzki Sąd Administracyjny w Olsztynie w pierwszej kolejności dokonał oceny spełnienia przez skarżącego wymogów formalnych określonych w art. 52 § 3 i art. 53 § 2 p.p.s.a. Zgodnie z art. 52 § 3 p.p.s.a., skargę na akty lub czynności, o których mowa w art. 3 § 2 pkt 4, można wnieść po uprzednim wezwaniu na piśmie właściwego organu – w terminie czternastu dni od dnia, w którym skarżący dowiedział się lub mógł się dowiedzieć o wydaniu aktu lub podjęciu innej czynności – do usunięcia naruszenia prawa. W świetle zaś art. 53 § 2 p.p.s.a. w przypadkach, o których mowa w art. 52 § 3 i 4, skargę wnosi się w terminie trzydziestu dni od dnia doręczenia odpowiedzi organu na wezwanie do usunięcia naruszenia prawa, a jeżeli organ nie udzielił odpowiedzi na wezwanie, w terminie sześćdziesięciu dni od dnia wniesienia wezwania o usunięcie naruszenia prawa.

Zdaniem Sądu I instancji, w opisanych powyżej okolicznościach sprawy, skierowanie wezwania do usunięcia naruszenia prawa do Prezydenta Miasta (za takie Sąd uznał żądaniem weryfikacji działań w sprawie unieważnienia naboru, z którym skarżący wystąpił do tego organu), a nie bezpośrednio do Dyrektora Ośrodka Sportu i Rekreacji było prawnie skuteczne. Podniesiono bowiem, że to na organie ciąży obowiązek badania swojej właściwości do rozpoznania danej sprawy, a w przypadku stwierdzenia swojej niewłaściwości, organ ten powinien przekazać sprawę organowi właściwemu do jej rozpoznania. Wywiedziono, że taki sposób postępowania jest standardem dobrej praktyki administracyjnej w kontaktach organów z jednostką wynikającym z art. 15 Europejskiego Kodeksu Dobrej Administracji². Oceniono więc, że skoro Prezydent Miasta nie przekazał wezwania do usunięcia naruszenia prawa do załatwienia Dyrektorowi Ośrodka Sportu i Rekreacji, to zaniechanie tego obowiązku nie może rodzić dla skarżącego negatywnych skutków prawnych, tym bardziej że Prezydent Miasta udzielił skarżącemu odpowiedzi na to wezwanie w oparciu o wyjaśnienia Dyrektora Ośrodka Sportu i Rekreacji złożone w tej kwestii. Podano także, że zgodnie ze Statutem Ośrodka Sportu i Rekreacji, Ośrodek ten jest jednostką organizacyjną Miasta, którą reprezentuje na zewnątrz i kieruje Dyrektor, działający w ramach udzielonego przez Prezydenta Miasta pełnomocnictwa. Przyjęto więc, że pomimo rozpoznania wezwania do usunięcia naruszenia prawa przez organ niewłaściwy, skarżący uczynił zadość regulacji art. 52 § 3 p.p.s.a.

Badając natomiast zachowanie przez skarżącego terminu do wniesienia skargi, Sąd I instancji wziął pod uwagę okoliczność, że pismo Prezydenta Miasta,

² W dosłownym tłumaczeniu: Europejski Kodeks Dobrej Praktyki Administracyjnej, uchwalony w formie rezolucji przez Parlament Europejski w dniu 6 września 2001 r., dostępny pod adresem <http://www.ombudsman.europa.eu> (dalej: EKDA).

zawierające odpowiedź tego organu na wezwanie do usunięcia naruszenia prawa, zostało wysłane skarżącemu listem zwykłym poleconym. Ocenił, że brak możliwości wykazania przez organ terminu doręczenia przesyłki zawierającej odpowiedź na wezwanie do usunięcia naruszenia prawa nie może wywoływać negatywnych skutków procesowych dla skarżącego, tym bardziej powodować przerzucenie na niego obowiązku udowodnienia, kiedy tę przesyłkę otrzymał.

Powyższa ocena prawna Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Olsztynie w zakresie spełnienia przez skarżącego wymogów formalnych wniesienia skargi, o których mowa w art. 52 § 3 i art. 53 § 2 p.p.s.a., została uznana za prawidłową w głosowanym wyroku. Naczelny Sąd Administracyjny podkreślił przy tym, że to na organie administracji ciąży obowiązek zachowania zasad postępowania i to organ powinien przestrzegać procedur, informując obywatela o służących prawach i obowiązkach. Stwierdził, że wadliwe postępowanie organu nie może szkodzić stronie postępowania i to organ obowiązany jest wykazać dowodami okoliczności istotne w sprawie, a takimi są: wezwanie do usunięcia naruszenia prawa i termin do wniesienia skargi. Podzielił także argumentację przemawiającą za takim stwierdzeniem przedstawioną w uzasadnieniu kontrolowanego wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Olsztynie.

Argumentacja ta niewątpliwie zasługuje na aprobatę.

W pierwszej kolejności należy wskazać na brak regulacji procesowych w krajowym porządku prawnym, które mogłyby znaleźć zastosowanie w przypadku skierowania wezwania do usunięcia naruszenia prawa do organu niewłaściwego do jego rozpoznania. Dla porządku należy wskazać, że wezwanie do usunięcia naruszenia prawa jest nadzwyczajnym środkiem zaskarżenia, wprowadzonym w art. 52 § 3 p.p.s.a., w sytuacji gdy ustawa nie przewiduje środków zaskarżenia. Stanowi ono surogat środka zaskarżenia wynikającego z przepisów ustaw procesowych, w tym Kodeksu postępowania administracyjnego³ i Ordynacji podatkowej⁴. Adresatem, do którego ten środek jest kierowany, na mocy wymienionego przepisu p.p.s.a. uczyniono organ, który wydał akt lub dokonał czynności, przeciwko którym ma być wniesiona skarga⁵.

Obowiązek przestrzegania z urzędu przez organy swojej właściwości artykułowany jest natomiast przede wszystkim w przepisach prawa procesowego (zob. art. 19 k.p.a. i art. 15 § 1 o.p.), które ponadto regulują sposób postępowania organu w przypadku stwierdzenia braku właściwości w sprawie (zob. art. 65–66 k.p.a. i art. 170–171 o.p.). Regulacje te znajdują jednak zastosowanie tylko w indywidualnych sprawach rozstrzyganych w drodze decyzji administracyjnej. Nie obejmują one natomiast działań organu administracji publicznej podejmowanych poza postępowaniem administracyjnym. Z taką zaś sytuacją mamy do czynienia w przypadku skierowania do organu wezwania do usunięcia naruszenia prawa. W sprawach zainicjowanych tym wnioskiem konieczne jest zatem sięgnięcie do norm uniwersalnych, w tym tych zawartych w przepisach prawa unijnego.

³ Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r., t.j. Dz. U. z 2013 r. poz. 267 ze zm. (dalej: k.p.a.).

⁴ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r., t.j. Dz. U. z 2015 r. poz. 613 ze zm. (dalej: o.p.).

⁵ Wyrok NSA z 14 marca 2011 r., sygn. akt I FPS 5/10, ONSAiWSA 2011, nr 3, poz. 50.

Taką próbę podjęto także w głosowanym wyroku, a dokonane zabiegi interpretacyjne niewątpliwie pozwoliły na realizację zasady bezpośredniego stosowania prawa unijnego. Z zasady tej wynika obowiązek pełnego stosowania przez organy administracyjne i sądy państw członkowskich prawa unijnego oraz ochrony praw przyznanych przez nie obywatelom⁶. Należy przypomnieć, że w głosowanym wyroku obowiązek organu, który nie jest właściwy do rozpoznania wezwania do usunięcia naruszenia prawa, przekazania tego wezwania organowi właściwemu wywiedziono z art. 15 EKDA. W świetle tego przepisu w przypadku skierowania lub przekazania adresowanego do instytucji pisma lub zażalenia do dyrekcji generalnej, dyrekcji lub wydziału, które nie są upoważnione do rozpatrzenia pisma lub zażalenia, ich jednostki organizacyjne zapewniają, że akta niezwłocznie zostaną przekazane do właściwej jednostki organizacyjnej instytucji.

Zauważyć przy tym należy, że EKDA, mimo że nie ma mocy bezwzględnie obowiązującej, a regulacje w nim zawarte mają charakter zaleceń⁷, ma doniosłe znaczenie w relacjach między jednostką a urzędnikami i organami Unii. W przeciwieństwie bowiem do przepisów k.p.a., o.p. i p.p.s.a., Kodeks ten znajduje zastosowanie do wszystkich form załatwiania spraw przez organy i instytucje Unii, w tym form cywilnoprawnych⁸. Zawarte w nim zalecenia mają zaś na celu usprawnienie działalności administracji publicznej oraz pogłębianie praworządności i zaufania w stosunkach z obywatelami czy innymi administrowanymi podmiotami, a także w stosunkach wewnętrznych państw Unii⁹.

Przepisy EKDA stanowią także rozwinięcie i konkretyzację art. 41 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej¹⁰ statuującego prawo do dobrej administracji. Zgodnie z art. 41 ust. 1 i 2 KPP, każdy ma prawo do tego, aby jego sprawy były rozpatrywane przez instytucje, organy i jednostki organizacyjne Unii Europejskiej bezstronnie, sprawiedliwie i w rozsądnym terminie. Prawo to obejmuje: 1) uprawnienie każdej osoby do wysłuchania przed podjęciem indywidualnego środka, który mógłby negatywnie oddziaływać na jej sytuację; 2) uprawnienie każdej osoby do uzyskania dostępu do dotyczącej jej dokumentacji urzędowej, przy poszanowaniu uzasadnionych względów poufności oraz tajemnicy zawodowej i handlowej; 3) obowiązek administracji uzasadniania swoich decyzji. Pomimo posłużenia się w art. 41 ust. 2 KPP zwrotem „prawo to obejmuje”, należy jednak przyjąć, że uprawnienia i obowiązki wymienione w tym przepisie są immanentną częścią prawa do dobrej administracji, jednak go nie wyczerpują. Za konstatacją taką przemawia użycie w art. 41 ust. 1 KPP

⁶ Por. A. Wyrozumski, *Dochodzenie roszczeń opartych na prawie Unii Europejskiej przed sądami krajowymi*, w: *System ochrony prawnej w Unii Europejskiej*, pod red. A. Wyrozumskiej, Warszawa 2010, s. 40–42.

⁷ Z tego też powodu zarzut naruszenia przepisów tego aktu nie może stanowić usprawiedliwionej podstawy kasacyjnej – zob. wyrok NSA z 19 marca 2008 r., sygn. akt I OSK 499/07.

⁸ Z. Niewiadomski, *Kodeks Dobrej Administracji a polska procedura administracyjna*, w: *Jakość administracji publicznej*, pod red. J. Łukasiewicza, Rzeszów 2004, s. 299.

⁹ E. Ura, *Urzędnik w świetle zasad Europejskiego Kodeksu Dobrej Administracji*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej” 2008, nr 246 (Zarządzanie i Marketing z. 12), s. 264.

¹⁰ Dz. Urz. UE C 2010, nr 83, s. 389 (dalej: KPP).

terminów nieostrych, takich jak: bezstronność, sprawiedliwość, rozsądny termin¹¹. Nie może więc budzić wątpliwości, że w prawo do dobrej administracji wpisuje się także obowiązek przestrzegania przez organy administracji swojej właściwości w sprawie. Jest to element rzetelnego procesu. W literaturze wskazuje się zaś na podobieństwo prawa do dobrej administracji do prawa do sądu. Zarówno bowiem postępowanie sądowe, jak i administracyjne powinno cechować się bezstronnością (*impartialness*), rzetelnością (*fairness*) i załatwianiem spraw w rozsądnym terminie (*reasonable time*) po to, aby zapewnić skuteczność postępowania¹². Jednym z warunków sprawiedliwego rozpatrywania spraw, o którym mowa w art. 41 ust. 1 KPP, jest zatem zapewnienie skuteczności postępowania, w sprzeczności z którą pozostaje wydawanie rozstrzygnięć obarczonych wadą w postaci braku właściwości organu w sprawie¹³.

Podsumowując powyższe rozważania, uważam, że w głosowanym wyroku, mimo braku bezpośredniego odwołania się do art. 41 KPP, będącego przecież aktem o charakterze wiążącym, Naczelny Sąd Administracyjny urzeczywistnił w rozpatrywanej sprawie standardy proceduralne wynikające ze statuowanego w tym przepisie prawa do dobrej administracji. Wśród tych standardów należy wymienić: obowiązek przestrzegania z urzędu swojej właściwości w sprawie, niezwłoczne przekazana pisma (skargi) organowi właściwemu w przypadku stwierdzenia braku swojej właściwości w sprawie, zakaz przerzucania na jednostkę skutków uchybienia przez organ obowiązku przestrzegania z urzędu swojej właściwości¹⁴.

Z tych samych powodów za prawidłową należy uznać ocenę tego Sądu co do zachowania przez skarżącego terminu do wniesienia skargi. W art. 24 EKDA wprowadzono bowiem obowiązek prowadzenia przez jednostki organizacyjne instytucji stosownych rejestrów poczty przychodzącej i wychodzącej, przekazywanych im dokumentów i podjętych przez nie działań. W tych okolicznościach wysyłanie skarżącemu pisma, stanowiącego odpowiedź na wezwanie do usunięcia naruszenia prawa, listem poleconym zwykłym (bez zwrotnego potwierdzenia odbioru przesyłki) pozostaje w sprzeczności z tą regulacją. Skutki zaniechania przez organ realizacji tego obowiązku, do których należy zaliczyć brak możliwości ustalenia w analizowanej sprawie dokładnego terminu doręczenia skarżącemu odpowiedzi na wezwanie do usunięcia naruszenia prawa, nie mogą zatem obciążać skarżącego.

Należy ponadto ocenić, że zarówno regulację art. 52 § 3 p.p.s.a., określającą termin do skierowania wezwania do usunięcia naruszenia prawa, jak i regulację art. 53 § 2 p.p.s.a., określającą termin do wniesienia skargi, cechuje daleko

¹¹ Z. Kmiecik, *Rozdział II Standardy proceduralne wynikające z „prawa do dobrej administracji” i ich realizacja w polskim ustawodawstwie oraz w praktyce*, w: *Postępowanie administracyjne i sądownoadministracyjne a prawo europejskie*, Lex-el 2009.

¹² A.I. Jackiewicz, *Prawo do dobrej administracji jako standard europejski*, Toruń 2008, s. 58.

¹³ Szerzej na ten temat zob. M. Kopacz, *Wpływ regulacji unijnych na standardy postępowania organu w przypadku stwierdzenia braku właściwości w sprawie*, w: *Dziesięć lat polskich doświadczeń w Unii Europejskiej. Problemy prawnoadministracyjne*, t. II, pod red. J. Sługockiego, Wrocław 2014, s. 551n.

¹⁴ Tamże, s. 562.

posunięty rygoryzm. Należy podkreślić, że czynności, o których mowa w art. 3 § 2 pkt 4 p.p.s.a., podejmowane są poza postępowaniem administracyjnym prowadzonym w indywidualnych sprawach rozstrzyganych w drodze decyzji administracyjnej. To zaś oznacza, że organy administracji publicznej nie są zobowiązane do pouczenia adresatów tych czynności o prawie i sposobie ich zaskarżenia. Tym samym strona może powziąć informację w tym przedmiocie w znacznym odstępie czasu od momentu, gdy dowiedziała się lub mogła się dowiedzieć o podjęciu czynności. Przeszkody te zdaje się dostrzegać ustawodawca, który na mocy ustawy z dnia 9 kwietnia 2015 r.¹⁵ znówelizował art. 52 § 3 p.p.s.a. poprzez dodanie w tym przepisie, że „sąd, po wniesieniu skargi, może uznać, że uchybienie tego terminu [terminu do skierowania wezwania do usunięcia naruszenia prawa – M.K.] nastąpiło bez winy skarżącego i rozpoznać skargę”. Należy zauważyć, że za procesowych charakterem terminu, określonego w art. 52 § 3 p.p.s.a., opowiedział się Naczelny Sąd Administracyjny w wyroku składu siedmiu sędziów z dnia 14 marca 2011 r.¹⁶ Istota zmiany polega na wskazaniu sądu jako wyłącznie właściwego do oceny, czy istnieją przesłanki do przywrócenia przedmiotowego terminu. Sąd nie będzie w tej materii wydawał jednak odrębnego rozstrzygnięcia, a uznanie, że uchybienie terminu nastąpiło bez winy skarżącego, będzie skutkowało merytorycznym rozpoznaniem skargi¹⁷.

**CASE COMMENT TO A JUDGMENT OF THE SUPREME ADMINISTRATIVE COURT
OF 26 AUGUST 2014., REF. ACT I OSK 170/13 [RELATING TO THE ASSESSMENT
OF A FORMAL COMPLAINT TO THE OPERATION OF PUBLIC ADMINISTRATION
OF ENTITLEMENTS OR OBLIGATIONS UNDER THE LAWS]**

SUMMARY

The assessment of formal complaint is discussed in this comment. It concerns the activities of the public administration of entitlements or obligations under the law. It was pointed out that file the claim against such action must be preceded by a summons of the competent authority to remove a breach of the law. It was noted, there is no regulation process, that could be applied in the case of a referral of this summons to the incompetent authority to his diagnosis, in the domestic legal order. The analysis of legal regulations, which could be relevant in such situation was done in this paper. The reference made by the Court in its judgment to rule contained in Art. 15 of the European Code of Good Administration, was rated correct. That argument was way out of the realization of this case, under Art. 41 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union, the right to good administration.

KEY WORDS: competence of the authority, the right to good administration, a formal breach of the right, the right to court

¹⁵ Zob. art. 1 pkt 15 ustawy z dnia 9 kwietnia 2015 r. o zmianie ustawy – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi, Dz. U. poz. 658.

¹⁶ Sygn. akt I FPS 5/10, ONSAiWSA 2011, nr 3, poz. 50.

¹⁷ Zob. Uzasadnienie projektu ustawy z dnia 9 kwietnia 2015 r. o zmianie ustawy – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi, Sejm VII Kadencji, nr druku 1633, dostępne pod adresem www.sejm.gov.pl

PRAWO / LAW**SALVATORE ANTONELLO PARENTE****MEDIAZIONE CONCILIATIVA E FISCALITÀ INDIRETTA
– PARTE SECONDA¹:
IL REGIME DELL’IMPOSTA DI REGISTRO**

7. La seconda misura agevolativa nel settore dell'imposizione indiretta: l'esenzione parziale dall'imposta di registro. La limitazione del beneficio all'atto negoziale trasfuso nel verbale di accordo o ad esso allegato. Il verbale di intervenuta conciliazione e il verbale di certificazione dell'esito negativo della procedura di mediazione. L'imputazione del processo verbale all'attività del mediatore. L'accordo di mediazione quale atto di natura, contenuto ed effetti variabili imputabile alle parti del procedimento di mediazione. La causa del negozio di mediazione e la verifica della meritevolezza degli interessi perseguiti.

Pure la seconda misura agevolativa, ossia l'esenzione parziale dall'imposta di registro, allegata nel terzo comma dell'art. 17, concerne il settore dell'imposizione indiretta²,

SALVATORE ANTONELLO PARENTE, Dottore di ricerca della Scuola di Dottorato in “Diritto” – Indirizzo in “Pubblica Amministrazione dell'Economia e delle Finanze – Governo dell'Ambiente e del Territorio” (XXVI ciclo) – Università degli Studi di Bari “Aldo Moro”. Docente a contratto del corso integrativo “Le frodi comunitarie”, nell'ambito dell'insegnamento di “Diritto tributario europeo” – Anno Accademico 2014/2015 – Dipartimento di Economia – Università degli Studi di Foggia; e-mail: salvo.par@live.it

¹ Nei paragrafi, il lavoro segue la numerazione della *Parte prima* pubblicata nel precedente fascicolo.

² Cfr. S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione conciliativa*, in R. Favale e M. Gambini (a cura di), *Mediazione civile e strumenti alternativi di composizione delle liti. Itinerari*, Napoli, 2013, p. 289–290; C. Micarelli e A. D'Alessandro, *Disciplina fiscale della mediazione: incentivi alle parti, obblighi del mediatore e dell'organismo*, in *Corr. trib.* 10 (2011), p. 822; E. Bianchi, *Agevolazioni fiscali e costi della mediazione*, in G. Falco e G. Spina, *La nuova mediazione*, Milano, 2013, p. 648 ss.; E.M. Piccirilli, *La leva fiscale come strumento per incentivare la “mediaconciliazione” nelle controversie civili e commerciali*, in *Il fisco* 47 (2011), p. 7684; G. Autorino, D. Noviello e C. Troisi, *Mediazione e conciliazione nelle controversie civili e commerciali*, Santarcangelo di Romagna (RN), 2011, p. 194; C. De Luca e L. Giannone (a cura di), *Mediazione civile e commerciale: gli aspetti fiscali*, in http://www.concordiaadr.it/index.php?option=com_phocadownload&view=category&download=30:mediazione-civile-e-commerciale-gli-aspetti-fiscali&id=3:news-maggio-2011&Itemid=166, p. 3; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Verbale di accordo di conciliazione ed eventuale sequenza documentale: esenzione dall'imposta di registro*, in M.L. Cenni, E. Fabiani e M. Leo (a cura di), *Manuale della mediazione civile e commerciale. Il contributo del Notariato alla luce del d.lgs. n. 28/2010*, Napoli, 2012, p. 388; O. Menduto, *Aspetti fiscali del procedimento di mediazione*, in http://www.mcmconciliare.com/articoli-mcm-adr-conciliare/50-la-lente-tributaria-ed-economica-dellistituto-della-mediazione-dott-orlando-menduto-mba_luiss.html; S. Cinieri,

analogamente a quanto previsto per la conciliazione stragiudiziale societaria³ dall'art. 39, comma 2, d.lgs. 17 gennaio 2003, n. 5⁴.

Mediazione e conciliazione nelle controversie civili, in *Pratica fiscale e professionale* 44 (2010), p. 18; A. Giordano, *Mediazione senza registro solo sul verbale di accordo*, in http://www.ipsoa.it/Opinione/mediazione_senza_registro_solo_sul_verbale_d_accordo_id1057799_art.aspx; M.F. Parola, *Incentivi fiscali*, in www.mondomediazione.it/1/upload/scheda_4_incentivi_fiscali.pdf, p. 1; A. Greco, *La via italiana alla mediazione alla luce del d.lg. 4.3.2010, n. 28 e del d.m. 18.10.2010, n. 180*, in *Obbligazioni e contratti* 5 (2011), p. 371; L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali. La registrazione del verbale di conciliazione e dell'accordo delle parti*, in *Boll. trib.* 4 (2012), p. 247; M. Esposito, *Mediazione civile e commerciale: aspetti economici e fiscali*, in <http://www.mediazioniearbitrati.com/magazine/2011/04/mediazione-civile-e-commerciale-aspetti-economici-e-fiscali/>; L.T. Cerizzi, *L'esito della procedura*, in N. Soldati e P. Thiella, *Guida alla mediazione civile e commerciale*, 2^a ed., Milano, 2012, p. 45; S. Fiorentino, *La conciliazione delle controversie civili e commerciali: gli incentivi fiscali connessi*, in R. Vitolo (a cura di), *Mediazione e arbitrato nel sistema dei rapporti giuridici d'impresa*, Napoli, 2012, p. 332–333; C. Marucci, *L'imposta di registro*, in C. Covata, M. Di Rocco, C. Marucci, G. Minelli, A. Santi e P. Tarricone, *La mediazione per la composizione delle controversie civili e commerciali*, a cura di M. Bove, Padova, 2011, p. 354 ss.; Studio n. 205-2010/C (est. E. Fabiani e M. Leo), *Il nuovo procedimento di mediazione di cui al decreto legislativo 4 marzo 2010, n. 28: note a prima lettura*, Approvato dalla Commissione Studi Civilistici del 20 aprile 2010, in <https://web.run.notariato.it/notiziario>, p. 8; Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione di cui al D.Lgs. 4 marzo 2010, n. 28*, Approvato dalla Commissione Studi Tributarie del 21 gennaio 2011, in *Studi e Materiali* 2 (2011), p. 570, p. 577; N. Sartori, *L'esenzione, limitatamente alle liti minori, dall'imposta di registro, quale seconda forma di agevolazione fiscale*, in A. Castagnola e F. Delfini (a cura di), *La mediazione nelle controversie civili e commerciali. Commentario del Decreto legislativo 4 marzo 2010, n. 28 e del Decreto ministeriale 18 ottobre 2010, n. 180*, II ed., Padova, 2012, p. 321 ss.; N. Santi Di Paola e F. Carneglia, *Guida alla nuova conciliazione. Mediazione finalizzata alla conciliazione delle controversie civili e commerciali ai sensi del D.Lgs. 4 marzo 2010, n. 28*, Santarcangelo di Romagna (RN), 2010, p. 108; C. Vaccà, *Gli incentivi*, in C. Vaccà e M. Martello, *La mediazione delle controversie – D.Lgs. 4 marzo 2010, n. 28 e D.M. 18 ottobre 2010, n. 180*, Milano, 2010, p. 150; B. Frizzera (a cura di), *Guida pratica fiscale – Imposte indirette*, Milano 1 (2012), p. 338. Inoltre, sulla tematica, cfr. *Relazione illustrativa al D.Lgs. n. 28/2010*, in T. Galletto, *Il modello italiano di conciliazione stragiudiziale in materia civile*, Milano, 2010, p. 187–188.

³ Cfr. C. Micarelli e A. D'Alessandro, *Disciplina fiscale della mediazione...*, p. 821; S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 290. Negli stessi termini, cfr. S. Fiorentino, *La conciliazione delle controversie civili e commerciali...*, p. 333.

⁴ Una parte della dottrina (C. Micarelli e A. D'Alessandro, *Disciplina fiscale della mediazione...*, p. 822, nt. 3) ha chiarito che, «rispetto alla disciplina agevolativa contenuta nella conciliazione societaria (art. 39, comma 2, del d.lgs. 17 gennaio 2003, n. 5), il d.lgs. n. 28/2010 ha innalzato il valore oggetto di esenzione da 25.000 a 50.000 euro». Negli stessi termini, si esprime altra parte della dottrina [M. Caradonna e F. Ruscetta, *Imposta di registro*, in A. Bandini e N. Soldati (a cura di), *La nuova disciplina della mediazione delle controversie civili e commerciali. Commentario al d.lgs. 4 marzo 2010, n. 28*, Milano, 2010, p. 302], la quale ha precisato: «tale opzione deriva presumibilmente dalla convinzione che le valutazioni delle conseguenze in termini economici, ed in particolare in ambito fiscale, possano condurre le parti a preferire questo strumento di gestione delle liti rispetto ad altri». Sulla tematica, cfr. T. Galletto, *Il modello italiano di conciliazione stragiudiziale...*, p. 120; *Relazione illustrativa al D.Lgs. n. 28/2010...*, p. 188, che puntualizza: «il tetto è stato così fissato, innalzando quello già previsto nella conciliazione societaria, per uniformare la conciliazione stragiudiziale disciplinata dal decreto alla conciliazione giudiziale». Negli stessi termini, cfr. N. Santi Di Paola e F. Carneglia, *Guida alla nuova conciliazione. Mediazione finalizzata alla conciliazione delle controversie civili e commerciali...*, p. 108; C. De Luca e L. Giannone (a cura di), *Mediazione civile e commerciale...*, p. 3; N. Soldati, *L'accordo di mediazione dopo la sentenza della Corte costituzionale n. 272 del 2012*, in R. Favale e M. Gambini (a cura di), *Mediazione civile e strumenti alternativi di composizione delle liti. Itinerari*, Napoli, 2013, p. 231, nt. 124; A. Giordano,

La norma prescrive che il verbale di accordo è esente dall'imposta di registro, entro il limite di valore di euro 50.000,00⁵; altrimenti, l'imposta è dovuta per la parte eccedente⁶, «secondo gli ordinari criteri, vale a dire a tassa fissa nell'ipotesi in cui le prestazioni dedotte nel verbale di conciliazione siano soggette ad IVA, in base al significato dell'art. 40 d.p.r. n. 131 del 1986, ovvero, in caso contrario, verrà applicata l'imposta con l'aliquota proporzionale, variabile in relazione al contenuto dell'accordo»⁷. Pur trattandosi di un'esenzione parziale, applicabile al solo verbale di accordo⁸, la fattispecie integra una forma di agevolazione fiscale più incisiva della precedente⁹.

Mediazione senza registro ... Pertanto, l'art. 17, comma 3, del d.lgs. n.28/2010 presenta carattere innovativo rispetto all'omologa norma in materia di conciliazione stragiudiziale societaria (art. 39, comma 2, d.lgs. n. 5/2003) [cfr. A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile degli atti della sequenza documentale*, in M.L. Cenni, E. Fabiani e M. Leo (a cura di), *Manuale della mediazione civile e commerciale. Il contributo del Notariato alla luce del d.lgs. n. 28/2010*, Napoli, 2012, p. 401, i quali hanno, inoltre, ricordato che la prima versione dell'art. 39, comma 2, d.lgs. n. 5/2003, riferiva l'esenzione dal pagamento del tributo di registro al valore della controversia, disponendo testualmente che «il verbale di conciliazione è soggetto ad imposta di registro soltanto se il valore della controversia supera i venticinquemila euro». Nella versione definitiva, invece, è scomparso il riferimento al «valore della controversia», statuendo la norma, in maniera più generica, che «il verbale di conciliazione è esente dall'imposta di registro entro il limite di valore di venticinquemila euro». Negli stessi termini, cfr. S. Sanzo e E. Migliaccio, *Sub artt. 38-40 del D.lgs. n. 5/2003*, in Aa.Vv., *Il nuovo diritto societario, Commentario diretto da G. Cottino*, G. Bonfante, O. Cagnasso e P. Montalenti, Bologna, 2008, p. 3010. Peraltro, durante la vigenza di tale disposizione, «la mancata esplicitazione dell'assoggettamento ad imposizione ordinaria quanto all'eccedenza della franchigia e l'ampiezza del termine «valore», non ancorato ad alcun parametro specifico, aprivano la strada a diverse interpretazioni. In particolare, considerando il «valore» su cui calcolare la franchigia quello della lite secondo le regole processuali, si giungeva ad un'interpretazione parzialmente «abrogante» dell'agevolazione secondo la quale solo le conciliazioni entro la franchigia potevano considerarsi esenti, non riuscendo, nel caso di eccedenza, a conciliare due grandezze tra loro eterogenee ovvero sia il valore della lite e il valore utile al fine della determinazione della base imponibile dell'imposta di registro» (A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile ...*, p. 401, nt. 43).

⁵ Cfr. N. Soldati, *L'accordo di mediazione dopo la sentenza della Corte costituzionale...*, p. 230; E.M. Piccirilli, *La leva fiscale come strumento per incentivare la "mediaconciliazione"...*, p. 7684; A.M. Miccoli, *Alternative dispute resolution nel mercato finanziario: mediazione conciliativa negli investimenti finanziari*, in *Vita not.*, anno LXV 3 (2013), p. 1182.

⁶ Cfr. S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione ...*, p. 291; E.M. Piccirilli, *La leva fiscale come strumento per incentivare la "mediaconciliazione"...*, p. 7684; A.M. Miccoli, *Alternative dispute resolution nel mercato finanziario ...*, p. 1182.

⁷ N. Soldati, *L'accordo di mediazione dopo la sentenza della Corte costituzionale...*, p. 232. Negli stessi termini, cfr. E.M. Piccirilli, *La leva fiscale come strumento per incentivare la "mediaconciliazione"...*, p. 7684.

⁸ Cfr. M. Caradonna e F. Ruscetta, *Imposta di registro ...*, p. 302; S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 291. Inoltre, sulla tematica, cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 587-588, laddove si evidenzia che l'esenzione, avente ad oggetto il verbale di accordo, «limitata per legge entro un limite prefissato (50.000 euro), va riferita – secondo i principi generali che presiedono alla tassazione di registro – agli effetti che derivano dall'atto e a quelli che trovano la loro causa concreta nell'atto stesso».

⁹ Cfr. R. Dominici e L. Magnani, *Profili fiscali del tentativo obbligatorio di mediazione e conciliazione*, in *Corr. trib.* 15 (2012), p. 1125; S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 291; S. Fiorentino, *La conciliazione delle controversie civili e commerciali...*, p. 333.

A prescindere dal dato testuale della norma, che fa riferimento al «verbale di accordo», quale documento idoneo ad attestare l'esito del procedimento di mediazione¹⁰, il regime fiscale di *favor* deve intendersi riferito all'atto negoziale contenuto nel verbale¹¹.

In particolare, alla stregua dell'art. 11, d.lgs. n. 28/2010, il verbale di intervenuta conciliazione, al pari di quello che certifica l'esito negativo della procedura, è un atto ascrivibile al mediatore, mentre, l'accordo è un atto delle parti avente natura contrattuale¹².

Nell'ipotesi di proposta di conciliazione formulata dal mediatore, le parti hanno l'onere di far pervenire a quest'ultimo, per iscritto ed entro sette giorni, l'accettazione o il rifiuto della proposta, ai sensi del secondo comma dell'art. 11. Nella specie, l'accordo è un negozio imputabile alle parti¹³.

La causa del negozio di mediazione può essere variamente formulata: può risultare dalla combinazione di uno o più negozi tipici, che, sul piano funzionale, presentano analogie con l'accordo di mediazione (ad esempio, il negozio di accertamento, il negozio rinunciativo, la transazione, nelle forme della transazione pura, mista o complessa e novativa)¹⁴, ovvero può scaturire dalla configurazione di un autonomo negozio atipico o dall'aggregazione di uno o più negozi atipici. In caso di conformazione atipica, è richiesta la verifica di meritevolezza degli interessi perseguiti (art. 1322, comma 2, c.c.)¹⁵.

In altri termini, l'accordo concluso all'esito della procedura di mediazione, allegato al verbale o trasfuso al suo interno¹⁶, può assumere «natura, contenuto

¹⁰ Cfr. S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 291; A. Giordano, *Mediazione senza registro...*, la quale precisa che l'agevolazione di cui al citato art. 17, comma 3 «deve essere letta tenendo conto delle disposizioni dettate dall'art. 11 del decreto legislativo n. 28/2010 che con i suoi ponderosi commi disciplina la fase conclusiva (la conciliazione) dell'attività di mediazione la quale, a prescindere dal segno dell'esito, deve comunque essere tradotta in un processo verbale, ossia in un documento scritto, redatto dal mediatore, e sottoscritto dalle parti nel quale trovano espressione le volontà di queste ultime».

¹¹ Cfr. A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Verbale di accordo di conciliazione ed eventuale sequenza documentale...*, p. 388; S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 291. Sulla tematica, A. Giordano, *Mediazione senza registro...*, puntualizza: «la previsione si riferisce al verbale considerato nella sua interezza (cioè comprensivo dell'accordo) e che ogni altra eventuale scrittura privata derivante dall'accordo sarà assoggettata alla tassazione prevista dalle norme tributarie ad essa applicabile. Può accadere, infatti, che l'accordo allegato al verbale contenga adempimenti a carico delle parti rilevanti ai fini delle imposte dirette (Ires, Irpef, Irap) o di Iva».

¹² Cfr. L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 247.

¹³ Ibid.

¹⁴ Cfr. A. Greco, *La via italiana alla mediazione...*, p. 367 ss.

¹⁵ Cfr. A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Verbale di accordo di conciliazione ed eventuale sequenza documentale...*, p. 388-389.

¹⁶ Difatti, l'art. 11, d.lgs. n. 28/2010, rubricato «conciliazione», al primo comma dispone che «se è raggiunto un accordo amichevole, il mediatore forma processo verbale al quale è allegato il testo dell'accordo medesimo». Dalla norma emerge che l'accordo tra le parti, oltre ad essere allegato al verbale, come testualmente previsto, può essere riportato all'interno dello stesso (cfr. L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 245, nt. 1; L. Del Federico, *Il verbale di conciliazione e l'accordo tra le parti, tra transazione, negozio di accertamento e rinuncia: i profili fiscali*, in Aa.Vv., *La mediazione nelle controversie civili e commerciali. Contributo allo studio dei profili civilistici e tributari*, a cura di L. Carota e C. Verrigni, Padova, 2011, p. 71 ss.).

ed effetti variabili, spaziando dal negozio di accertamento, alla rinuncia, alla transazione vera e propria»¹⁷. La natura del negozio riveste un interesse prioritario per il mediatore e per l'organismo di mediazione agli effetti dell'imposta di registro¹⁸.

8. *L'esenzione parziale dal tributo di registro quale rimedio volto a promuovere l'esperimento della mediazione e a rafforzare l'utilizzo di strumenti processuali e procedurali di deflazione del contenzioso. L'utilizzo del beneficio per finalità di elusione fiscale: i comportamenti formalmente corretti, dettati da una logica elusiva. Il ricorso fittizio al procedimento di mediazione per fruire dell'esenzione parziale dall'imposta di registro e realizzare trasferimenti a costi fiscalmente contenuti: la mediazione per apparente inadempimento del contratto preliminare di compravendita. La complicità del mediatore e dell'organismo di mediazione per realizzare la fattispecie elusiva. L'affidamento legislativo nel ruolo del mediatore per garantire il rispetto della legalità ed evitare eventuali assetti elusivi.*

L'agevolazione è volta ad incoraggiare il ricorso al procedimento di mediazione e a favorirne la buona riuscita¹⁹. In altri termini, anche la previsione dell'esenzione parziale dal tributo di registro, al pari dell'esenzione totale dall'imposta di bollo, tende a promuovere l'esperimento della mediazione e si inserisce tra i rimedi diretti a rafforzare l'utilizzo degli strumenti procedurali di deflazione del contenzioso²⁰.

Il beneficio, tuttavia, può dar luogo a possibili fenomeni di elusione fiscale²¹, nelle fattispecie nelle quali le parti abusano del procedimento di mediazione con

¹⁷ Cfr., L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 245. Negli stessi termini, cfr. N. Soldati, *L'accordo di mediazione dopo la sentenza della Corte costituzionale...*, p. 231, il quale evidenzia che «la mediazione è in grado di porre fine ad una controversia tra le parti attraverso un infinito numero di opzioni compositive che, assai raramente, hanno un diretto riscontro nel principio della corrispondenza tra chiesto e pronunciato, principio che impone a giudici ed arbitri una rigorosa applicazione delle norme di diritto, fatte salve le ipotesi di giudizio secondo equità, che conducono, o meglio che dovrebbero condurre, ad un limitato numero di possibili soluzioni». Negli stessi termini, cfr. E.M. Piccirilli, *La leva fiscale come strumento per incentivare la "mediaconciliazione"...*, p. 7684, nt. 19.

¹⁸ Cfr. L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 245.

¹⁹ Cfr. M. Caradonna e F. Ruscetta, *Imposta di registro...*, p. 302; C. Micarelli e A. D'Alessandro, *Disciplina fiscale della mediazione...*, p. 822; S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 292.

²⁰ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 577; S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 291-292.

²¹ Cfr. S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 291-292. Più in generale, sull'elusione tributaria, cfr. S. Cipollina, voce *Elusione fiscale*, in *Dig. disc. priv., sez. comm.*, vol. V, Torino, 1990, p. 220 ss.; A. Lovisolo, voce *Evasione ed elusione tributaria*, in *Enc. giur. Treccani*, vol. XIII, Roma, 1989, p. 1 ss.; P.M. Tabellini, voce *Elusione fiscale*, in *Enc. dir., Aggiornamento, vol. III*, Milano, 1999, p. 545 ss.; R. Lupi e G. Sepio, voce *Elusione fiscale*, in *Il Diritto. Enciclopedia giuridica del Sole 24-Ore*, diretta da S. PATTI, vol. 6, Milano, 2007, p. 1 ss.; P.M. Tabellini, *L'elusione fiscale*, Milano, 1989; P.M. Tabellini, *Libertà negoziale ed elusione di imposta*, Padova, 1995; H.W. Kruse, *Il risparmio d'imposta, l'elusione fiscale e l'evasione*, in *Trattato di diritto tributario - I tributi in Italia*, diretto da A. Amatucci, vol. III, Padova, 1994, p. 207 ss.; P.M. Tabellini, *Elusione della norma tributaria*, Milano, 2007; S. Fiorentino, *L'Elusione tributaria*, Napoli, 1996; V. Ficari, *Clausola*

la stipulazione di accordi finalizzati a porre in essere atti traslativi o costitutivi che beneficino di un trattamento fiscale più contenuto di quello ordinario²².

In questi casi, l'esenzione parziale dall'imposta di registro può determinare «comportamenti formalmente corretti, ma nella sostanza dettati da una logica elusiva»²³. Si pensi alle ipotesi nelle quali non è previsto il pagamento dell'imposta di registro in misura fissa (euro 200,00)²⁴ o alle operazioni soggette

generale antielusiva, art. 53 della Costituzione e regole giurisprudenziali, in *Rass. trib.* (2009), p. 390 ss.; A. Colli Vignarelli, *Elusione, abuso del diritto e applicabilità delle sanzioni amministrative tributarie*, in *Boll. trib.* (2009), p. 677 ss.; E. De Mita, *L'anti-elusione trova una base costituzionale*, in *Dir. e prat. trib.*, I (2009), p. 393 ss.; V. Ficari, *Poche luci e tante ombre giurisprudenziali in materia di elusione e abuso del diritto nelle imposte sui redditi*, in *Boll. trib.* 13 (2009), p. 997 ss.; A. Lovisolo, *Abuso di diritto e clausola generale antielusiva alla ricerca di principio*, in *Riv. dir. trib.*, I (2009), p. 49 ss.; A. Marcheselli, *Elusione e sanzioni: una incompatibilità logico giuridica*, in *Corr. trib.* 25 (2009), p. 1988; G. Zizzo, *Clausola antielusione e capacità contributiva*, in *Rass. trib.* (2009), p. 487 ss.; C. Melillo, *Elusione e abuso del diritto: tra ipotesi di integrazione ed esigenze di certezza normativa*, in *Dir. e prat. trib.* 3 (2010), p. 423; S.A. Parente, *L'elusione come categoria autonoma del diritto tributario*, in *Bialostockie studia prawnicze*, Zeszyt 8, Białystok (2010), p. 336 ss.; F. Pedrotti, *Il principio giurisprudenziale dell'abuso del diritto nell'imposizione indiretta*, in *Dir. e prat. trib.* 4 (2010), pt. 1, p. 597 ss.; S.A. Parente, *L'elusione come categoria autonoma del diritto tributario*, in *Annali della Facoltà di Giurisprudenza di Taranto*, Anno IV, Bari (2011), p. 423 ss. Peraltro, l'elusione fiscale si ricollega alla tematica più generale dell'abuso del diritto. Sul punto, cfr. G. Perlingieri, *Profili civilistici dell'abuso tributario. L'inopponibilità delle condotte elusive*, Napoli (2012), p. 38 ss.; M. Beghin, *L'abuso e l'elusione fiscale tra regole "scritte", giustizia tributaria e certezza del diritto*, in *Corr. trib.* 17 (2012), p. 1298 ss.

²² Cfr. C. Micarelli e A. D'Alessandro, *Disciplina fiscale della mediazione...*, p. 822; C. Vaccà, *Gli incentivi...*, p. 150. Con riferimento all'esenzione parziale dall'imposta di registro, limitata all'importo di venticinquemila euro, prevista in materia di conciliazione societaria, di cui al d.lgs. n. 5/2003, e venuta meno con il d.lgs. n. 28/2010, parte della dottrina (N. Soldati, *L'accordo di mediazione dopo la sentenza della Corte costituzionale...*, p. 231, nt. 124; negli stessi termini, cfr. E.M. Piccirilli, *La leva fiscale come strumento per incentivare la "mediaconciliazione"...*, p. 7683, nt. 14) ha evidenziato che «tale limitazione creava una discrasia di norme nel nostro ordinamento, discrasia che il legislatore aveva, comunque, bene presente, tanto è vero che, come si legge nella relazione di accompagnamento, tale norma era stata dettata al precipuo scopo di evitare che la conciliazione venisse utilizzata a fini elusivi per evitare che, attraverso l'attivazione di controversie simulate, si potesse giungere a realizzare in sede conciliativa un assetto di interessi eguale a quello che si sarebbe potuto avere mediante atti, ovvero contratti soggetti ad imposta di registro proporzionale. In ogni caso, anche senza ricorrere ad una controversia simulata, le parti avrebbero, comunque, avuto interesse a risolvere una controversia mediante la conciliazione, anziché mediante una transazione che, ove avesse previsto in capo ad una delle parti il pagamento di una somma di denaro, questa sarebbe andata soggetta ad una imposta nella misura del tre per cento».

²³ Cfr. M. Caradonna e F. Ruscetta, *Imposta di registro...*, p. 302.

²⁴ Importo così elevato, rispetto al precedente di euro 168,00, a decorrere dal 1° gennaio 2014, per effetto dell'art. 26 del decreto legge 12 settembre 2013, n. 104, recante «*Misure urgenti in materia di istruzione, università e ricerca*», pubblicato nella *G.U.* del 12 settembre 2013, n. 104, convertito con modifiche dalla legge 8 novembre 2013, n. 128, pubblicata nella *G.U.* del giorno 11 novembre 2013, n. 264. In particolare, tale disposizione normativa, ai commi 2 e 3, prescrive che «l'importo di ciascuna delle imposte di registro, ipotecaria e catastale stabilito in misura fissa di euro 168 da disposizioni vigenti anteriormente al 1° gennaio 2014 è elevato ad euro 200. Le disposizioni del comma 2 hanno effetto dal 1° gennaio 2014 e, in particolare, hanno effetto per gli atti giudiziari pubblicati o emanati, per gli atti pubblici formati, per le donazioni fatte e per le scritture private autenticate a partire da tale data, per le scritture private non autenticate e per le denunce presentate per la registrazione dalla medesima data, nonché per le formalità di trascrizione, di iscrizione, di rinnovazione eseguite e per le domande di annotazione presentate a decorrere

all'imposta sul valore aggiunto, nelle quali è prescritto il pagamento del tributo di registro in misura proporzionale (aliquota del 3% o del 2%)²⁵.

Per le fattispecie richiamate, le parti potrebbero ricorrere in maniera fittizia al procedimento di mediazione, simulando una lite inesistente, per fruire dell'esenzione parziale dall'imposta di registro²⁶ e realizzare effetti traslativi a costi fiscalmente contenuti²⁷, con una pericolosa strumentalizzazione della procedura di mediazione²⁸.

Una fattispecie elusiva può verificarsi se le parti instaurano un'apparente controversia per inadempimento di un contratto preliminare di compravendita, funzionale al rimedio dell'esecuzione in forma specifica dell'obbligo di concludere il contratto definitivo (art. 2932 c.c.), e ricorrono alla mediazione per trascrivere il verbale di accordo, senza sostenere gli oneri fiscali che avrebbero dovuto sopportare in caso di regolare stipulazione del definitivo²⁹.

A ben guardare, la situazione può verificarsi ogniqualvolta il legislatore preveda un regime fiscale più misurato rispetto a quello ordinario.

In realtà, i limiti di valore al di sotto dei quali si beneficia dell'esenzione dall'imposta di registro trovano «la loro giustificazione nella potenzialità

dalla stessa data». Sulla questione, cfr. A. Busani, *Imposta di registro tra sconti e rincari*, in *Il Sole 24-Ore* del 12 settembre 2013, n. 250, p. 24, il quale evidenzia che «dal 1° gennaio si passerà poi all'importo di 200 euro in tutti i casi in cui oggi l'imposta di registro è dovuta nella misura fissa di 168 euro». Inoltre, sulla tematica, cfr. A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Dal 2014 novità in materia di imposta di registro, ipotecaria e catastale*, in *CNN Notizie* del 13 settembre 2013; A. Busani, *Più care società ed eredità*, in www.ilsole24ore.com; A. Busani, *Vecchio Registro per le stipule 2013*, in *Il Sole 24-Ore* del 20 dicembre 2013, n. 349, p. 27; G. Santarcangelo, *Guida alla tassazione degli atti notarili*, Milano, 2013, p. 385; Studio n. 1011-2013/T (est. Area Scientifica – Settore Studi Tributarî), *La tassazione dei trasferimenti immobiliari a titolo oneroso dal 1° gennaio 2014*, Approvato dall'Area Scientifica – Studi Tributarî l'11 dicembre 2013, Approvato dal CNN il 13 dicembre 2013, in *CNN Notizie* del 23 dicembre 2013, n. 231, p. 25 ss.; G. Santarcangelo, *Tassazione degli atti notarili*, 2ª ed., Milanofiori Assago (MI), 2014, p. 1031; Circolare del 21 febbraio 2014, n. 2/E – Agenzia delle Entrate – Direzione Centrale Normativa, in www.agenziaentrate.gov.it, p. 46 ss.

²⁵ Cfr. M. Caradonna e F. Ruscetta, *Imposta di registro...*, p. 302; C. Micarelli e A. D'Alessandro, *Disciplina fiscale della mediazione...*, p. 822; C. Vaccà, *Gli incentivi...*, p. 150.

²⁶ Cfr. M. Caradonna e F. Ruscetta, *Imposta di registro...*, p. 302; C. Micarelli e A. D'Alessandro, *Disciplina fiscale della mediazione...*, p. 822; C. Vaccà, *Gli incentivi...*, p. 150. Negli stessi termini, cfr. lo Studio n. 205-2010/C (est. E. Fabiani e M. Leo), *Il nuovo procedimento di mediazione di cui al decreto legislativo 4 marzo 2010, n. 28...*, p. 8, laddove si evidenzia che «ben potrebbero, infatti, le parti, pur in assenza di una reale controversia tra le stesse, ricorrere al nuovo istituto introdotto dal legislatore del 2010 al solo fine di beneficiare dell'agevolazione fiscale in relazione all'operazione che hanno in realtà interesse a porre in essere (es. trasferimento di un immobile)».

²⁷ Cfr. N. Santi Di Paola e F. Carnevia, *Guida alla nuova conciliazione. Mediazione finalizzata alla conciliazione delle controversie civili e commerciali...*, p. 108; C. De Luca e L. Giannone (a cura di), *Mediazione civile e commerciale...*, p. 3.

²⁸ Cfr. lo Studio n. 205-2010/C (est. E. Fabiani e M. Leo), *Il nuovo procedimento di mediazione di cui al decreto legislativo 4 marzo 2010, n. 28...*, p. 8.

²⁹ Cfr. N. Santi Di Paola e F. Carnevia, *Guida alla nuova conciliazione. Mediazione finalizzata alla conciliazione delle controversie civili e commerciali...*, p. 108; C. De Luca e L. Giannone (a cura di), *Mediazione civile e commerciale...*, p. 3.

elusiva degli assetti litigiosi – altrimenti precostituiti – dalle parti»³⁰. Inoltre, la fattispecie elusiva, pur astrattamente configurabile, sembra in concreto poco plausibile, in quanto il suo effettivo verificarsi richiederebbe l'inverosimile complicità del mediatore e dell'organismo di mediazione³¹. Difatti, l'affidamento riposto dal legislatore nel mediatore, per garantire il rispetto della legalità ed evitare assetti elusivi, è pari alla fiducia riposta nei giudici che presiedono all'esperimento di una conciliazione giudiziale³².

9. Il raffronto del regime fiscale di favor della procedura di mediazione con altri regimi agevolati: l'esenzione dall'imposta di registro dei verbali di conciliazione giudiziale e dei processi verbali di conciliazione redatti in sede di consulenza tecnica preventiva. L'esenzione dall'obbligo di registrazione degli atti dei conciliatori e l'istituzione del giudice di pace. Il regime fiscale del verbale di conciliazione formato presso i giudici onorari aggregati delle sezioni di stralcio per la definizione del contenzioso civile pendente. L'esenzione totale dall'imposta di registro per gli atti, i documenti e i provvedimenti relativi ai procedimenti di separazione e di divorzio. La «logica di premialità positiva» dei regimi fiscali agevolativi e l'intento legislativo di realizzare in tempi brevi l'interesse delle parti alla stabilità dei rapporti giuridici a contenuto patrimoniale.

Sul piano sistematico, il raffronto tra la fattispecie in materia di mediazione e altre fattispecie conciliative assoggettate ad un regime fiscale di favore rendeva quasi doverosa, per il legislatore, la previsione dell'agevolazione³³.

Difatti, da un lato, l'art. 9, comma 9, l. 23 dicembre 1999, n. 488³⁴ (c.d. legge finanziaria 2000) considera esenti dall'imposta di registro, pressoché nella stessa misura (euro 51.645,69, anziché euro 50.000,00), i verbali di conciliazione giudiziale³⁵; dall'altro, l'esenzione totale dal tributo di registro è espressamente

³⁰ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 578; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Verbale di accordo di conciliazione ed eventuale sequenza documentale...*, p. 391.

³¹ Cfr. M. Caradonna e F. Ruscetta, *Imposta di registro...*, p. 302; C. Micarelli e A. D'Alessandro, *Disciplina fiscale della mediazione...*, p. 822.

³² Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 577-579; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Verbale di accordo di conciliazione ed eventuale sequenza documentale...*, p. 391.

³³ Cfr. R. Dominici e L. Magnani, *Profili fiscali del tentativo obbligatorio di mediazione...*, p. 1125; N. Soldati, *L'accordo di mediazione dopo la sentenza della Corte costituzionale...*, p. 231.

³⁴ Pubblicata nella G.U. del 27 dicembre 1999, n. 302 – Supplemento Ordinario.

³⁵ Sul punto, cfr. S. Fiorentino, *La conciliazione delle controversie civili e commerciali...*, p. 333; A. Giordano, *Mediazione senza registro...*; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Verbale di accordo di conciliazione ed eventuale sequenza documentale...*, p. 390, nt. 10. Negli stessi termini, cfr. N. Soldati, *L'accordo di mediazione dopo la sentenza della Corte costituzionale...*, p. 231, laddove si evidenzia che «il legislatore ha, quindi, uniformato il valore dell'esenzione a quello del provvedimento normativo, che ha regolato la disciplina del contributo unificato, nel quale aveva espressamente previsto l'esenzione dell'imposta di registro dei verbali di conciliazione giudiziale di valore non superiore a cento milioni di lire». Inoltre, cfr. Risoluzione del 6 agosto 2009, n. 206/E – Agenzia delle Entrate – Direzione Centrale Normativa e Contenzioso, in <http://www.agenziaentrate.gov.it/wps/wcm/connect/704c8a80426e2142b8c7bbc065cef0e8/ris+n+206E++del+6+agosto+2009.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=704c8a80426e2142b8c7bbc065cef0e8>. Peraltro, si ritiene

prevista dall'art. 696-bis, comma 4, c.p.c. per il processo verbale di conciliazione redatto in sede di consulenza tecnica preventiva³⁶.

In verità, in molteplici occasioni, il legislatore ha fatto ricorso a trattamenti più contenuti dell'imposta di registro per favorire l'accordo in sede di conciliazione giudiziale e stragiudiziale. Si tratta di ipotesi nelle quali il tributo ha trovato applicazione in misura attenuata rispetto alla tassazione ordinaria³⁷.

Il filo conduttore di questi regimi tributari agevolati va rinvenuto in una «logica di premialità positiva»³⁸, finalizzata a defaticare la macchina della giustizia e a realizzare l'interesse delle parti di addivenire, in tempi brevi, mediante l'espressione di una volontà negoziale in presenza di un terzo, ad una stabilità di rapporti giuridici a contenuto patrimoniale³⁹.

A titolo esemplificativo, può richiamarsi l'art. 10 della Tabella, allegata al d.P.R. n. 131/1986⁴⁰, che esonera le parti dall'obbligo di chiedere la registrazione degli atti dei conciliatori. La norma deve reputarsi superata a seguito

che l'agevolazione debba considerarsi vigente anche a seguito delle modifiche apportate dall'art. 26, comma 1, d.l. n. 104/2013, convertito dalla l. n. 128/2013, e dall'art. 1, comma 608, l. n. 147/2013, all'art. 10, comma 4, d.lgs. n. 23/2011, che prevede la soppressione di tutte le esenzioni e le agevolazioni tributarie, anche se previste in leggi speciali, riguardanti atti assoggettati all'imposta di registro. Difatti, come evidenziato dall'Amministrazione Finanziaria (Circolare del 21 febbraio 2014, n. 2/E – Agenzia delle Entrate – Direzione Centrale Normativa..., p. 63), «tale previsione agevolativa funzionale all'istituto della conciliazione giudiziale trova applicazione anche in relazione ai verbali di conciliazione recanti trasferimenti di immobili o il trasferimento o la costituzione di diritti reali immobiliari di godimento, conclusi a decorrere dal 1° gennaio 2014».

³⁶ Cfr. A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Verbale di accordo di conciliazione ed eventuale sequenza documentale...*, p. 390, nt. 10. Più in generale, sulla consulenza tecnica preventiva di cui all'art. 696-bis c.p.c., cfr. A.A. Romano, *Il nuovo art. 696-bis c.p.c., tra mediation ed anticipazione della prova*, in *Corr. giur.* (2006), p. 405 ss.; V. Sciabetta, *Il nuovo art. 696-bis c.p.c.: la consulenza tecnica preventiva ai fini della composizione della lite*, in *Giur. merito* (2006), p. 267 ss.; F. Cuomo Ulloa, voce *Consulenza tecnica preventiva ai fini della composizione della lite*, in *Dig. disc. priv., sez. civ., Aggiornamento*, t. I, Torino, 2007, p. 273 ss.; A. Tedoldi, *La consulenza tecnica preventiva ex art. 696-bis c.p.c.*, in *Riv. dir. proc.* (2010), p. 805 ss.

³⁷ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 577; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Verbale di accordo di conciliazione ed eventuale sequenza documentale...*, p. 390.

³⁸ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 578; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Verbale di accordo di conciliazione ed eventuale sequenza documentale...*, p. 391.

³⁹ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 578; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Verbale di accordo di conciliazione ed eventuale sequenza documentale...*, p. 391.

⁴⁰ Sull'esonero delle parti dall'obbligo di chiedere la registrazione degli atti dei conciliatori, cfr. A. Uricchio, *Commento art. 10 della Tabella allegata al D.P.R. n. 131/1986*, in N. d'Amati (a cura di), *La nuova disciplina dell'imposta di registro. Il T.U. n. 131 del 26 aprile 1986 commentato articolo per articolo*, Torino, 1989, p. 609; G. Mesiano, *Decreti ingiuntivi emessi dal conciliatore ed imposta di registro*, in *Boll. trib.* (1985), p. 1128; S. Orsini, *Commento art. 10 della Tabella allegata al D.P.R. n. 131/1986*, in G. Falsitta, A. Fantozzi, G. Marongiu e F. Moschetti, *Commentario breve alle leggi tributarie*, tomo IV, *IVA e imposte sui trasferimenti*, a cura di G. Marongiu, Padova, 2011, p. 1074; E.M. Bartolazzi Menchetti, *Commento art. 10 della Tabella allegata al D.P.R. n. 131/1986*, in *Codice delle leggi tributarie*, a cura di A. Fedele, G. Mariconda e V. Mastroiacovo, coordinato da N. Raiti e A. Ruotolo, in G. Bonilini e M. Confortini, *I codici notarili commentati*, Milanofiori Assago (MI), 2014, p. 557 ss.

dell'abolizione della figura del conciliatore e dell'istituzione del giudice di pace⁴¹. Difatti, l'art. 46, l. 21 novembre 1991, n. 374⁴², ha disposto che «gli atti e i provvedimenti relativi alle cause ovvero alle attività conciliative in sede non contenziosa il cui valore non eccede la somma di due milioni di lire sono esenti dall'imposta di bollo e di registro e da ogni spesa, tassa o diritto di qualsiasi specie e natura»⁴³.

Inoltre, l'art. 13, comma 6, l. 22 luglio 1997, n. 276, pubblicata nella *G.U.* 19 agosto 1997, n. 192, nel disciplinare il regime fiscale del verbale di conciliazione formato presso i giudici onorari aggregati delle sezioni di stralcio, per la definizione del contenzioso civile pendente, ha previsto l'esenzione dall'imposta di registro allorché il valore non sia superiore a lire cinquanta milioni, puntualizzando che «oltre tale limite l'imposta di registro è ridotta della metà»⁴⁴. Senza contare le citate disposizioni dell'art. 19, l. n. 74/1987, che sancisce l'esenzione totale dall'imposta di registro per gli atti, i documenti e i provvedimenti relativi ai procedimenti di separazione e di divorzio⁴⁵, e dell'art. 39, d.lgs. n. 5/2003, che, in tema di conciliazione stragiudiziale societaria,

⁴¹ Cfr. G. Balena, *Elementi di diritto processuale civile*, 4ª ed., vol. II, Bari, 2007, p. 17-18.

⁴² Pubblicata in *G.U.* del 27 novembre 1991, n. 278 – Supplemento Ordinario n. 76.

⁴³ Sulla tematica, cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 577; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Verbale di accordo di conciliazione ed eventuale sequenza documentale...*, p. 390, nt. 10; S. Orsini, *Commento art. 10 della Tabella...*, p. 1074, laddove si puntualizza che l'art. 10 della Tabella allegata al TUR ricomprende nell'ambito dell'esenzione dalla registrazione una pluralità di atti, muniti di forma e natura diversa, tra cui quelli dei conciliatori, «intendendo per tali tutti quegli atti e provvedimenti ad essi relativi inerenti all'attività conciliativa in sede non contenziosa il cui valore non eccede la somma di euro 1.033,00. Essi soggiacciono in forza dell'art. 46, l. 21 novembre 1991, n. 374 soltanto al pagamento del contributo unificato. Punto controverso riguarda la questione se il valore fissato dal citato art. 46 debba determinarsi con riferimento al *petitum* ovvero al *decisum* della controversia instaurata. L'Agenzia delle Entrate intervenuta sulla questione ha ritenuto preferibile la seconda ipotesi, sulla scorta delle considerazioni per cui l'imposta di registro è un'imposta d'atto e, in quanto tale, non si può prescindere dall'effettivo contenuto della sentenza e del verbale di conciliazione dei giudici di pace (Circolare Ag. Entr. Dir. Centr. Normativa e Contenzioso, 30 marzo 2001, n. 34.E.2001/11814). Qualora, quindi, i provvedimenti in questione superino il valore di euro 1.033,00 sono sottoposti all'applicazione dell'imposta di registro, pur nell'ipotesi in cui nella domanda introduttiva del giudizio sia stato indicato un importo inferiore; al contrario, vanno esenti dall'imposta di registro se il valore del provvedimento non eccede l'importo indicato, anche se inerenti ad una causa iniziata per un valore superiore».

⁴⁴ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 577-578; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Verbale di accordo di conciliazione ed eventuale sequenza documentale...*, p. 390, nt. 10.

⁴⁵ Peraltro, si ritiene che l'agevolazione debba considerarsi vigente anche a seguito delle modifiche apportate dall'art. 26, comma 1, d.l. n. 104/2013, convertito dalla l. n. 128/2013, e dall'art. 1, comma 608, l. n. 147/2013, all'art. 10, comma 4, d.lgs. n. 23/2011, che prevede la soppressione di tutte le esenzioni e le agevolazioni tributarie, anche se previste in leggi speciali, riguardanti atti assoggettati all'imposta di registro. Difatti, come evidenziato dall'Amministrazione Finanziaria (Circolare del 21 febbraio 2014, n. 2/E – Agenzia delle Entrate – Direzione Centrale Normativa..., p. 63), queste «disposizioni di favore si riferiscono a tutti gli atti, documenti e provvedimenti che i coniugi pongono in essere nell'intento di regolare i rapporti giuridici ed economici "relativi" al procedimento di scioglimento del matrimonio o di cessazione degli effetti civili dello stesso. Qualora nell'ambito di tali procedimenti, vengano posti in essere degli atti di trasferimento immobiliare, continuano ad applicarsi, anche successivamente al 1° gennaio 2014, le agevolazioni di cui alla

limitava l'esenzione dal tributo di registro al valore di euro venticinquemila, fonte abrogata dall'art. 23, d.lgs. n. 28/2010 e inglobata nell'art. 17, comma 3, del medesimo decreto⁴⁶.

10. L'oggetto dell'esenzione parziale: il verbale di accordo sottoscritto dalle parti. L'autentica delle firme da parte del mediatore e il difetto della qualifica di pubblico ufficiale: conseguenze in ordine al regime di responsabilità del mediatore per la richiesta di registrazione e per il pagamento dell'imposta principale di registro. L'esenzione del verbale di mediazione dall'imposta di registro nei limiti della franchigia. La tassazione del tributo per il valore imponibile eccedente. Il riferimento del regime di esenzione parziale all'imposta proporzionale di registro. L'applicazione della normativa generale sul tributo di registro per la quantificazione dell'imposta dovuta. La conformazione del regime di tassazione agli effetti reali o obbligatori del verbale di mediazione.

L'esenzione parziale ha ad oggetto il verbale di accordo sottoscritto dalle parti e dal mediatore⁴⁷, che certifica l'autografia delle sottoscrizioni o l'impossibilità delle parti di sottoscrivere (art. 11, d.lgs. n. 28/2010)⁴⁸. La certificazione del mediatore ha natura di «autentica minore», diretta ad asseverare la «verità della firma»⁴⁹, ma non produce l'effetto del «riconoscimento legale», che consegue all'autentica della sottoscrizione da parte del notaio o di altro pubblico ufficiale (art. 2703 c.c.)⁵⁰, in quanto il mediatore difetta della qualifica di pubblico ufficiale⁵¹

citata legge n. 74 del 1987. L'art. 10, comma 4, del decreto non esplica effetti con riferimento a tali disposizioni agevolative che assicurano l'operatività dell'istituto».

⁴⁶ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 578.

⁴⁷ Cfr. M. Caradonna e F. Ruscetta, *Imposta di registro...*, p. 302; S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 293.

⁴⁸ Cfr. F. Parente, *La mediazione conciliativa: dalla struttura della fattispecie all'architettura del regime e degli effetti*, in *Riv. not.* 4 (2011), I, p. 777; S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 293; M. Di Rocco, *Il procedimento di mediazione: la fase conclusiva*, in C. Covata, M. Di Rocco, C. Marucci, G. Minelli, A. Santi e P. Tarricone, *La mediazione per la composizione delle controversie civili e commerciali*, a cura di M. Bove, Padova, 2011, p. 467; E. Fabiani e M. Leo, *Prime riflessioni sulla «mediazione finalizzata alla conciliazione delle controversie civili e commerciali» di cui al d.lgs. n. 28/2010*, in *Riv. not.* (2010), p. 916-917; R. Dominici e L. Magnani, *Profili fiscali del tentativo obbligatorio di mediazione...*, p. 1125.

⁴⁹ S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 293; T. Galletto, *Il modello italiano di conciliazione stragiudiziale...*, p. 84; F. Parente, *La mediazione conciliativa...*, p. 778.

⁵⁰ S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 293; F. Parente, *La mediazione conciliativa...*, p. 778; T. Galletto, *Il modello italiano di conciliazione stragiudiziale...*, p. 84.

⁵¹ Cfr. S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 293. Una parte della dottrina (S. Forni, *Prime riflessioni sui profili tributari della disciplina della mediazione delle controversie civili e commerciali*, in *Il Foro toscano* 1 (2011), p. 88, nt. 4), riprendendo quanto sostenuto in materia di conciliazione stragiudiziale societaria (G. Arieta e F. De Santis, *Commentario dei processi societari*, I, Milano, 2007, p. 1012), ha affermato che il mediatore, pur non essendo un «pubblico ufficiale», potrebbe essere qualificato come «persona incaricata di un pubblico servizio». In ogni caso, anche aderendo a tale soluzione, il mediatore non rientrerebbe comunque tra i soggetti obbligati a chiedere la registrazione, ai sensi dell'art. 10, lettera b), del d.P.R. n. 131/1986, che si riferisce esclusivamente ai pubblici ufficiali.

ed è privo del potere di autenticazione delle sottoscrizioni «a tutti gli effetti di legge»⁵².

Il rilievo ha conseguenze sul regime della responsabilità tributaria. Difatti, poiché il mediatore non assume la veste di pubblico ufficiale e svolge un ruolo non riconducibile ad una funzione amministrativa o giurisdizionale, non appare configurabile un'ipotesi di responsabilità solidale tra il mediatore e le parti, né per la richiesta di registrazione [art. 10, lettera b), d.P.R. n. 131/1986], né per il pagamento dell'imposta principale di registro, qualora risulti dovuta (ex art. 57, d.P.R. n. 131/1986)⁵³.

Il legislatore prevede una franchigia pari a euro 50.000,00⁵⁴; quindi, al di sotto di questo importo, il processo verbale è interamente esente dal tributo di registro⁵⁵. In altri termini, le fonti normative hanno fissato la soglia di valore imponibile di euro 50.000,00, «limite oltre il quale si rende necessario calcolare l'imposta dovuta»⁵⁶. L'esenzione parziale riguarda il tributo di registro proporzionale⁵⁷, stante «il riferimento alla franchigia ed all'applicabilità dell'imposta solo per la parte di “valore imponibile” eccedente la stessa»⁵⁸.

⁵² S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 293-294; T. Galletto, *Il modello italiano di conciliazione stragiudiziale...*, p. 85; F. Parente, *La mediazione conciliativa...*, p. 778.

⁵³ Cfr. S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 294; R. Dominici e L. Magnani, *Profili fiscali del tentativo obbligatorio di mediazione...*, p. 1127; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Obbligo di registrazione dell'accordo di conciliazione*, in M.L. Cenni, E. Fabiani e M. Leo (a cura di), *Manuale della mediazione civile e commerciale. Il contributo del Notariato alla luce del d.lgs. n. 28/2010*, Napoli, 2012, p. 394.

⁵⁴ Cfr. S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione ...*, p. 294.

⁵⁵ Cfr. F. Parente, *La mediazione conciliativa ...*, p. 779; S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 294.

⁵⁶ Cfr. C. Micarelli e A. D'Alessandro, *Disciplina fiscale della mediazione...*, p. 822; S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 294; M. Caradonna e F. Ruscetta, *Imposta di registro...*, p. 302; O. Menduto, *Aspetti fiscali del procedimento di mediazione...*; S. Forni, *Prime riflessioni sui profili tributari della disciplina della mediazione...*, p. 88; M.F. Parola, *Incentivi fiscali...*, p. 1; T. Galletto, *Il modello italiano di conciliazione stragiudiziale...*, p. 120; *Relazione illustrativa al D.Lgs. n. 28/2010...*, p. 187-188. La franchigia originaria, prevista nello schema di decreto, era determinata in euro 51.646,00, ridotta all'ammontare attuale in sede di approvazione definitiva.

⁵⁷ Cfr. A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Il comma 3 quale deroga all'esenzione «generale» di cui al comma 2 dell'art. 17*, in M.L. Cenni, E. Fabiani e M. Leo (a cura di), *Manuale della mediazione civile e commerciale. Il contributo del Notariato alla luce del d.lgs. n. 28/2010*, Napoli, 2012, p. 408; S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 294.

⁵⁸ Cfr. A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Il comma 3 quale deroga all'esenzione «generale» di cui al comma 2...*, p. 408; S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 294.

In realtà, per quantificare l'ammontare dell'imposta dovuta occorre tener conto della natura, del contenuto del verbale e dei suoi effetti⁵⁹, nonché della normativa generale sul tributo di registro (d.P.R. 26 aprile 1986, n. 131)⁶⁰.

⁵⁹ Cfr. F. Parente, *La mediazione conciliativa...*, p. 779, nt. 107, il quale evidenzia che per l'ecedenza «l'imposta di registro è dovuta in ragione del contenuto e degli effetti dell'accordo». Negli stessi termini, cfr. M. Caradonna e F. Ruscetta, *Imposta di registro...*, p. 302; S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 294; A. Ruggeri Cannata, *Il nuovo procedimento di mediazione previsto dal d.lgs. 4 marzo 2010, n. 28*, intervento alla riunione collegiale del 22 novembre 2010 presso il Consiglio Notarile di Catania, in sigillonotariato@net, p. 6; E. Fabiani e M. Leo, *Prime riflessioni sulla «mediazione finalizzata alla conciliazione delle controversie civili e commerciali»...*, p. 921; C. Marucci, *L'imposta di registro...*, p. 354 ss.; L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 247.

⁶⁰ Cfr. P. Richiusa e M. Zamaro, *Incentivi fiscali per la mediazione civile: un orizzonte in fase di esplorazione*, in *Corr. trib.* 21 (2011), p. 1739; S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 294-295; Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 579, laddove si puntualizza che «il verbale di accordo formato all'esito del procedimento di mediazione è atto negoziale stragiudiziale da registrare in termine fisso e assoggettare a tassazione (al netto dell'esenzione) in ragione del suo contenuto e dei suoi effetti secondo le regole stabilite nel decreto sull'imposta di registro e nella tariffa parte prima ad esso allegata»; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Obbligo di registrazione dell'accordo...*, p. 392. In senso contrario, cfr. N. Sartori, *Sub art. 17*, in A. Castagnola e F. Delfini (a cura di), *La mediazione nelle controversie civili e commerciali. Commentario del Decreto legislativo 4 marzo 2010, n. 28 e del Decreto ministeriale 18 ottobre 2010, n. 180*, II ed., Padova, 2012, p. 260, nt. 20, il quale sembrerebbe non configurare il verbale di accordo, formato all'esito della mediazione, come atto negoziale stragiudiziale. Per una disamina sull'imposta di registro, cfr. G. Ferraro, *Imposta di registro*, Roma, 1986; S. Moroni e U. Arisi Rota (a cura di), *Imposta di registro*, Milano, 1986; P. Penco, *Manuale dell'imposta di registro*, Milano, 1986; P. Penco, *Alcune considerazioni sulle principali novità del testo unico dell'imposta di registro*, in *Boll. trib.* (1986), p. 885; V. Uckmar e R. Dominici, voce *Registro (imposta di)*, in *Noviss. dig. it., Appendice*, vol. VI, Torino, 1986, p. 540 ss.; G. Donnamaria, *L'imposta di registro nel testo unico*, Milano, 1987; B. Santamaria, voce *Registro (Imposta di)*, in *Enc. dir.*, vol. XXXIX, Milano, 1988, p. 533 ss.; L. Barcellona, *Manuale del tributo di registro*, Empoli, 1990; L. Nastri, *L'imposta di registro e le altre agevolazioni*, Milano, 1990; M.A. Ferrari, voce *Registro (imposta di)*, in *Enc. giur. Treccani*, vol. XXVI, Roma, 1991, p. 1 ss.; G. Giuliani, *Manuale del registro: raccolta di legislazione, norme amministrative e giurisprudenza*, Milano, 1991; C. Pennarola, *Le imposte di registro, ipotecaria e catastale: commento ai testi unici e casistica giurisprudenziale*, 3ª ed., Milano, 1992; M. Scarlata Fazio, *Imposte di registro, ipotecarie e catastali: commento agli articoli dei testi unici, prassi amministrativa e giurisdizionale*, 10ª ed., Roma, 1993; A.R. Sercia e A.M. Mastrogiacomio, *Manuale dell'imposta di registro*, Milano, 1993; R. Pignatone, *L'imposta di registro*, in *Aa.Vv., Trattato di diritto tributario – I tributi in Italia*, diretto da A. Amatucci, vol. IV, Padova, 1994, p. 159 ss.; S. Ghinassi, *Imposte di registro e di successione*, Milano, 1996; V. Uckmar e R. Dominici, voce *Registro (imposta di)*, in *Dig. disc. priv., sez. comm.*, vol. XII, Torino, 1996, p. 258 ss.; V. Gioffré e O. Stefanini, *Registro, ipotecaria e catastale, successioni e donazioni*, Rimini, 1997; R. Dominici, *Le prospettive dell'imposizione sui trasferimenti della ricchezza con particolare riferimento all'imposta di registro*, in V. Uckmar (a cura di), *L'evoluzione dell'ordinamento tributario italiano*, Padova, 2000, p. 437 ss.; L. Paglionico, *Le imposte di bollo e di registro: analisi e commento del D.P.R. 26 ottobre 1972, n. 642 e del D.P.R. 26 aprile 1986, n. 131*, Napoli, 2003; G. Scarlata, voce *Imposta di registro*, in *Il Diritto. Enciclopedia giuridica del Sole 24-Ore*, vol. 7, Milano, 2007, p. 338 ss. Per i lineamenti istituzionali, cfr. F. Tesauro, *Istituzioni di diritto tributario*, vol. 2, parte speciale, Torino, 2008, p. 299 ss.; N. d'Amati e A. Uricchio, *Corso di diritto tributario*, Padova, 2008, p. 223 ss.; G. De Luca, *Compendio di diritto tributario*, XXI ed., Napoli, 2013, p. 269 ss.; G. Cicala e C. Migliaccio, *Compendio di diritto tributario*, II ed., Roma, 2013, p. 287 ss.; A.M. Argentino, *Diritto tributario*, II ed., Napoli, 2013, p. 285 ss.; F. Tesauro, *Compendio di diritto tributario*, 4ª ed., Torino, 2010, p. 411 ss.; N. d'Amati, *Istituzioni di diritto tributario*, Bari, 2007, p. 351 ss.; P. Puri, *L'imposta di registro*, in A. Fantozzi, *Corso di diritto tributario*, Torino, 2005, p. 514 ss.

Difatti, l'accordo concluso all'esito della procedura di mediazione può assumere diversa valenza, a seconda degli effetti e del documento nel quale è trasfuso⁶¹. Dal punto di vista degli effetti, può trattarsi di un accordo ad efficacia reale o obbligatoria; sotto il profilo documentale, l'accordo può essere allegato al verbale o inglobato al suo interno⁶².

Non può escludersi neppure il susseguirsi di una sequenza documentale plurima, come nelle ipotesi di accordo concernente i contratti e gli atti previsti dall'art. 2643 c.c., per i quali è necessario procedere all'autentica notarile, ai sensi dell'art. 11, comma 3, d.lgs. n. 28/2010, o di reiterazione formale dell'accordo⁶³. In quest'ultimo caso, per l'applicazione dei benefici, occorrerà stabilire «se si tratti sempre del “medesimo” accordo di conciliazione o piuttosto di un “nuovo” accordo»⁶⁴.

Infine, l'accordo con effetti obbligatori potrà assumere la configurazione di contratto preliminare (art. 1351 c.c.), a cui seguirà il contratto definitivo, che del primo costituirà adempimento⁶⁵.

⁶¹ Cfr. A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Verbale di accordo di conciliazione ed eventuale sequenza documentale...*, p. 389.

⁶² Ibid.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Cfr. A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Verbale di accordo di conciliazione ed eventuale sequenza documentale...*, p. 389-390. Tale dottrina evidenzia che le ipotesi nelle quali, a fronte di un accordo, formato alla presenza di un mediatore, sia necessario l'intervento di un notaio, in qualità di pubblico ufficiale, sono molteplici. La prima è quella testualmente prevista dall'art. 11, comma 3, del d.lgs. n. 28/2010, in cui si richiede l'autentica notarile dell'accordo, previo controllo di legalità. La seconda si realizza allorché si proceda ad una “ripetizione” in forma pubblica dell'accordo, sia nel caso di sostanziale coincidenza tra contratto ripetuto e contratto ripetitivo, con conseguente riproduzione in forma diversa di quanto pattuito nel precedente negozio, che in quello di integrazione o modificazione delle pattuizioni intervenute tra le stesse parti, nei limiti dell'art. 1231 cod. civ., ossia senza modificarne gli elementi essenziali. In tale situazione, l'atto notarile di ripetizione, con il quale le parti effettuano una dichiarazione di volontà uguale alla precedente, non è un nuovo autonomo negozio, ma è esso stesso l'accordo concluso all'esito del procedimento di mediazione. La terza ipotesi è quella della stipulazione di un contratto definitivo, a fronte di un accordo di mediazione avente natura di contratto preliminare. In tal caso, la situazione sostanziale su cui le parti intendono incidere ed i cui elementi essenziali sono già individuati nell'accordo, va considerata in maniera unitaria nella sequenza preliminare/definitivo, con la conseguente riconducibilità della complessiva operazione all'accordo di mediazione. In queste tre ipotesi, il beneficio fiscale di cui all'art. 17, comma 3, d.lgs. n. 28/2010 è riferito all'accordo, così come risultante all'esito della sequenza documentale. L'ultima situazione è quella della rinegoziazione del precedente accordo, in modo tale da incidere sugli elementi essenziali dello stesso. In tal caso, realizzandosi un mutamento degli elementi essenziali, l'atto notarile è un negozio nuovo ed autonomo, non riconducibile all'accordo stipulato all'esito della procedura di mediazione. Più in generale, sul ruolo svolto dal Notariato nell'ambito del procedimento di mediazione, cfr. C. Brunelli, *Il notaio e la mediazione*, in M.L. Cenni, E. Fabiani e M. Leo (a cura di), *Manuale della mediazione civile e commerciale. Il contributo del Notariato alla luce del d.lgs. n. 28/2010*, Napoli, 2012, p. 127 ss.; F. Valenza, *Il notaio mediatore*, Milano, 2011; C. Brunelli, *La mediazione finalizzata alla conciliazione delle controversie civili e commerciali*, in *Federnotizie*, maggio 2010; C. Brunelli, *Il notariato nel nuovo sistema mediazione-conciliazione*, in *Notariato* 5 (2010), p. 570 ss.; I. Maffezzoni, *Il notariato e la mediazione: il Notaio mediatore*, in *Riv. not.* 6 (2013), p. 1317 ss.; A. Bortoluzzi, *Il notaio e la risoluzione alternativa delle controversie*, in *Vita not.* (2001), p. 1553 ss.; C. Carbone, *La mediazione e il ruolo del Notaio*, in http://www.sarannonotai.it/concorso2014/1_2015.html.

11. *Le modalità di calcolo del tributo e la determinazione del valore dell'accordo. La specificazione nel verbale di accordo del valore della fattispecie conciliata. Il potere di accertamento dell'ufficio fiscale. Il contenuto transattivo della mediazione. Le differenti tipologie transattive: le transazioni con obblighi di pagamento diversi dalla restituzione; le transazioni che producono il trasferimento o la costituzione della proprietà o di diritti reali minori; la transazione che non importa trasferimento di diritti, né assunzione di obbligazioni.*

La rilevanza del beneficio emerge dalle modalità di calcolo del tributo, fondate non sul valore della controversia, ma sull'importo indicato dalle parti, risultante dall'accordo raggiunto⁶⁶. In altri termini, il *quantum*, sul quale determinare l'eventuale imposta da versare all'Erario, va calcolato sulla base delle indicazioni contenute «all'interno del verbale di accordo e non della domanda di mediazione o delle domande formulate dalle parti»⁶⁷. Difatti, per l'operatività dell'agevolazione, è necessario determinare il valore dell'accordo, preceduto dall'individuazione delle modalità di quantificazione⁶⁸.

Nel merito, né il testo normativo, né la relazione di accompagnamento forniscono ragguagli adeguati⁶⁹. Difatti, «il legislatore sembra presupporre esiti compositi delle controversie che portino sempre all'indicazione di somme di denaro da corrispondere, dimenticandosi delle possibili soluzioni c.d. "creative" che possono vedere la luce all'interno di un verbale di conciliazione»⁷⁰. Perciò, devono essere le parti a specificare nel verbale di accordo il valore della fattispecie conciliata per consentire all'ufficio di applicare correttamente il tributo di registro⁷¹.

⁶⁶ Cfr. T. Galletto, *Il modello italiano di conciliazione stragiudiziale...*, p. 120; S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 295.

⁶⁷ Cfr. E.M. Piccirilli, *La leva fiscale come strumento per incentivare la "mediaconciliazione"...*, p. 7684. Negli stessi termini, cfr. N. Soldati, *L'accordo di mediazione dopo la sentenza della Corte costituzionale...*, p. 230, il quale mette anche in luce «una inesattezza terminologica, peraltro di scarsa importanza pratica, poiché generalmente le norme prevedono, in armonia con la disciplina di tale tributo, un esonero dal richiedere la registrazione e non, come nel caso di specie, un'esenzione dall'imposta».

⁶⁸ Cfr. S. Fiorentino, *La conciliazione delle controversie civili e commerciali...*, p. 333; S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 295.

⁶⁹ Cfr. S. Fiorentino, *La conciliazione delle controversie civili e commerciali...*, p. 333; S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 295.

⁷⁰ Cfr. N. Soldati, *L'accordo di mediazione dopo la sentenza della Corte costituzionale...*, p. 230.

⁷¹ Cfr. S. Fiorentino, *La conciliazione delle controversie civili e commerciali...*, p. 333; S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 295. Negli stessi termini, cfr. N. Soldati, *L'accordo di mediazione dopo la sentenza della Corte costituzionale...*, p. 230-231, laddove si puntualizza che, «dal punto di vista redazionale, sarebbe, quindi, opportuno indicare all'interno del verbale di accordo il relativo valore, anche convenzionalmente stabilito dalle parti, al precipuo scopo di evitare una indiscriminata tassazione dello stesso, in caso d'uso, nei casi in cui il suo reale valore sia inferiore a cinquantamila euro». Peraltro, tale ultimo A. avverte che «potrebbe risultare oltremodo complesso, se non impossibile, valutare il valore della mediazione dal relativo verbale di accordo, ove questo non ne indichi il valore né contenga la quantificazione di una somma di denaro da corrispondere, e, quindi, in modo particolare, laddove si addivenga ad esiti compositivi anche maggiormente soddisfacenti nei quali l'elemento economico, seppur presente in domanda, non trova un suo corrispondente riscontro all'interno dell'accordo raggiunto dalle parti, grazie all'intervento del mediatore». In senso analogo, cfr. E.M. Piccirilli, *La leva fiscale come strumento per incentivare la "mediaconciliazione"...*, p. 7684. È da segnalare la riflessione prospettata da una parte della

In ogni caso, resta fermo il potere di accertamento dell'amministrazione finanziaria, che potrà sindacare il valore dichiarato dalle parti⁷².

Peraltro, una parte della dottrina⁷³ non ha mancato di evidenziare che «forse sarebbe stato più corretto, anche se indubbiamente meno favorevole per le parti a livello di costi, legare la determinazione del valore della mediazione al valore della controversia come risultante dall'indicazione fornita dalle parti rispettivamente nella domanda e nella risposta di mediazione».

Alla luce del contenuto transattivo della mediazione⁷⁴, è dubbio se all'accordo sia applicabile l'art. 29, d.P.R. n. 131/1986⁷⁵, in forza del quale, «per

dottrina (A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile...*, p. 401–402), la quale, argomentando dall'ultimo inciso della norma in esame, che impone di corrispondere il tributo di registro per la parte eccedente la franchigia pari ad euro 50.000, ritiene «del tutto superata la possibilità di ricondurre la determinazione del valore, su cui applicare l'erosione della franchigia, al valore della lite secondo le regole del processo civile (sia quanto alla disciplina relativa all'individuazione della competenza, che a quella sul contributo unificato)». Sulla base di tale premessa, la stessa dottrina perviene alla conclusione che «il termine «valore» non è da intendersi necessariamente quale «valore commerciale dei beni» in quanto la necessità di liquidare – seppur solo astrattamente – l'imposta per una parte eccedente comporta che il «valore dell'accordo» debba essere unitariamente determinato secondo i criteri dell'imposta di registro, in ragione dei singoli atti negoziali, e sottoposto a tassazione per la parte eccedente la franchigia».

⁷² Cfr. S. Fiorentino, *La conciliazione delle controversie civili e commerciali...*, p. 333; S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 295–296.

⁷³ Cfr. N. Soldati, *L'accordo di mediazione dopo la sentenza della Corte costituzionale...*, p. 230.

⁷⁴ Cfr. F. Randazzo, *Presupposti e disciplina dei modelli di mediazione*, in *Corr. trib.* 10 (2011), p. 764; U. Carnevali, *La nuova mediazione civile*, in *I contratti* 5 (2010), p. 438. Peraltro, già in precedenza, la dottrina (F. Tesauro e A. Voza, *Aspetti fiscali della conciliazione societaria*, in A. Buonfrate e C. Giovannucci Orlandi, *Codice degli arbitrati, delle conciliazioni e di altre ADR*, Torino, 2006, p. 622–623) che si era occupata della conciliazione stragiudiziale societaria, di cui agli articoli 38 e seguenti del d.lgs. n. 5/2003, aveva assimilato il verbale di conciliazione ad un contratto di transazione (art. 1965 c.c.), con la conseguente applicazione della disciplina tributaria prevista per tale tipologia contrattuale.

⁷⁵ In relazione all'applicazione del tributo di registro al contratto di transazione, parte della dottrina (Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 579) ha sottolineato che «il testo unico dell'imposta di registro all'art. 29 dispone una puntuale disciplina di questo contratto, tra l'altro decisamente innovativa rispetto al previgente assetto normativo», contenuto nell'art. 27, ultimo comma, del d.P.R. 26 ottobre 1972, n. 634, che riconduceva la fattispecie alla risoluzione *sub specie* di transazione risolutiva; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile...*, p. 403; L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 245, il quale puntualizza che «con apprezzabile sforzo sistematico la norma – a differenza di quanto accadeva nel pregresso d.P.R. 26 ottobre 1972, n. 634 – attribuisce alla transazione un inquadramento organico e specifico. Sono stati superati i risalenti problemi interpretativi e applicativi derivanti dall'innaturale tassazione delle transazioni in base ai criteri previsti per le risoluzioni. Invero l'art. 27 del d.P.R. n. 634/1972 distingueva tra risoluzioni gratuite, soggette a tassa fissa, e risoluzioni onerose, soggette a imposta proporzionale, e aveva spinto la dottrina e la giurisprudenza ad enucleare ai fini fiscali la tipologia delle transazioni gratuite, completamente dichiarative, e delle transazioni onerose, c.d. novative, caratterizzate dall'alterazione dell'assetto giuridico preesistente; ma si trattava di elaborazioni alquanto forzate giacché il nucleo concettuale della transazione è da sempre centrato sulla logica delle reciproche concessioni e rende arduo il recepimento del parallelismo tra negozi gratuiti e onerosi»; A. Uricchio, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986*, in N. d'Amati (a cura di), *La nuova disciplina dell'imposta di registro. Il T.U. n. 131 del 26 aprile 1986 commentato articolo per articolo*, Torino, 1989, p. 213; V. Pappa Monteforte, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986*, in *Codice delle leggi tributarie*, a cura di A. Fedele, G. Mariconda e V. Mastroiacovo, coordinato da

le transazioni che non importano trasferimento di proprietà o trasferimento o costituzione di diritti reali, l'imposta si applica in relazione agli obblighi di pagamento che ne derivano senza tener conto degli obblighi di restituzione né di quelli estinti per effetto della transazione⁷⁶; se dalla transazione non derivano obblighi di pagamento l'imposta è dovuta in misura fissa⁷⁷.

La disposizione, che disciplina il regime fiscale del contratto di transazione non traslativo (art. 1965 ss. c.c.), può aiutare a ricostruire il trattamento riservato al verbale di conciliazione in ordine all'imposta di registro⁷⁸.

N. Raiti e A. Ruotolo, in G. Bonilini e M. Confortini, *I codici notarili commentati*, Milanofiori Assago (MI), 2014, p. 155 ss.; L. Del Federico, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986*, in G. Falsitta, A. Fantozzi, G. Marongiu e F. Moschetti, *Commentario breve alle leggi tributarie*, tomo IV, *IVA e imposte sui trasferimenti*, a cura di G. Marongiu, Padova, 2011, p. 819-820; G. Ferraro, *Imposta di registro...*, 1986, p. 111; V. Uckmar e R. Dominici, voce *Registro (imposta di)*..., p. 565; C. Pallaroni e P. Penco, *Manuale della legge di registro*, Milano, 1982, p. 136.

⁷⁶ Cfr. P. Richiusa e M. Zamaro, *Incentivi fiscali per la mediazione civile...*, p. 1739; S. Forni, *Prime riflessioni sui profili tributari della disciplina della mediazione...*, p. 88. Altra parte della dottrina (A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile...*, p. 403), invece, giustamente puntualizza che l'art. 29 del d.P.R. n. 131/1986 non può trovare applicazione indiscriminata, essendo necessario che l'accordo, stipulato all'esito della procedura di mediazione, sfoci realmente in un contratto di transazione. In forza dell'art. 1965 c.c., tale tipologia negoziale ricorre allorché «le parti facendosi reciproche concessioni pongono fine a una lite già incominciata o prevengono una lite che può sorgere tra loro». Inoltre, il secondo comma della medesima disposizione precisa che «con le reciproche concessioni si possono creare, modificare o estinguere anche rapporti diversi da quello che ha formato oggetto della pretesa e della contestazione delle parti». Ne consegue che, a seconda del contenuto, l'accordo di conciliazione, formato per effetto del procedimento di mediazione, potrà essere qualificato come contratto di transazione o tipologia negoziale diversa, con conseguenti ripercussioni sul regime di tassazione. A ben guardare, si tratta di una soluzione interpretativa differente rispetto a quella alla quale è pervenuta la dottrina (D. Buono, *L'imposizione indiretta sugli atti emanati dai collegi arbitrali*, in *Rass. trib.* (2003), p. 1531; L. Nicotina, *Il regime fiscale dell'arbitrato*, in *Dir. e prat. trib.* (2006), I, p. 545; P. Filippi, *Profili fiscali dell'arbitrato*, in Aa.Vv., *Arbitrato, Commentario* diretto da F. Carpi, Bologna, 2007, p. 916), in ordine alla tassazione di altre forme stragiudiziali di composizione delle controversie, come, ad esempio, il lodo arbitrale irrituale, atto negoziale pacificamente qualificato in termini di contratto di transazione, il quale esprime in maniera autosufficiente la volontà delle parti. Il lodo irrituale sarà assoggettato al tributo di registro in termine fisso, entro venti giorni dalla sua stipulazione, secondo la disciplina del citato art. 29. Sul punto, cfr. A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile...*, p. 403, nt. 47.

⁷⁷ Cfr. Cass., 10 gennaio 1983, n. 161, in *Riv. not.* (1983), p. 1190. Inoltre, C. Preziosi, *I profili fiscali della conciliazione stragiudiziale nel nuovo processo societario (art. 39, D.lgs. n. 5/2003)*, in *Riv. dir. trib.* (2007), I, p. 521, chiarisce che, «per le transazioni nelle quali le parti si limitino a dettare statuizioni di tipo meramente accertativo di precedenti rapporti, è dovuta la sola imposta in misura fissa anziché proporzionale dell'1 per cento, come in generale disposto dagli artt. 3 e 8 della Tariffa per gli accertamenti di diritti a contenuto patrimoniale».

⁷⁸ Cfr. L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 245.

In chiave civilistica⁷⁹, il contratto di transazione può assumere valenza poliedrica, per la contiguità con talune fattispecie collaterali, come il negozio di accertamento⁸⁰ o il negozio rinunciativo⁸¹; mentre, in ordine al tributo di

⁷⁹ Per l'inquadramento civilistico del contratto di transazione, cfr. G. Stolfi, *La transazione*, Napoli, 1931; S. Pugliatti, *Della transazione*, in *Commentario cod. civ.*, a cura di M. D'Amelio e E. Finzi, *Sub artt. 1965-1976*, Firenze, 1949, p. 448 ss.; P. D'Onofrio, *La transazione e il contratto*, in *Scritti giuridici per il centenario della casa editrice Jovene*, Napoli, 1954, p. 210 ss.; F. Santoro Passarelli, *L'accertamento negoziale e la transazione*, in Id., *Saggi di diritto civile*, I, Napoli, 1961, p. 303; F. Carresi, *La transazione*, in *Trattato di diritto civile italiano*, diretto da F. Vassalli, vol. IX, tomo 3, fasc. 2, 2^a ed., Torino, 1966; N. Visalli, *La transazione*, in *Giur. sist. civ. e comm.*, diretta da W. Bigiavi, Torino, 1968, p. 361; L.V. Moscarini, *La transazione mista*, in *Studi in onore di Francesco Santoro Passarelli*, III, Napoli, 1972, p. 449 ss.; F. Carresi, voce *Transazione (Diritto vigente)*, in *Noviss. dig. it.*, vol. XIX, Torino, 1973, p. 481 ss.; P. D'Onofrio, *Della transazione*, in *Commentario cod. civ.*, a cura di A. Scialoja e G. Branca, *Sub artt. 1965-1976*, Bologna - Roma, 1974, p. 219 ss.; F. Santoro Passarelli, *La transazione*, 2^a ed., Napoli, 1975; A. Palazzo, *La Transazione*, in *Trattato di diritto privato*, diretto da P. Rescigno, vol. 13, Torino, 1985; E. Minervini, *Il problema dell'individuazione del «negozio di accertamento»*, in *Rass. dir. civ.* (1986), p. 582 ss.; E. Valsecchi, *Il giuoco e la scommessa. La transazione*, in *Trattato di diritto civile e commerciale*, a cura di A. Cicu, F. Messineo e L. Mengoni, vol. XXXVII, 2, 2^a ed., Milano, 1986; E. Minervini, *Della transazione*, in *Codice civile annotato con la dottrina e la giurisprudenza*, a cura di P. Perlingieri, 2, Napoli, 1991, p. 1607 ss.; E. Del Prato, *La transazione*, Milano, 1992; E. Del Prato, voce *Transazione (dir. priv.)*, in *Enc. dir.*, vol. XLIV, Milano, 1992, p. 813 ss.; L.V. Moscarini e N. Corbo, voce *Transazione I) Diritto civile*, in *Enc. giur. Treccani*, vol. XXXI, Roma, 1994, p. 1 ss.; F. Panuccio Dattola, *La transazione novativa*, Milano, 1996; G. Gitti, *L'oggetto della transazione*, Milano, 1999; A. Palazzo, voce *Transazione*, in *Dig. disc. priv., sez. priv.*, vol. XIX, Torino, 1999, p. 386 ss.; R.D. Cogliandro, *La transazione*, in T. De Luca, R.D. Cogliandro, M. D'Auria e M. Ronza, *Dei singoli contratti, Manuale e applicazioni pratiche dalle lezioni di Guido Capozzi*, vol. II, Milano, 2002, p. 591 ss.; M. Franzoni, *La transazione*, Padova, 2001; M.A. Fino, *Transazione. Sintesi d'informazione*, in *Riv. dir. civ.*, Anno XLVIII, n. 2/2002, parte II, p. 295 ss.; L. Ruggeri, *Interesse a transigere e novazione del rapporto litigioso*, Napoli, 2002; S. Ruperto, *Gli atti con funzione transattiva*, Milano, 2002; F. Arangio, *La transazione*, in *Giurisprudenza critica*, Collana diretta da P. Cendon, Torino, 2004, p. 4 ss.; G. Gitti, *La transazione*, in E. Gabrielli e F.P. Luiso, *I contratti di composizione delle liti*, in *Trattato dei contratti*, a cura di P. Rescigno e E. Gabrielli, Torino, 2005, p. 69 ss.; P. Cendon (a cura di), *Transazione, arbitrato e risoluzione alternativa delle controversie*, Torino, 2006; P. Perlingieri e G. Biscontini, *Transazione*, in P. Perlingieri, *Manuale di diritto civile*, 6^a ed., Napoli, 2007, p. 624 ss.; L. Balestra, voce *Transazione (Contratto di)*, in *Il Diritto. Enciclopedia Giuridica del Sole 24-Ore*, vol. 16, Milano, 2008, p. 98 ss.; E. Morano Cinque, *Mediazione e transazione quali strumenti di risoluzione privata delle controversie: due istituti civilistici a confronto*, in G. Falco e G. Spina, *La nuova mediazione*, Milano, 2013, p. 61 ss.

⁸⁰ Cfr. L. Ruggeri, *Natura transattiva dell'accordo di conciliazione e res litigiosa*, in R. Favale e M. Gambini (a cura di), *Mediazione civile e strumenti alternativi di composizione delle liti. Itinerari*, Napoli, 2013, p. 239-240. Sul negozio di accertamento, cfr. M. Giorgianni, *Il negozio di accertamento*, Milano, 1939; M. Giorgianni, voce *Accertamento (negozio di)*, in *Enc. dir.*, vol. I, Milano, 1958, p. 227 ss.; L. Puccini, *Contributo allo studio dell'accertamento privato*, Milano, 1958; R. Corrado, voce *Negozio di accertamento*, in *Noviss. dig. it.*, vol. XI, Torino, 1965, p. 196 ss.; A. Lener, *Attività ricognitiva e accertamento negoziale*, Milano, 1970; A. Catricalà, voce *Accertamento (negozio di)*, in *Enc. giur. Treccani*, vol. I, Roma, 1988, p. 1 ss.; L. Bozzi, *Negozio di accertamento ed effetti (non) «meramente dichiarativi»*, in *Riv. dir. civ.*, 2009, II, p. 204 ss.

⁸¹ Cfr. L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 246; L. Del Federico, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 820. La giurisprudenza di legittimità (Cass., 10 gennaio 1983, n. 161..., p. 1190) ha cercato di delineare i rapporti esistenti tra il negozio di accertamento, la rinuncia e le altre fattispecie collaterali, puntualizzando che «a differenza della transazione, che postula una reciprocità di concessioni, e della rinuncia, che postula l'esistenza di un diritto e la volontà abdicativa volta a dismettere il diritto medesimo, il negozio di accertamento

registro, il regime di tassazione del contratto deve essere conformato alla natura e alla portata degli obblighi e dei diritti derivanti dalla fattispecie⁸².

In altri termini, agli effetti della tassazione, è necessario delineare la natura giuridica del negozio e individuare le modalità di adempimento delle prestazioni e i soggetti obbligati a chiedere la registrazione⁸³.

Sulla base del contenuto del contratto, possono distinguersi tre differenti tipologie transattive: le transazioni che fanno sorgere in capo alle parti obblighi di pagamento diversi da quelli di restituzione; i contratti che producono il trasferimento della proprietà e la costituzione o il trasferimento di diritti reali minori; i negozi che non importano trasferimento di diritti reali, né assunzione di obbligazioni⁸⁴.

Dall'ambito dell'art. 29, d.P.R. n. 131/1986, come si è detto, sono escluse le transazioni che determinano il trasferimento della proprietà e la costituzione o il trasferimento di altri diritti reali⁸⁵.

12. I limiti di applicazione della disciplina fiscale del contratto di transazione al verbale di mediazione. I regimi di obbligatorietà o di volontarietà della registrazione. L'assoggettamento delle prestazioni oggetto di accordo all'imposta fissa o proporzionale di registro ovvero all'imposta sul valore aggiunto. La tassazione delle transazioni non traslative: il riconoscimento dei diritti reali

ha la funzione di fissare il contenuto di un rapporto giuridico preesistente, con effetto preclusivo di ogni ulteriore contestazione al riguardo; esso non costituisce fonte autonoma degli effetti giuridici da esso previsti, ma rende definitive e immutabili situazioni effettuali già in stato di obiettiva incertezza, vincolando le parti ad attribuire al rapporto precedente gli effetti che risultano dall'accertamento e precludendo loro ogni pretesa, ragione od azione in contrasto con esso». Sulla base di tali premesse, la dottrina (L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 246) ha concluso che, ai fini fiscali, «il negozio di accertamento sembrerebbe quindi riconducibile agli atti di natura dichiarativa da assoggettare ad imposta proporzionale con l'aliquota dell'1% ex art. 3, parte I, della Tariffa, del d.P.R. n. 131/1986». Negli stessi termini, cfr. G. Arnao, *Manuale dell'imposta di registro*, Milano, 2005, p. 159. Peraltro, a titolo meramente esemplificativo, l'Amministrazione Finanziaria (Risoluzione del Ministero delle Finanze, 23 marzo 1988, prot. n. 250475, in *Boll. trib.*, 1988, p. 631) ha escluso la riconducibilità al contratto di transazione dell'atto con il quale le parti vengono a definire i rapporti derivanti da un contratto di appalto rimasto parzialmente inadempito dall'appaltatore, mancando uno degli elementi costitutivi della transazione, individuato nella contrapposizione di opposte pretese e di reciproche concessioni. Tale atto sarà piuttosto da ricondurre nell'ambito del mutuo dissenso, che si fa discendere dall'art. 1372, comma 1, cod. civ. Di conseguenza, ai fini fiscali, esso scontrerà il tributo di registro in misura fissa, ai sensi dell'art. 28 del d.P.R. n. 131/1986, a causa della risoluzione dell'originario contratto posta in essere senza ricevere in cambio alcun corrispettivo. In tal senso, cfr. L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 246. Inoltre, sulla tematica, cfr. G. Arnao, *Manuale dell'imposta di registro...*, p. 159.

⁸² Cfr. L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 246. Per l'applicazione giurisprudenziale del principio, cfr. Cass., Sez. Trib., 27 giugno 2008, n. 17633, in *Boll. trib. on-line*, concernente il regime fiscale a cui assoggettare il contratto di transazione basato su un indennizzo per arricchimento senza causa (art. 2041 c.c.).

⁸³ Cfr. L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 245.

⁸⁴ Cfr. L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 246; L. Del Federico, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 820; A. Berliri, *Corso istituzionale di diritto tributario*, Milano, vol. III, tomo I, 1987, p. 83.

⁸⁵ Cfr. L. Del Federico, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 820.

immobiliari conformi alle risultanze dei titoli anteriori e gli accordi aventi ad oggetto diritti non immobiliari per il consolidamento di situazioni preesistenti. L'esclusione dal tributo della quietanza di pagamento contestuale all'effetto transattivo. La determinazione del regime tributario del verbale di mediazione in funzione della natura dell'accordo: transazione; negozio di accertamento; negozio di rinuncia; altra fattispecie negoziale.

Nell'applicare la disciplina fiscale del contratto di transazione al verbale redatto all'esito del procedimento di mediazione si deve tener conto della misura agevolativa allogata nel terzo comma dell'art. 17, d.lgs. n. 28/2010, ossia dell'esenzione dall'imposta di registro fino al valore di euro 50.000,00. Il beneficio comporta l'obbligo di corrispondere il tributo soltanto per la parte eccedente il limite legale⁸⁶.

Il calcolo dell'eccedenza va effettuato in base ai contenuti reali del verbale, per stabilire se la fattispecie richiede la registrazione obbligatoria o volontaria e se l'imposta deve essere calcolata in misura fissa o proporzionale⁸⁷.

Nell'ipotesi di assimilazione del verbale di mediazione ad un atto di transazione che non importa il trasferimento della proprietà e la costituzione o il trasferimento di un diritto reale limitato, l'imposta di registro si applica con l'aliquota del 3%, ai sensi dell'art. 29, d.P.R. n. 131/1986⁸⁸, e dell'art. 9, Tariffa, parte I, allegata al decreto⁸⁹, al netto della franchigia di euro 50.000,00, senza

⁸⁶ Cfr. T. Galletto, *Il modello italiano di conciliazione stragiudiziale...*, p. 120; P. Richiusa e M. Zamaro, *Incentivi fiscali per la mediazione civile...*, p. 1739, i quali, tenendo conto di tali criteri direttivi, offrono una serie di esemplificazioni. In particolare, «l'accordo di conciliazione che preveda, in materia di risoluzione del contratto di locazione, la dazione di una somma a titolo di «indennità di occupazione» per il periodo di utilizzo dell'immobile successivo alla scadenza del contratto da parte del conduttore, sarà assoggettato a registrazione in termine fisso nella misura del 3%, qualora ecceda di 5.600 euro la franchigia prevista entro il limite di valore di 50.000,00 euro; in caso contrario l'imposizione sarà posticipata all'eventuale caso d'uso. La risoluzione del Ministero delle finanze 17 gennaio 1991, n. 260293 in tema di transazione chiarisce infatti che la predetta indennità, assumendo connotazione risarcitoria, sconsiglierebbe l'imposta nella misura descritta ai sensi dell'art. 9 della parte I della Tariffa allegata al Testo Unico dell'imposta di registro concernente gli atti aventi ad oggetto prestazioni a contenuto patrimoniale». Allo stesso modo, «l'accordo di conciliazione che abbia ad oggetto l'individuazione del tracciato di un posto auto condominiale, in quanto scrittura privata non avente contenuto patrimoniale, sconsiglierebbe l'imposizione in misura fissa in caso d'uso, ovvero qualora si proceda all'omologa al fine di rendere esecutivo il verbale di conciliazione».

⁸⁷ Cfr. M. Caradonna e F. Ruscetta, *Imposta di registro...*, p. 303. Negli stessi termini, cfr. C. Micarelli e A. D'Alessandro, *Disciplina fiscale della mediazione...*, p. 822.

⁸⁸ Sulla tematica, cfr. A. Uricchio, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 213 ss.; A. Busani, *L'imposta di registro*, Milano, 2009, p. 67-68 e 995; A. Montesano e B. Ianniello, *Imposte di registro, ipotecaria e catastale*, 6ª ed., Milano, 2010, p. 179; L. Del Federico, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 819 ss.; V. Pappa Monteforte, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 155 ss.

⁸⁹ Per un'approfondita disamina della norma, cfr. A. Uricchio, *Commento art. 9 della Tariffa, Parte I allegata al D.P.R. n. 131/1986*, in N. d'Amati (a cura di), *La nuova disciplina dell'imposta di registro. Il T.U. n. 131 del 26 aprile 1986 commentato articolo per articolo*, Torino, 1989, p. 540 ss.; A. Montesano e B. Ianniello, *Imposte di registro, ipotecaria e catastale...*, p. 579; V. Mastroiacovo, *Commento art. 9 della Tariffa, Parte I allegata al D.P.R. n. 131/1986*, in *Codice delle leggi tributarie*, a cura di A. Fedele, G. Mariconda e V. Mastroiacovo, coordinato da N. Raiti e A. Ruotolo, in G. Bonilini e M. Confortini, *I codici notarili commentati*, Milanofiori Assago (MI), 2014, p. 519 ss.

tener conto degli obblighi di restituzione e di quelli estinti per effetto della transazione⁹⁰.

Qualora, invece, dalla mediazione non derivino obblighi di pagamento, ovvero questi siano di importo tale da non superare la franchigia, il tributo di registro sarà dovuto nella misura fissa (euro 200,00)⁹¹. Il regime si applica pure allorquando le prestazioni oggetto dell'accordo siano assoggettate all'imposta sul valore aggiunto. In tal caso, il tributo di registro troverà applicazione nella misura fissa, in base al principio dell'alternatività iva/registro (art. 40, comma 1, d.P.R. n. 131/1986)⁹².

Insomma, sono assoggettate al tributo in misura fissa le operazioni transattive pure e semplici o dichiarative, nelle quali «d'accordo si limita alla sola composizione delle reciproche pretese (eventualità questa che risulterà alquanto frequente nella mediazione delle controversie civili e commerciali)»⁹³. Inoltre, scontano il tributo nella stessa misura le negoziazioni nelle quali sono contemplati obblighi di restituzione o con le quali si estinguono obbligazioni sorte in precedenza⁹⁴.

Nonostante l'ambigua formulazione della disposizione, l'imposta in misura fissa potrà essere applicata soltanto qualora le obbligazioni estinte trovino fonte diretta nel rapporto controverso oggetto di mediazione⁹⁵. Difatti, una diversa interpretazione si porrebbe in contrasto con la *ratio legis* e consentirebbe alle parti di tenere comportamenti elusivi⁹⁶.

⁹⁰ Cfr. S. Forni, *Prime riflessioni sui profili tributari della disciplina della mediazione...*, p. 88; L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 246; L. Del Federico, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 821; A. Giordano, *Mediazione senza registro...*; A. Uricchio, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 214; A. Montesano e B. Ianniello, *Imposte di registro, ipotecaria e catastale...*, p. 179; R. Trabace, *Le imposte indirette nell'attività notarile. Iva, registro, ipotecaria e catastale*, Milano, 2012, p. 164; A. Busani, *L'imposta di registro...*, p. 995.

⁹¹ Il precedente importo era di euro 168,00. Sul punto, cfr. S. Forni, *Prime riflessioni sui profili tributari della disciplina della mediazione...*, p. 88. Sulla tematica, cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiaco), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 580; A. Uricchio, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 214; A. Montesano e B. Ianniello, *Imposte di registro, ipotecaria e catastale...*, p. 179; L. Del Federico, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 820; R. Trabace, *Le imposte indirette nell'attività notarile...*, p. 164; A. Busani, *L'imposta di registro...*, p. 995.

⁹² Cfr. L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 246; L. Del Federico, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 821.

⁹³ Cfr. L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 246; L. Del Federico, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 820; A. Berliri, *Corso istituzionale di diritto tributario...*, p. 83; A. Uricchio, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 214; A. Montesano e B. Ianniello, *Imposte di registro, ipotecaria e catastale...*, p. 180. Per la giurisprudenza, cfr. Comm. Trib. Centr., 14 dicembre 1976, n. 1115, in *Comm. trib. centr.* (1977), p. 34; Comm. Trib. Reg. Basilicata, Sez. I, 24 aprile 2008, n. 4, in *Boll. trib. on-line*.

⁹⁴ Cfr. A. Uricchio, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 214; L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 246; L. Del Federico, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 820.

⁹⁵ Cfr. A. Uricchio, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 214; L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 246; L. Del Federico, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 820. Inoltre, cfr. Circolare, 10 giugno 1986, n. 37, in *Boll. trib.* (1986), p. 969.

⁹⁶ Cfr. A. Uricchio, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 214; L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 246; L. Del Federico, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 820.

Qualora, all'esito della mediazione, si realizzi il trasferimento o la costituzione di diritti reali, il verbale di accordo sarà assoggettato all'imposta proporzionale di registro, al netto della franchigia⁹⁷, con le aliquote previste per i corrispondenti atti dall'art. 1⁹⁸, Tariffa, parte I, allegata al Tur, nel caso di

⁹⁷ Cfr. S. Forni, *Prime riflessioni sui profili tributari della disciplina della mediazione...*, p. 88.

⁹⁸ Tale disposizione è stata di recente modificata dall'art. 10, d.lgs. 14 marzo 2011, n. 23, recante "*Disposizioni in materia di federalismo Fiscale Municipale*" (in G.U. del 23 marzo 2011, n. 67), come risultante dalle innovazioni contenute nell'art. 26, comma 1, decreto-legge 12 settembre 2013, n. 104, convertito dalla legge 8 novembre 2013, n. 128, e nell'art. 1, comma 608, legge 27 dicembre 2013, n. 147. Per effetto di tali modifiche, a far data dal 1° gennaio 2014, si è semplificato notevolmente il sistema di tassazione degli atti traslativi a titolo oneroso della proprietà di beni immobili in genere e degli atti traslativi o costitutivi di diritti reali immobiliari di godimento, compresi la rinuncia pura e semplice ai medesimi, dei provvedimenti di espropriazione per pubblica utilità e dei trasferimenti coattivi. Difatti, in luogo della pluralità di aliquote precedenti (1, 3, 7, 8 e 15 per cento), è stata prevista un'aliquota unica nella misura del 9 per cento. Inoltre, l'art. 1, comma 609, della legge n. 147/2013 (c.d. Legge di stabilità 2014), ha introdotto un'ulteriore aliquota, pari al 12 per cento, per i trasferimenti di terreni agricoli e relative pertinenze a favore di soggetti diversi dai coltivatori diretti e dagli imprenditori agricoli professionali, iscritti nella relativa gestione previdenziale ed assistenziale. L'aliquota è ridotta al 2 per cento allorché il trasferimento abbia per oggetto case di abitazione, ad eccezione di quelle della categoria catastale A1, A8 e A9, ove ricorrono le condizioni di cui alla nota II-bis. In tali ipotesi, l'imposta non potrà essere comunque inferiore a 1.000,00 euro e, in relazione alle stesse, sono soppresse le esenzioni e le agevolazioni tributarie in vigore, anche se previste da leggi speciali. Quest'ultima locuzione necessita di una precisazione, atteso che la soppressione delle esenzioni e delle agevolazioni non dovrebbe riguardare le «disposizioni aventi un ambito più ampio, funzionali a particolari "istituti" o al perseguimento di determinati fini o interessi rispetto ai quali il trasferimento di beni non costituisce l'oggetto dei regimi di favore e che potrebbero trovare applicazione anche (ma non solo) rispetto ai trasferimenti immobiliari, a prescindere dalla natura onerosa o gratuita», come ad esempio «l'esenzione per gli accordi che trovano causa nella separazione o nel divorzio di cui all'art. 19 l. n. 74/1987, e quella per gli accordi di mediazione di cui all'art. 17 d.lgs. n. 28/2010» (Studio n. 1011-2013/T (est. Area Scientifica – Settore Studi Tributarî), *La tassazione dei trasferimenti immobiliari a titolo oneroso dal 1° gennaio 2014...*, p. 22). Negli stessi termini, si è espressa l'Amministrazione Finanziaria (Circolare del 21 febbraio 2014, n. 2/E – Agenzia delle Entrate – Direzione Centrale Normativa..., p. 62), la quale ha sottolineato che «tale regime di favore, funzionale alla operatività dell'istituto della mediazione, trovi applicazione anche per i verbali recanti trasferimenti di immobili o trasferimento o costituzione di diritti reali immobiliari di godimento, conclusi in data successiva al 1° gennaio 2014, in quanto l'art. 10, comma 4, del decreto non esplica effetti in relazione alle norme che disciplinano detto istituto». Per un commento alla Circolare, cfr. C. Trovò, *Mediaconciliazione: sempre validi i regimi agevolativi, in Consulente Immobiliare*, Anno LVIII, 15 aprile 2014, n. 950, p. 655 ss. Sulla tematica, cfr. G. Celeste, G. Monteleone e V. Mastriacovo, *Le novità del federalismo fiscale municipale*, in *CNN notizie* del 28 marzo 2011, n. 58; A. Telara, *Imposta di registro, cosa cambia nel 2014 per chi compra casa*, in http://economia.panorama.it/tasse/imposta-registro-2014-casa?utm_source=facebook&utm_medium=social&utm_campaign=fan_page%C3%B9. Inoltre, cfr. P. Simonetti, *La nuova tassazione dei trasferimenti immobiliari a titolo oneroso*, in *Rivista notarile* 1 (2014), p. 128–129, il quale evidenzia che, «a parte le eccezioni espressamente previste dalla legge, non è agevole stabilire quali siano le disposizioni in ambito tributario da qualificarsi "esenzioni ed agevolazioni tributarie"; sono, infatti, solo tali disposizioni che sono da considerarsi effettivamente soppresse. In generale si ritiene che possano considerarsi tali solo quelle riconducibili all'ambito applicativo della novella, cioè relative ad atti traslativi a titolo oneroso della proprietà di immobili, compresi la rinuncia, i provvedimenti di espropriazione per pubblica utilità e i trasferimenti coattivi soggetti ad imposta di registro ridotta, e non anche quelle disposizioni che fondano la propria *ratio* nella tutela di interessi più ampi, di situazioni di particolare meritevolezza, in particolare sul piano delle garanzie costituzionali, e che non costituiscono una mera deroga al regime ordinario della tassazione per atti

diritti immobiliari⁹⁹, e dall'art. 2, Tariffa, nell'ipotesi di diritti mobiliari diversi dagli obblighi di restituzione e non estinti per effetto della transazione¹⁰⁰.

di trasferimento di immobili. Conseguentemente si ritengono esclusi dalla soppressione e, quindi, ancora in vigore i regimi agevolativi relativi agli atti societari, l'esenzione per gli accordi che trovano causa nella separazione o nel divorzio di cui all'art. 19 l. n. 74/1987, quella per gli accordi di mediazione di cui all'art. 17 d.lgs. n. 28/2010, le disposizioni di cui all'art. 20 della legge Bucalossi ed all'art. 32 d.p.r. n. 601/1973». In senso analogo, cfr. S. Baruzzi, *La nuova imposizione indiretta sui trasferimenti immobiliari: le agevolazioni soppresse e quelle ancora in vigore*, in *Il fisco* 11 (2014), p. 1053, il quale ricorda che «la circolare n. 2/E del 2014 ha sottolineato che la soppressione delle esenzioni e delle agevolazioni disposta dall'art. 10, comma 4, del D.Lgs. n. 23/2011 non opera con riferimento a quelle previsioni normative che non si sostanziano in una riduzione di aliquote, nella previsione di una imposta fissa o nella esenzione dall'imposta di registro. In particolare, secondo la circolare, la soppressione non opera in relazione ad alcune previsioni fiscali funzionali alla disciplina di particolari istituti, che hanno un'applicazione ampia, la cui riferibilità ai trasferimenti immobiliari è solo eventuale e prescinde dalla loro natura onerosa o gratuita. Gli esempi fatti sono quelli della mediazione civile e commerciale, dei procedimenti in materia di separazione e divorzio o di conciliazione giudiziale, che prevedono una normativa fiscale di carattere generale, che può trovare applicazione, tra l'altro, anche per i trasferimenti immobiliari, posti in essere nell'ambito degli stessi procedimenti». Lo stesso Autore riprende quanto sostenuto dal Ministero dell'Economia e delle Finanze con la nota 5 febbraio 2014, prot. n. 2225, secondo cui tali previsioni fiscali devono «essere ritenute ancora vigenti, atteso che appare ragionevole ritenere che l'intervento del legislatore non avesse la finalità di modificare, con un provvedimento di natura fiscale, il corretto svolgimento delle procedure in questione». Peraltro, «è facile intravedere in questo ambito, per gli anni futuri, un ulteriore terreno di contenzioso, legato a disparità interpretative fra l'Agenzia delle Entrate e i contribuenti, circa la perdurante validità o meno di determinate misure di favore». L'originaria formulazione dell'art. 10, d.lgs. n. 23/2011, prevedeva, inoltre, al comma 3, che tale tipologia di atti e le formalità conseguenti poste in essere per effettuare gli adempimenti presso il catasto e i registri immobiliari fossero esenti dall'imposta di bollo, dalle imposte ipotecarie e catastali, dai tributi speciali catastali e dalle tasse ipotecarie. La disposizione è stata, da ultimo, modificata dall'art. 26, comma 1, d.l. n. 104/2013, convertito dalla legge n. 128/2013, il quale, pur confermando l'esenzione dall'imposta di bollo, dai tributi speciali catastali e dalle tasse ipotecarie, ha previsto l'assoggettamento alle imposte ipotecaria e catastale nella misura fissa di euro cinquanta. In ordine a tale ultima innovazione, cfr. A. Busani, *Imposta di registro tra sconti e rincari...*, p. 24; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Dal 2014 novità in materia di imposta di registro, ipotecaria e catastale...*; A. Busani, *Più care società ed eredità...*; A. Busani, *Vecchio Registro per le stipule 2013...*, p. 27; G. Santarcangelo, *Guida alla tassazione degli atti notarili...*, p. 381; Studio n. 1011-2013/T (est. Area Scientifica – Settore Studi Tributari), *La tassazione dei trasferimenti immobiliari a titolo oneroso dal 1° gennaio 2014...*, p. 3 ss.

⁹⁹ Cfr. R. Trabace, *Le imposte indirette nell'attività notarile...*, p. 163; L. Del Federico, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 820.

¹⁰⁰ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 580; A. Berliri, *Corso istituzionale di diritto tributario...*, p. 83; A. Uricchio, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 214; P. Penco, *Appunti sul Testo Unico dell'imposta di registro*, in *Boll. trib.* (1986), p. 1314; L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 246; L. Del Federico, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 820; A. Montesano e B. Ianniello, *Imposte di registro, ipotecaria e catastale...*, p. 179; A. Busani, *L'imposta di registro...*, p. 995; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile...*, p. 404. In giurisprudenza, per il regime fiscale delle transazioni traslative o costitutive di diritti reali, cfr. Comm. Trib. Centr., 25 novembre 1976, n. 961, in *Comm. trib. centr.* (1976), p. 661; Cass., 2 agosto 1977, n. 3410, in *Riv. legisl. fisc.* (1977), p. 2221. Sulla tematica, cfr. la Circolare, 10 giugno 1986, n. 37..., p. 969.

Infine, nell'ipotesi in cui l'oggetto dell'atto sia costituito da motocicli o da altri veicoli a motore, il tributo sarà assolto nella misura indicata dall'art. 7, Tariffa, parte I¹⁰¹.

Alla stregua di un risalente indirizzo della giurisprudenza tributaria¹⁰², in materia di transazione, avallato da una parte della dottrina¹⁰³, l'assoggettamento all'imposta sui trasferimenti è precluso allorché, all'interno dell'intesa, vi sia il riconoscimento di preesistenti diritti reali immobiliari, conformi alle risultanze di titoli anteriormente trascritti.

La soluzione può essere applicata agli accordi di mediazione che abbiano consolidato situazioni di fatto verificatesi in precedenza¹⁰⁴. Difatti, si tratta di negozi che non producono effetti traslativi e rientrano nella sfera di azione dell'art. 29, d.P.R. n. 131/1986¹⁰⁵, che reca la disciplina delle «transazioni non traslative, sia quando comportino, sia quando escludano, obblighi di pagamento»¹⁰⁶.

Per converso, in queste fattispecie, non è applicabile l'art. 6, Tariffa, parte I, allegata al d.P.R. n. 131/1986¹⁰⁷, non essendo plausibile assoggettare in via autonoma al tributo di registro la quietanza di pagamento rilasciata contestualmente alla transazione¹⁰⁸. Infatti, il rilascio della quietanza è un atto intrinsecamente connesso al negozio principale e il regime di tassazione

¹⁰¹ Cfr. L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 246; L. Del Federico, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 820; A. Berliri, *Corso istituzionale di diritto tributario...*, p. 83; A. Uricchio, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 214.

¹⁰² Cfr. Comm. Trib. Centr., 9 luglio 1965, n. 22966, in *Giur. imp.* (1967), p. 118.

¹⁰³ Cfr. A. Uricchio, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 214; L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 246; L. Del Federico, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 820.

¹⁰⁴ Cfr. A. Uricchio, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 214; S. Cardarelli, *Testo Unico imposta di registro – La risoluzione del contratto e la transazione*, in *Corr. trib.* (1986), p. 2389. Negli stessi termini, cfr. L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 246; L. Del Federico, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 820; Comm. Trib. Centr., 19 febbraio 1982, n. 959, in *Comm. trib. centr.* (1982), p. 153.

¹⁰⁵ Cfr. L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 246; L. Del Federico, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 820; A. Uricchio, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 214.

¹⁰⁶ Cfr. A. Uricchio, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 214; L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 246; L. Del Federico, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 820.

¹⁰⁷ Sulla disposizione, cfr. A. Uricchio, *Commento art. 6 della Tariffa, Parte I allegata al D.P.R. n. 131/1986*, in N. d'Amati (a cura di), *La nuova disciplina dell'imposta di registro. Il T.U. n. 131 del 26 aprile 1986 commentato articolo per articolo*, Torino, 1989, p. 516 ss.; A. Montesano e B. Ianniello, *Imposte di registro, ipotecaria e catastale...*, p. 545; S. Fiorentino, *Commento art. 6 della Tariffa, Parte I allegata al D.P.R. n. 131/1986*, in G. Falsitta, A. Fantozzi, G. Marongiu e F. Moschetti, *Commentario breve alle leggi tributarie*, tomo IV, *IVA e imposte sui trasferimenti*, a cura di G. Marongiu, Padova, 2011, p. 1028 ss.; E.M. Bartolazzi Menchetti, *Commento art. 6 della Tariffa, Parte I allegata al D.P.R. n. 131/1986*, in *Codice delle leggi tributarie*, a cura di A. Fedele, G. Mariconda e V. Mastroiacovo, coordinato da N. Raiti e A. Ruotolo, in G. Bonilini e M. Confortini, *I codici notarili commentati*, Milanofiori Assago (MI), 2014, p. 473 ss.

¹⁰⁸ Cfr. A. Uricchio, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 214–215; L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 246–247; L. Del Federico, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 821.

rientra nel disposto dell'art. 21, comma 2, d.P.R. n. 131/1986¹⁰⁹, in forza del quale «l'imposta si applica come se l'atto contenesse la sola disposizione che dà luogo all'imposizione più onerosa»¹¹⁰.

In ogni caso, la qualificazione del bene o del diritto oggetto dell'accordo è determinante per procedere «all'individuazione del valore dei beni (art. 51, d.P.R. n. 131/1986) cui rapportare le relative aliquote»¹¹¹.

In realtà, l'impostazione, pur conforme alla funzione tradizionale della conciliazione, può apparire eccessivamente riduttiva e incompleta se applicata al procedimento di mediazione disciplinato dal d.lgs. n. 28/2010¹¹². Difatti, l'atto negoziale concluso all'esito della procedura di mediazione è munito di una causa propria - compravendita, permuta, *datio in solutum*, divisione con o senza conguaglio, negozio di accertamento, transazione -, dipendente anche dalla volontà delle parti, tenuto conto dei risultati che esse intendono perseguire¹¹³.

Di conseguenza, la transazione non è l'unica forma contrattuale e, probabilmente, neanche la più frequente, in sede di mediazione, «dovendosi avere riguardo alla causa e agli effetti propri del negozio concluso, evidentemente anche ai fini dell'applicazione della relativa disciplina fiscale»¹¹⁴. In altri termini, il verbale di mediazione e l'accordo raggiunto potranno avere «natura di transazione, di negozio di accertamento o di rinuncia», ma non è escluso che possano costituire «il veicolo di altre fattispecie negoziali», che dovranno essere

¹⁰⁹ Cfr. O. Di Paola, *Commento art. 21 del D.P.R. n. 131/1986*, in N. d'Amati (a cura di), *La nuova disciplina dell'imposta di registro. Il T.U. n. 131 del 26 aprile 1986 commentato articolo per articolo*, Torino, 1989, p. 183-184; A. Busani, *L'imposta di registro...*, p. 68 ss.; A. Montesano e B. Ianniello, *Imposte di registro, ipotecaria e catastale...*, p. 127 ss.; M. Nussi, *Commento art. 21 del D.P.R. n. 131/1986*, in G. Falsitta, A. Fantozzi, G. Marongiu e F. Moschetti, *Commentario breve alle leggi tributarie*, tomo IV, *IVA e imposte sui trasferimenti*, a cura di G. Marongiu, Padova, 2011, p. 790 ss.; A. Pischetola, *Commento art. 21 del D.P.R. n. 131/1986*, in *Codice delle leggi tributarie*, a cura di A. Fedele, G. Mariconda e V. Mastroiacovo, coordinato da N. Raiti e A. Ruotolo, in G. Bonilini e M. Confortini, *I codici notarili commentati*, Milanofiori Assago (MI), 2014, p. 119 ss.

¹¹⁰ Cfr. A. Uricchio, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 215; L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 247; L. Del Federico, *Commento art. 29 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 821; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile...*, p. 404, nt. 51, i quali puntualizzano che, «se ricorrono le condizioni di cui all'art. 21 del d.P.R. sull'imposta di registro, l'eventuale quietanza non sarà assoggettata ad autonoma imposizione». In giurisprudenza, in senso analogo, cfr. Comm. Trib. Centr., 29 novembre 1993, n. 3419, in *Giur. imp.* (1994), p. 604.

¹¹¹ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 580; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile...*, p. 404.

¹¹² Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 580; L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 247.

¹¹³ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 580, che riprende le considerazioni prospettate da C. Brunelli, *Art. 11, comma 3 (Conciliazione)*, in A. Bandini e N. Soldati (a cura di), *La nuova disciplina della mediazione delle controversie civili e commerciali. Commentario al d.lgs. 4 marzo 2010, n. 28*, Milano, 2010, p. 225.

¹¹⁴ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 580.

«sottoposte al regime tributario di volta in volta specificamente previsto» dall'art. 20 ss., d.P.R. n. 131/1986, e dall'art. 1 ss., Tariffa, parte I, allegata al decreto¹¹⁵.

Per di più, in riferimento agli effetti obbligatori «scaturenti dalle pattuizioni tra le parti che addivengono alla mediazione»¹¹⁶, è possibile condurre nell'ambito dell'esenzione tutti gli assetti negoziali successivi alla registrazione del verbale di accordo, che «trovano in esso il loro momento genetico e che costituiscono diretta attuazione della volontà di addivenire alla mediazione raggiunta in sede procedimentale e attestata appunto dal verbale»¹¹⁷.

13. L'incerta applicazione al verbale di accordo dell'art. 37 del d.P.R. 26 aprile 1986, n. 131, sulla tassazione degli atti di transazione stragiudiziale di cui sia parte l'amministrazione dello Stato. L'enunciazione nel verbale di atti non registrati. La tassazione dell'obbligo di pagamento di somme di denaro per la violazione o l'inosservanza degli impegni assunti nel verbale di mediazione o per il ritardo nell'adempimento.

Come si è visto, il verbale di accordo sottoscritto all'esito del procedimento di mediazione, nei limiti della compatibilità, è assoggettato alla normativa generale sull'imposta di registro (d.P.R. 26 aprile 1986, n. 131). Sul punto, tuttavia, sorgono perplessità¹¹⁸ circa l'applicazione dell'art. 37 del decreto all'atto conclusivo della procedura¹¹⁹.

La disposizione, rubricata «atti dell'autorità giudiziaria», assoggetta all'imposta di registro anche l'atto di transazione stragiudiziale di cui sia parte un'amministrazione dello Stato, assimilandone gli effetti ad una sentenza passata in giudicato, per assicurare all'atto, che, anche fuori dal giudizio, ha

¹¹⁵ Cfr. L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 247, il quale evidenzia che, «per quanto riguarda le varie fattispecie di transazione, l'art. 29 del d.P.R. n. 131/1986 è ormai chiaro; il negozio di accertamento va ricondotto agli atti di natura dichiarativa da assoggettare ad imposta proporzionale con l'aliquota dell'1 % ex art. 3, parte I, della Tariffa; le rinunce abdicative dalle quali non derivino obblighi di pagamento, né trasferimento di beni e diritti, vanno assoggettate ad imposta in misura fissa; le rinunce traslative – così come le transazioni traslative o costitutive di diritti – vanno assoggettate all'imposta con le aliquote previste dagli artt. 1, 2 e 7, parte I, della Tariffa».

¹¹⁶ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 580.

¹¹⁷ Cfr. Idem, p. 580-581.

¹¹⁸ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 582-583; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile...*, p. 404-405.

¹¹⁹ Cfr. O. Di Paola, *Commento art. 37 del D.P.R. n. 131/1986*, in N. d'Amati (a cura di), *La nuova disciplina dell'imposta di registro. Il T.U. n. 131 del 26 aprile 1986 commentato articolo per articolo*, Torino, 1989, p. 240 ss.; A. Busani, *L'imposta di registro...*, p. 740 ss.; A. Montesano e B. Ianniello, *Imposte di registro, ipotecaria e catastale...*, p. 206; M. Di Fiore, *Commento art. 37 del D.P.R. n. 131/1986*, in G. Falsitta, A. Fantozzi, G. Marongiu e F. Moschetti, *Commentario breve alle leggi tributarie*, tomo IV, *IVA e imposte sui trasferimenti*, a cura di G. Marongiu, Padova, 2011, p. 844 ss.; R. Di Giovine, *Commento art. 37 del D.P.R. n. 131/1986*, in *Codice delle leggi tributarie*, a cura di A. Fedele, G. Mariconda e V. Mastroiacovo, coordinato da N. Raiti e A. Ruotolo, in G. Bonilini e M. Confortini, *I codici notarili commentati*, Milanofiori Assago (MI), 2014, p. 192 ss.

concluso la lite, un trattamento impositivo globale che tenga conto dei rimborsi e dei conguagli, a fronte di una tassazione eventualmente scontata.

La norma si applica agli atti conclusivi della conciliazione giudiziale, ossia agli atti del procedimento di conciliazione instaurato a seguito di un giudizio pendente ed eventualmente concluso¹²⁰. La figura, avente natura processuale, presuppone l'esistenza di una lite pendente e ha lo scopo di definire il giudizio¹²¹.

L'applicazione della norma all'atto conclusivo della procedura di mediazione appare incerta¹²². A ben guardare, la mediazione civile e commerciale è un rimedio stragiudiziale che, secondo l'*id quod plerumque accidit*, si colloca in una fase che precede quella contenziosa, ma non è esclusa una sua applicazione durante la fase giudiziale, allorquando siano controversi diritti disponibili¹²³.

In realtà, permangono perplessità circa l'ulteriore requisito richiesto dalla norma, vale a dire il riferimento alla «transazione stragiudiziale in cui è parte l'amministrazione dello Stato»¹²⁴. Poiché il fondamento della limitazione è nell'esigenza di evitare elusioni della disciplina fiscale¹²⁵, l'amministrazione finanziaria ha interpretato restrittivamente la locuzione «in cui è parte

¹²⁰ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 582; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile...*, p. 404-405; A. Giordano, *Mediazione senza registro...*, laddove si evidenzia che l'imposizione ai fini dell'imposta di registro, prevista per la mediazione civile di cui al d.lgs. n. 28/2010, presenta non poche «analogie con le modalità di tassazione del verbale di accordo della conciliazione giudiziale, i cui atti sono però, a differenza di quelli emessi in seno alla prima, equiparati agli atti giudiziari ai sensi dell'articolo 37 del TUR».

¹²¹ Cfr. M. Di Fiore, *Commento art. 37 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 853, il quale sottolinea che «essa produce effetti processuali sia con riguardo alla fine del processo in corso, che si verifica immediatamente e ipso iure, senza necessità di una formale dichiarazione di estinzione né di ordine di cancellazione dal ruolo, e sia con riguardo al fatto che la legge attribuisce efficacia di titolo esecutivo al documento nel quale la conciliazione viene consacrata».

¹²² Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 582.

¹²³ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 582; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile...*, p. 405.

¹²⁴ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 582. In altri termini, «la transazione stragiudiziale che rileva ai fini della disposizione in commento è soltanto quella che pone termine ad una lite già iniziata e di cui sia parte l'Amministrazione dello Stato» (M. Di Fiore, *Commento art. 37 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 853). Ne consegue che «la partecipazione dell'Amministrazione dello Stato riguarda solo la transazione stragiudiziale e non anche l'atto di conciliazione» (M. Di Fiore, *Commento art. 37 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 853).

¹²⁵ Cfr. la Risoluzione Ministeriale, 5 ottobre 1990, n. 260165, in <http://def.finanze.it/DocTri-bFrontend/getPrassiDetail.do?id={CDF16EC2-BB86-48A9-BE23-2FEDFD186102}>, in forza della quale «è stato tenuto presente dal legislatore che mentre il verbale di conciliazione in corso di causa e con l'intervento del giudice istruttore costituisce una solida garanzia per porre al riparo il Fisco dai pericoli di abusi e frodi fiscali, tali condizioni non si verificano nell'ipotesi di transazione convenzionale tra le parti al di fuori del giudizio. Limitatamente a tale ultima ipotesi viene pertanto richiesta, in funzione antielusiva, ai fini dell'operatività del particolare meccanismo di determinazione dell'imponibile previsto nella prima parte della disposizione, la partecipazione in qualità di parte della pubblica amministrazione». Negli stessi termini, cfr. Cass., Sez. I, 9 giugno 1997, n. 5098, in *Rep. Foro It.* (1997), voce *Registro (imposta)*, n. 305. Inoltre, cfr. M. Di Fiore, *Commento art. 37 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 853.

l'amministrazione dello Stato», nel senso che quest'ultima deve assumere la veste di «terza parte» rispetto «a quelle tra cui intercorre la lite»¹²⁶.

L'interpretazione prospettata dall'amministrazione non è esente da critiche¹²⁷. In primo luogo, in quanto, «non è concepibile, in un assetto stragiudiziale, un concetto di parte estranea agli effetti dell'atto negoziale»¹²⁸. In secondo luogo, giacché il riferimento testuale della disposizione «all'amministrazione dello Stato» è talmente indefinito, quanto all'individuazione dell'ufficio cui notificare l'atto, «da rendere sostanzialmente inattuabile il comportamento utile al raggiungimento dell'effetto o (più probabilmente) vanificato il fine antielusivo con una notifica a qualsivoglia ufficio dell'amministrazione dello Stato»¹²⁹.

Sulla base degli spunti della giurisprudenza di legittimità¹³⁰, può pervenirsi ad un'interpretazione volta a limitare «questo effetto, relativo alla determinazione complessiva dell'imposta di registro, ai soli processi verbali in cui l'amministrazione dello Stato è parte in senso tecnico»¹³¹.

La conclusione trova fondamento nell'esigenza di garantire una preminente «funzione antielusiva», pur potendo «apparire irragionevole dal punto di vista della disparità di trattamento degli assetti» negoziali allogabili «esclusivamente tra privati»¹³².

¹²⁶ Cfr. la Risoluzione Ministeriale, 5 ottobre 1990, n. 260165 ... Negli stessi termini, cfr. M. Di Fiore, *Commento art. 37 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 853; R. Fanelli e S. Lampone, *Imposta di registro*, Milano, 2003, p. 287.

¹²⁷ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 582-583; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile...*, p. 405.

¹²⁸ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 582-583; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile...*, p. 405.

¹²⁹ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 583; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile...*, p. 405.

¹³⁰ Cfr. Cass., Sez. I, 9 giugno 1997, n. 5098..., n. 305.

¹³¹ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 583; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile...*, p. 405; A. Montesano e B. Ianniello, *Imposte di registro, ipotecaria e catastale...*, p. 206, i quali, rifacendosi ai chiarimenti prospettati dalla Suprema Corte (Cass., Sez. I, 9 giugno 1997, n. 5098..., n. 305), hanno puntualizzato che «dalla norma emerge chiaramente come la partecipazione dell'amministrazione finanziaria sia prescritta soltanto nell'ipotesi che la vertenza venga composta, successivamente alla sentenza di primo grado, con un atto di transazione stragiudiziale. Ciò per un duplice ordine di considerazioni. Sul piano logico, deve escludersi che le parti, qualora intendano conciliarsi nel corso del processo d'appello, siano tenute a far partecipare al giudizio l'amministrazione finanziaria (mediante una inammissibile chiamata in causa, non prevista dalle norme processuali), quale unico mezzo per poter ottenere il rimborso dell'imposta di registro pagata in virtù della sentenza di primo grado. La ratio della norma, inoltre, va ricercata nell'esigenza di evitare fittizi accordi transattivi, posti in essere tra le parti in frode al fisco». Negli stessi termini, cfr. M. Di Fiore, *Commento art. 37 del D.P.R. n. 131/1986...*, p. 853.

¹³² Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 583; S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 296; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile...*, p. 405.

Al procedimento di mediazione è pure applicabile l'art. 22, d.P.R. n. 131/1986¹³³, rubricato «enunciazione di atti non registrati», in forza del quale, «se in un atto sono enunciate disposizioni contenute in atti scritti o contratti verbali non registrati e posti in essere tra le stesse parti intervenute nell'atto che contiene l'enunciazione, l'imposta si applica anche alle disposizioni enunciate»¹³⁴. Qualora «l'atto enunciato era soggetto a registrazione in termine fisso è dovuta anche la pena pecuniaria di cui all'art. 69», mentre «l'enunciazione di contratti verbali non soggetti a registrazione in termine fisso non dà luogo all'applicazione dell'imposta quando gli effetti delle disposizioni enunciate sono cessati o cessano in virtù dell'atto che contiene l'enunciazione»¹³⁵. Ai sensi dell'ultimo comma dell'art. 22, d.P.R. n. 131/1986, infine, «se l'enunciazione di un atto non soggetto a registrazione in termine fisso è contenuta in uno degli atti dell'autorità giudiziaria indicati nell'art. 37, l'imposta si applica sulla parte dell'atto enunciato non ancora eseguita»¹³⁶.

In sostanza, la norma va applicata al procedimento di mediazione allorquando, all'interno del verbale di accordo, siano enunciate disposizioni contenute in atti scritti o contratti verbali non registrati, posti in essere tra le stesse parti¹³⁷.

Sul piano applicativo, resta da stabilire se l'imponibile relativo all'enunciazione «sia da imputare al fine del superamento del limite individuato dall'art. 17, comma 3, del decreto n. 28 quanto all'esenzione»¹³⁸. La soluzione negativa può trovare fondamento nel tenore letterale dell'art. 22, d.P.R. n. 131/1986¹³⁹, dal quale è possibile desumere che «nella disciplina dell'enunciazione l'oggetto della tassazione è l'atto enunciato e non già l'atto che reca l'enunciazione»¹⁴⁰. Inoltre, attesa la *ratio* di «premialità positiva», sottesa all'esenzione, «non

¹³³ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 583; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Obbligo di registrazione dell'accordo...*, p. 396.

¹³⁴ Per una disamina della norma, cfr. O. Di Paola, *Commento art. 22 del D.P.R. 26 aprile 1986, n. 131*, in N. d'Amati (a cura di), *La nuova disciplina dell'imposta di registro. Il T.U. n. 131 del 26 aprile 1986 commentato articolo per articolo*, Torino, 1989, p. 185-186; G. Arnao, *Manuale dell'imposta di registro...*, p. 132 ss.; A. Busani, *L'imposta di registro...*, p. 217 ss.; A. Montesano e B. Ianniello, *Imposte di registro, ipotecaria e catastale...*, p. 138 ss.; M. Nussi, *Commento art. 22 del D.P.R. n. 131/1986*, in G. Falsitta, A. Fantozzi, G. Marongiu e F. Moschetti, *Commentario breve alle leggi tributarie*, tomo IV, *IVA e imposte sui trasferimenti*, a cura di G. Marongiu, Padova, 2011, p. 797 ss.; R. Trabace, *Le imposte indirette nell'attività notarile...*, p. 72; A. Pischetola, *Commento art. 22 del D.P.R. n. 131/1986*, in *Codice delle leggi tributarie*, a cura di A. Fedele, G. Mariconda e V. Mastroiacovo, coordinato da N. Raiti e A. Ruotolo, in G. Bonilini e M. Confortini, *I codici notarili commentati*, Milanofiori Assago (MI), 2014, p. 126 ss.

¹³⁵ Cfr. S.A. Parente, *I profili fiscali della mediazione...*, p. 296.

¹³⁶ Ibid..

¹³⁷ Cfr. Idem, p. 296-297.

¹³⁸ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 583; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile...*, p. 397.

¹³⁹ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 583; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile...*, p. 397.

¹⁴⁰ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 583.

sarebbe ragionevole attrarre nel suo ambito atti non registrati in termine fisso (ed eventualmente le relative sanzioni)»¹⁴¹. Infine, il mediatore non integra nessuno dei soggetti contemplati dall'art. 65 del d.P.R. n. 131/1986¹⁴², che concerne i «divieti relativi agli atti non registrati»¹⁴³.

Al massimo, dunque, la disposizione potrà trovare applicazione allorché «il notaio intervenga in ragione della sua specifica funzione nella redazione dell'accordo»¹⁴⁴.

L'ultima parte del terzo comma dell'art. 11, d.lgs. n. 28/2010, dispone che l'accordo raggiunto dalle parti, all'esito della procedura di mediazione, «può prevedere il pagamento di una somma di denaro per ogni violazione o inosservanza degli obblighi stabiliti ovvero per il ritardo nel loro adempimento». Ebbene, considerata la preminente funzione di garanzia, alla fattispecie va applicata l'imposta di registro con l'aliquota proporzionale dello 0,50 %, ai sensi dell'art. 6, Tariffa, parte I, allegata al d.P.R. n. 131/1986¹⁴⁵.

14. *L'applicazione al verbale di accordo del beneficio del prezzo-valore in caso di cessione di immobili ad uso abitativo e relative pertinenze tra privati: la necessità dell'autentica notarile. La determinazione unitaria del valore dell'accordo sulla base della rendita catastale rivalutata. La preclusione del regime del prezzo-valore nell'ipotesi di accordo stipulato alla presenza del mediatore e registrato a cura delle parti.*

Resta da verificare la compatibilità tra l'esenzione parziale dal tributo di registro (art. 17, comma 3, d.lgs. n. 28/2010) e ulteriori regimi fiscali agevolati previsti dalla normativa di settore. In altri termini, è opportuno accertare se l'accordo stipulato all'esito del procedimento di mediazione, oltre a fruire dell'esenzione *de qua*, in presenza dei presupposti legali, possa beneficiare di ulteriori agevolazioni.

¹⁴¹ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 583; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile...*, p. 397.

¹⁴² Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 584; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile...*, p. 397.

¹⁴³ Sulla norma, cfr. N. Riccardi, *Commento art. 65 del D.P.R. 26 aprile 1986, n. 131*, in N. d'Amati (a cura di), *La nuova disciplina dell'imposta di registro. Il T.U. n. 131 del 26 aprile 1986 commentato articolo per articolo*, Torino, 1989, p. 385-386; A. Montesano e B. Ianniello, *Imposte di registro, ipotecaria e catastale...*, p. 398 ss.; L. Del Federico, *Commento art. 65 del D.P.R. n. 131/1986*, in G. Falsitta, A. Fantozzi, G. Marongiu e F. Moschetti, *Commentario breve alle leggi tributarie*, tomo IV, *IVA e imposte sui trasferimenti*, a cura di G. Marongiu, Padova, 2011, p. 976 ss.; V. Pappa Monteforte, *Commento art. 65 del D.P.R. n. 131/1986*, in *Codice delle leggi tributarie*, a cura di A. Fedele, G. Mariconda e V. Mastroiacovo, coordinato da N. Raiti e A. Ruotolo, in G. Bonilini e M. Confortini, *I codici notarili commentati*, Milanofiori Assago (MI), 2014, p. 347 ss.

¹⁴⁴ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 584.

¹⁴⁵ Cfr. L. Del Federico, *La mediazione nelle controversie civili e commerciali...*, p. 247; A. Uricchio, *Commento art. 6 della Tariffa, Parte I allegata al D.P.R. n. 131/1986...*, p. 516 ss.; A. Montesano e B. Ianniello, *Imposte di registro, ipotecaria e catastale...*, p. 544 ss.; S. Fiorentino, *Commento art. 6 della Tariffa, Parte I allegata al D.P.R. n. 131/1986...*, p. 1028 ss.

Anzitutto, il beneficio sembra compatibile con il sistema del «prezzo-valore», la cui applicazione importa «l'unitaria determinazione del valore dell'accordo sulla base della rendita catastale»¹⁴⁶. Difatti, il meccanismo di determinazione della base imponibile delle imposte di registro, ipotecaria e catastale, denominato «prezzo-valore», è pacificamente applicabile alla transazione che importa trasferimenti immobiliari, pur in assenza di un corrispettivo in danaro, purché ne sussistano i requisiti¹⁴⁷.

Dal punto di vista redazionale, tuttavia, non va trascurata la problematicità dell'applicazione del beneficio del «prezzo-valore» all'accordo di mediazione¹⁴⁸. A titolo esemplificativo, può pensarsi all'accordo di mediazione, avente ad oggetto la cessione di un immobile ad uso abitativo e relative pertinenze, effettuata tra persone fisiche che non agiscono nell'esercizio di attività commerciali, artistiche o professionali (c.d. soggetti privati), concluso dinanzi ad un mediatore che non sia un notaio.

Secondo una ricostruzione¹⁴⁹, l'opzione per il «prezzo-valore», a cura della parte acquirente, deve necessariamente precedere l'autentica notarile richiesta dall'art. 11, comma 3, d.lgs. n. 28/2010, agli effetti della trascrizione. Difatti, ai sensi dell'art. 1, comma 497, l. 23 dicembre 2005, n. 266, pubblicata nella *G.U.*, 29 dicembre 2005, n. 302 – Supplemento Ordinario, la richiesta di fruire del meccanismo del «prezzo-valore», che consente di applicare le imposte di registro, ipotecaria e catastale sulla base imponibile determinata ai sensi dell'art. 52, commi 4 e 5, d.P.R. n. 131/1986, indipendentemente dal corrispettivo pattuito, indicato in atto, deve essere formulata «all'atto della cessione e su richiesta della parte acquirente»¹⁵⁰. Alla stregua di questa impostazione, la richiesta «dovrà

¹⁴⁶ Cfr. A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile...*, p. 402.

¹⁴⁷ Cfr. A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile...*, p. 402. Peraltro, già in precedenza, l'amministrazione finanziaria (Risoluzione, 9 novembre 2007, n. 320/E – Agenzia delle Entrate – Direzione Centrale Normativa e Contenzioso, in <http://www.agenzia-entrate.gov.it/wps/wcm/connect/78509880426e1d04afb0bfc065cef0e8/Ris+320E+del+9+nov+2007.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=78509880426e1d04afb0bfc065cef0e8>), rispondendo ad un'istanza di interpello, aveva ritenuto applicabile il sistema agevolativo del prezzo-valore anche alle fattispecie negoziali nelle quali non si rinveniva alcun corrispettivo in denaro, come, ad esempio, il contratto di permuta.

¹⁴⁸ Cfr. A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Modalità di determinazione della base imponibile...*, p. 402; A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Opzioni fiscali: ruolo del notaio*, in M.L. Cenni, E. Fabiani e M. Leo (a cura di), *Manuale della mediazione civile e commerciale. Il contributo del Notariato alla luce del d.lgs. n. 28/2010*, Napoli, 2012, p. 406.

¹⁴⁹ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 581.

¹⁵⁰ Sul meccanismo di determinazione della base imponibile delle imposte di registro, ipotecaria e catastale, denominato «prezzo-valore», cfr. A. Busani, *L'imposta di registro...*, p. 257 ss.; A. Busani e C.M. Canali, *L'agevolazione per l'acquisto della "prima casa"*, Milano, 2010, p. 91 ss.; G. Salanitro, *Commento art. 52 del D.P.R. n. 131/1986*, in G. Falsitta, A. Fantozzi, G. Marongiu e F. Moschetti, *Commentario breve alle leggi tributarie*, tomo IV, *IVA e imposte sui trasferimenti*, a cura di G. Marongiu, Padova, 2011, p. 918 ss.; R. Trabace, *Le imposte indirette nell'attività notarile...*, p. 79; Studio n. 116-2005/T, *Finanziaria 2006: La nuova disciplina tributaria delle cessioni di immobili abitativi ai fini delle imposte indirette (prezzo-valore)*, Approvato dalla Commissione Studi Tributarie il 13 gennaio 2006, in *Studi e Materiali* (2006), p. 502 ss.; S. Ghinassi, *La base*

seguire il primo gruppo di sottoscrizioni (dinanzi al mediatore) e precedere il secondo (dinanzi al notaio)¹⁵¹.

In realtà, alla luce del contenuto complessivo dell'art. 1, comma 497, l. 23 dicembre 2005, n. 266¹⁵², il regime fiscale del «prezzo-valore» può trovare

imponibile nei trasferimenti immobiliari: il sistema del c.d. prezzo-valore, in Aa.Vv. *Novità e problemi nell'imposizione tributaria relativa agli immobili, I quaderni della Fondazione Italiana per il Notariato*, Milano, 2006, p. 10 ss.; F.P. D'Orsogna, *I pseudo premi per l'acquisto della casa previsti dalla Finanziaria 2006: i commi 496, 497 e 498 della L. 23 dicembre 2005, n. 266*, in *Il fisco* (2006), p. 508 ss.; A. Bullo e G. Ciriotto, *Trasferimenti immobiliari: il valore (e non il prezzo) rappresenta la base imponibile ai fini delle imposte di registro, ipotecaria e catastale*, in *Il fisco* (2005), p. 7564 ss.; B. Lipari, *La novità del "prezzo valore" per le cessioni di fabbricati: conseguenze della simulazione del prezzo negli atti di compravendita*, in *Il fisco* (2006), p. 4037 ss.; G. Petrelli, *Immobili abitativi. La nuova disciplina tributaria della base imponibile ai fini delle imposte indirette*, in *Il fisco* (2006), p. 948 ss.; M. Manente, *Trasferimenti immobiliari: il problema del "prezzo valore". Un'occasione persa. Commento alla sentenza 9 settembre 2004, n. 18150 della Suprema Corte di Cassazione*, in *Il fisco* (2005), p. 4062 ss.; A. Montesano, *Applicazione del sistema del "prezzo valore" alla cessione di fabbricati e relative pertinenze*, in *Il fisco* (2008), p. 4505 ss.; A. Pischetola, *In tema di prezzo valore e diritto di superficie a tempo indeterminato*, in *Studi e Materiali* (2008), p. 1458 ss. Inoltre, cfr. Circolare, 29 maggio 2013, n. 18/E – Agenzia delle Entrate, Direzione Centrale Normativa, in <http://www.agenziaentrate.gov.it/wps/file/nslib/insi/documentazione/provvedimenti+circulari+e+risoluzioni/circulari/archivio+circulari/circulari+2013/maggio+2013/circolare+18+29052013/circolare+18e.pdf>, p. 61 ss. Peraltro, tale meccanismo di determinazione della base imponibile deve reputarsi vigente anche dopo le modifiche apportate dall'art. 26, comma 1, d.l. n. 104/2013, convertito dalla l. n. 128/2013, e dall'art. 1, comma 608, l. n. 147/2013, all'art. 10, comma 4, d.lgs. n. 23/2011, che prevede la soppressione di tutte le esenzioni e le agevolazioni tributarie, anche se previste in leggi speciali, riguardanti atti assoggettati all'imposta di registro. Difatti, come evidenziato dall'Amministrazione Finanziaria (Circolare del 21 febbraio 2014, n. 2/E – Agenzia delle Entrate – Direzione Centrale Normativa..., p. 45), il sistema del c.d. «prezzo-valore» non può essere ricondotto «nell'ambito delle previsioni agevolative in termini di riduzione di aliquote, di imposte fisse o di esenzione dall'imposta di registro, cui deve intendersi riferito l'art. 10, comma 4, del decreto e pertanto, la sua applicazione risulta confermata anche per gli atti stipulati in data successiva al 1° gennaio 2014». Negli stessi termini, cfr. P. Simonetti, *La nuova tassazione dei trasferimenti immobiliari a titolo oneroso...*, p. 129, laddove puntualizza che la nuova disciplina «non incide sulla determinazione della base imponibile; ne consegue che non può considerarsi variata la normativa sul c.d. prezzo valore, non costituendo questa una agevolazione tributaria in senso proprio». Peraltro, l'interpretazione era stata già prospettata dal Ministero dell'Economia e delle Finanze in risposta ad un'interpellanza parlamentare in data 27 novembre 2013. Sulla questione, cfr. *CNN Notizie* del 28 novembre 2013, n. 214, p. 2–3. Inoltre, cfr. S. Baruzzi, *La nuova imposizione indiretta sui trasferimenti immobiliari...*, p. 1050–1051, il quale ricorda che «la circolare n. 2/E del 2014 ha confermato la perdurante operatività del menzionato criterio non configurandosi esso quale forma di esenzione, ed ha altresì ricordato come la recente sentenza (n. 6 del 15 gennaio 2014) della Corte Costituzionale ne abbia esteso l'applicazione anche alle cessioni di cui all'art. 44 del Tur, ossia ai trasferimenti di immobili abitativi e relative pertinenze in sede di espropriazione forzata o a seguito di pubblico incanto».

¹⁵¹ Cfr. lo Studio n. 190-2010/T (est. V. Mastroiacovo), *Regime fiscale degli atti del procedimento di mediazione...*, p. 581.

¹⁵² Cfr. A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Opzioni fiscali: ruolo del notaio...*, p. 406. Di recente, la Consulta (Corte Cost., sentenza 15 – 23 gennaio 2014, n. 6, in *G.U.* del 29 gennaio 2014, n. 5 – 1^a Serie Speciale – Corte Costituzionale) ha dichiarato l'illegittimità costituzionale della disposizione *de qua* nella parte in cui non prevede la facoltà, per gli acquirenti degli immobili ad uso abitativo e delle relative pertinenze, i quali non agiscono nell'esercizio di attività commerciali, artistiche o professionali, in sede di espropriazione forzata o a seguito di pubblico incanto, di chiedere che, in deroga all'art. 44, comma 1, del d.P.R. n. 131/1986, la base imponibile ai fini delle imposte di registro, ipotecarie e catastali sia costituita dal valore dell'immobile determinato ai sensi dell'art. 52, commi 4 e 5, del medesimo decreto, fatta salva l'applicazione dell'art. 39, comma

applicazione a condizione che l'opzione sia effettuata «all'atto della cessione e su richiesta della parte acquirente resa al notaio»¹⁵³.

Di conseguenza, la fruizione del beneficio è preclusa, a motivo dell'accontualità della dichiarazione, allorchando l'accordo sia stipulato alla presenza del mediatore e registrato a cura delle parti¹⁵⁴, senza l'intervento notarile. La stessa amministrazione finanziaria, tenuto conto della lettera della norma, ha escluso l'applicazione del regime alle scritture private non autenticate¹⁵⁵ o agli atti integrativi successivi alla cessione¹⁵⁶.

1, lett. d), ultimo periodo, del d.P.R. n. 600/1973. In altri termini, la Corte Costituzionale ha dichiarato costituzionalmente illegittimo l'art. 1, comma 497, legge n. 266/2005, a causa della «mancata previsione – a favore delle persone fisiche che acquistano a seguito di procedura espropriativa o di pubblico incanto – del diritto potestativo, al contrario riconosciuto all'acquirente in libero mercato, di far riferimento, ai fini della determinazione dell'imponibile di fabbricati ad uso abitativo in materia di imposte di registro, ipotecarie e catastali, al valore tabellare dell'immobile». Ciò in quanto «la mera differenziazione del contesto acquisitivo del bene non è sufficiente a giustificare la discriminazione di due fattispecie caratterizzate da una sostanziale omogeneità, in particolare, con riguardo, all'esclusività del diritto potestativo concesso all'acquirente in libero mercato». In tal modo, la pronuncia della Consulta ha superato l'orientamento restrittivo sostenuto in precedenza dall'Amministrazione Finanziaria (Risoluzione del 17 maggio 2007, n. 102/E – Agenzia delle Entrate – Direzione Centrale Normativa, in www.agenziaentrate.gov.it), la quale aveva chiarito che il sistema del c.d. “prezzo-valore” non poteva trovare applicazione per i trasferimenti degli immobili ad uso abitativo in sede di espropriazione forzata o, comunque, per tutti i trasferimenti coattivi disciplinati all'art. 44 del TUR, fungendo, in tali ipotesi, da base imponibile il prezzo di aggiudicazione o l'indennizzo riconosciuto. All'interpretazione della Corte Costituzionale si adeguata successivamente la stessa Amministrazione Finanziaria con la Circolare del 21 febbraio 2014, n. 2/E – Agenzia delle Entrate – Direzione Centrale Normativa..., p. 45–46. Per un commento alla pronuncia della Consulta, cfr. A. Pischetola, *‘Prezzo-valore’ anche per procedure espropriative e aste pubbliche*, in *Notariato* 1 (2014), p. 57 ss.

¹⁵³ Nella recente legislazione tributaria si stanno diffondendo, sempre più spesso, ipotesi nelle quali il notaio, oltre ad esercitare il ruolo di pubblico ufficiale, è chiamato a svolgere un compito particolare in ordine all'adempimento dei tributi. Difatti, egli, da un lato, a titolo di responsabile d'imposta, è coobbligato al pagamento delle imposte indirette e, dall'altro, è colui nei cui confronti le parti possono esprimere, con efficacia vincolante, opzioni rilevanti ai fini fiscali. Di conseguenza, per poter fruire di determinati trattamenti fiscali agevolativi (ad esempio, il meccanismo di determinazione della base imponibile che tenga conto della rendita catastale dei beni; i regimi tributari sostitutivi), suscettibili di ridurre il debito d'imposta in capo al contribuente che esercita l'opzione, comportando notevole risparmio in ordine ai tributi da corrispondere all'erario, la figura del notaio è imprescindibile, avendo il legislatore riservato solo a tale pubblico ufficiale questo ulteriore ruolo (cfr. A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Opzioni fiscali: ruolo del notaio...*, p. 405–406).

¹⁵⁴ Cfr. A. Lomonaco e V. Mastroiacovo, *Opzioni fiscali: ruolo del notaio...*, p. 406.

¹⁵⁵ Cfr. la Risoluzione del 1° giugno 2007, n. 121/E – Agenzia delle Entrate – Direzione Centrale Normativa e Contenzioso, in http://www.agenziaentrate.gov.it/wps/wcm/connect/e2e8ef00426e1d6bb0c8bbc065cef0e8/risoluzione_121.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=e2e8ef00426e1d6bb0c8bbc065cef0e8, p. 4, che puntualizza: «la formulazione letterale del citato comma 497 prevede testualmente che sia possibile fruire del regime di determinazione della base imponibile con modalità catastale “all'atto della cessione e su richiesta della parte acquirente resa al notaio”. Pertanto, la disciplina di cui al comma 497 non è compatibile con fattispecie di cessioni aventi ad oggetto immobili ad uso abitativo effettuate tramite scrittura privata non autenticata. Si ritiene che il requisito della richiesta “resa al notaio” sia circoscritto alle ipotesi nelle quali il trasferimento immobiliare si perfeziona tramite il ministero dello stesso, non risultando applicabile il regime di cui al comma 497 nei casi in cui il trasferimento avvenga con scrittura privata non autenticata».

¹⁵⁶ Cfr. la Risoluzione del 9 giugno 2009, n. 145/E – Agenzia delle Entrate – Direzione Centrale Normativa e Contenzioso, in <http://www.agenziaentrate.gov.it/wps/wcm/connect/6a9e4b80426e1f6eb53cbfc065cef0e8/ris.+n.+145E+del+9+giugno+2009.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=6a9e4b80426e1f6eb53cbfc065cef0e8>.

Qualora l'accordo redatto all'esito del procedimento di mediazione produca effetti meramente obbligatori, come accade, ad esempio, nell'ipotesi di contratto preliminare, la richiesta di fruire del regime del «prezzo-valore» potrà essere effettuata dalla parte acquirente in occasione della stipula del definitivo, ossia all'atto della cessione e alla presenza del notaio rogante¹⁵⁷. In tal modo, risulteranno rispettate le condizioni prescritte dalla norma (art. 1, comma 497, l. 23 dicembre 2005, n. 266).

Tuttavia, non può escludersi che la parte acquirente manifesti l'opzione per il «prezzo-valore» in sede di autentica o di ripetizione per atto notarile dell'accordo di mediazione con effetti reali, «in ragione dell'assorbimento “sostanziale” della relativa tassazione», vale a dire, considerando l'assorbimento «idoneo a superare il profilo della contestualità dell'opzione alla cessione»¹⁵⁸.

CONCILIATORY MEDIATION AND INDIRECT TAXATION - PART TWO: THE SCHEME OF REGISTRATION FEE

SUMMARY

The second tax measure of favor on conciliatory mediation, consists of partial exemption from registration fee: art. 17, paragraph 3, d.lgs. n. 28/2010 prescribes that the agreement is exempt from registration fee, within the limit of euro 50,000.00 value; otherwise, the tax is due to the excess, according to ordinary criteria, namely a fixed fee in the event that the performance be deducted in the minutes of settlement are subject to Value Added Tax (VAT), depending on the meaning of art. 40, d.p.r. n. 131 of 1986, that is, otherwise, the tax will be applied with the proportional rate, which varies in relation to the content of the agreement. The calculation of the overpayment should be carried out according to the actual verbal content to determine if the case requires the mandatory or voluntary registration and if the tax is to be calculated as fixed or proportional size.

The agreement on the outcome of the mediation procedure, annexed to the minutes or transfused within it, can take nature, contents and effects, ranging from assessment, to surrender, to the transaction itself. The nature of the store has a priority interest for the ombudsman and mediation body to the effects of the registration fee.

The facility is aimed at encouraging recourse to mediation proceedings and to promote success. The benefit, however, may give rise to possible tax avoidance phenomena, in this case in which the parties are abusing the mediation process with the conclusion of agreements aimed to establish the constituent acts or slides that are benefiting from lower tax treatment of the ordinary: the parties may have recourse in a fictitious to mediation, simulating a dispute does not exist, to receive partial exemption from registration fee and implement tax-cost slides effects content, with a dangerous instrumentalisation of the mediation procedure.

KEY WORDS: Conciliatory mediation, tax regime, total registration fee exemption

CACHEID=6a9e4b80426e1f6eb53cbfc065cef0e8, p. 3, che evidenzia: «in ragione della formulazione letterale della norma e della finalità da essa perseguita, che consiste, tra l'altro, nel far emergere i reali corrispettivi delle contrattazioni immobiliari, si deve escludere che la dichiarazione di cui all'articolo 1, comma 497, della legge 23 dicembre 2005, n. 266, possa essere contenuta in un atto integrativo successivo al negozio traslativo. Tale soluzione risponde anche alla necessità di garantire la certezza nei rapporti giuridici e di tutelare il reciproco affidamento tra il contribuente e l'Amministrazione finanziaria. La scelta compiuta all'atto del trasferimento di volersi avvalere della disciplina del prezzo valore, produce, infatti, conseguenze immediate in ordine all'attività di controllo degli Uffici, inibendo i poteri di rettifica (articolo 52, comma 5-bis, TUR). Non è ipotizzabile, ad esempio, che l'attività di accertamento sul valore avviata dall'Ufficio, possa essere inibita dall'acquirente attraverso la presentazione di un atto integrativo diretto a chiedere l'applicazione del meccanismo del prezzo-valore».

¹⁵⁷ Cfr. A. Lomonaco e V. Mastroiaco, *Opzioni fiscali: ruolo del notaio...*, p. 406.

¹⁵⁸ Ibid.

VARIA

KS. WOJCIECH GUZEWICZ
LESZEK MOSZCZYŃSKI

POSTAWA KSIĘŻY KATOLICKICH WOBEC KOMUNISTÓW NA SUWALSZCZYZNIE W ŚWIELE DOKUMENTÓW ORGANÓW BEZPIECZEŃSTWA (1945–1953)

1. Wprowadzenie

Problematyka działań organów bezpieczeństwa wobec Kościoła katolickiego na Suwalszczyźnie w pierwszym powojennym dwudziestoleciu PRL poruszana jest w wielu publikacjach¹. Artykuł podaje nowe, nieznane dotychczas fakty, pogłębia naszą wiedzę o tamtych wydarzeniach i przedstawia je w innym ujęciu. Kontekst historyczny i faktograficzny stanowi tło dla wskazania postaw kapłanów tamtego czasu, ale też działań funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa i ludzi uwikłanych w agenturę. Patrząc z perspektywy minionych przeobrażeń ustrojowych, łatwiej dostrzec, jakie pryncypia moralne zachowały swoją ponadczasową wartość, a jakie ułomności są świadectwem słabości ludzkiej natury. Ogrom dostępnych dziś materiałów archiwalnych zmusza do ograniczeń, stąd w artykule zaprezentowano postawy tylko wybranych kapłanów.

KS. WOJCIECH GUZEWICZ, prof. zw. dr hab., kierownik Katedry Administracji na Wydziale Studiów Technicznych i Społecznych w Elku Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie; e-mail: wojciech.guzewicz@uwm.edu.pl

LESZEK MOSZCZYŃSKI, dr inż., pracownik naukowy Wydziału Inżynierii Produkcji Politechniki Warszawskiej; e-mail: lmoszcz@wp.pl

¹ Zob. W. Jemielity, *Wpływ władz państwowych na obsadę stanowisk kościelnych w diecezji łomżyńskiej w latach 1945–1989*, „Prawo Kanoniczne” 2006, nr 3–4; T. Dudzuński, K. Sychowicz, *Grajewo w XX w.*, Grajewo 2005; J. Stefaniak, *Duchowieństwo katolickie wobec władz państwowych w woj. białostockim w latach 1945–1956*, „Białostoczczyzna” 2000, nr 1; K. Sychowicz, *Władze komunistyczne wobec Kościołów i związków wyznaniowych w województwie białostockim w latach 1944–1975*, IPN Oddział w Białymstoku, Białystok 2013; tenże, *Dziekani suwalscy: ks. Bolesław Gumowski i ks. Witold Balukiewicz w materiałach władz i aparatu bezpieczeństwa*, <www.astn.pl/r2012/sych.htm>, dostęp: 13.05.2015; tenże, *Kościół katolicki a władza „ludowa” w powiecie augustowskim i suwalskim w latach 1945–1956*, <<http://www.astn.pl/r2006/kosciol.htm>>, dostęp: 13.05.2015; tenże, *Kościół katolicki w województwie białostockim wobec podziemia antykomunistycznego w latach 1945–1953*, „Studia Łomżyńskie” 2004, t. 15.

W artykule podążamy śladami kapłańskiej posługi ks. Witolda Balukiewicza² i jego najbliższych współpracowników w wierze. Droga ta zaczyna się tuż po zakończeniu II wojny światowej w parafii Raczki i wiedzie przez probostwo w Grajewie do parafii w Suwałkach. Tu ks. W. Balukiewicz obchodził pięćdziesięciolecie swej kapłańskiej posługi, tu także zakończył swoją ziemską wędrówkę. Prezentowany artykuł obejmuje okres od 1945 r. do 1953 r., a wybór tego przedziału czasowego nie jest przypadkowy. Pierwsze lata z tego okresu (1945–1947) – to czasy budowy zrębów „bezpieki” i totalnej wojny ze zbrojnym podziemiem, a także z legalnie działającymi partiami: Polskim Stronnictwem Ludowym i Stronnictwem Pracy. Okres ten kończy się sfalszowaniem wyników referendum w czerwcu 1946 r., a później także pierwszych wyborów w styczniu 1947 r. Lata 1947–1953, nazwane „okresem terroru powszechnego”³, charakteryzowały się wzmożonymi działaniami aparatu represji, zastraszaniem i głęboką kontrolą całego społeczeństwa.

Początek następnego okresu wyznaczyła reforma i liberalizacja systemu bezpieczeństwa po 1956 r., czego symbolicznym wyrazem było przeniesienie policji politycznej do struktur Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.

Utrwalanie władzy komunistycznej spotkało się na Suwalszczyźnie z czynnym oporem AK-owskiego podziemia. Po rozwiązaniu AK (w styczniu 1945 r.) na Białostocczyźnie rozpoczęła działanie Armia Krajowa Obywatelska (AKO)⁴. Na donosicielach i gorliwych poplecznikach władzy ludowej AKO wykonało w powiatach suwalskim i augustowskim łącznie ponad sto wyroków śmierci.

Sukcesy oddziałów podziemia spowodowały zmasowaną kontrakcję aparatu władzy. W lipcu 1945 r. oddziały Wojsk Wewnętrznych NKWD, wspierane pododdziałami LWP i siłami UB, przeprowadziły tzw. obławę augustowską, której celem była pacyfikacja powiatów suwalskiego i augustowskiego. Skala antypartyzanckiej akcji i liczba ofiar po stronie miejscowej ludności sprawiła, że obława augustowska nazywana jest przez historyków „Małym Katyniem”⁵. Dziś wiemy, że te masowe morderstwa aprobował Władysław Gomułka, mówiąc w czerwcu 1945 r. do Stanisława Mikołajczyka: „Zniszczymy wszystkich bandytów reakcyjnych bez skrupułów, możecie jeszcze krzyczeć, że leje się krew narodu polskiego, że NKWD rządzi Polską, lecz to nie zawróci nas z drogi”⁶.

² Ks. Witold Balukiewicz urodził się 9 sierpnia 1891 r. w Olicie na Litwie. Ukończył seminarium duchowne w Sejnach w 1914 r. W 1916 r. został wikariuszem w Nowogrodzie. W latach 1917–1918 był kapłanem w armii carskiej (Homel), wikariuszem w Teolinie w 1920 r., delegatem biskupa w USA w latach 1921–1922, proboszczem w Wiżajnach w latach 1922–1933, proboszczem w Raczkach w latach 1935–1947, a następnie proboszczem parafii grajewskiej w latach 1947–1957, proboszczem parafii św. Aleksandra w Suwałkach w latach 1957–1965. Zmarł w 1971 r. w Suwałkach. Zob. ADE, Akta Parafii Wiżajny 1921–1939.

³ A. Paczkowski, *Polacy pod obcą i własną przemocą*, <bg.uwb.edu.pl/ekopie/archiwum/k00412.doc>, dostęp: 07.04.2015.

⁴ Cz. Chociej, *Armia Krajowa okręg Białystok*, Białystok 2012 <http://www.armiakrajowa.org.pl/pdf/okreg_bialystok.pdf>, dostęp: 07.04.2015.

⁵ N. Pietrow, *Малая Катень*, <novayagazeta.ru>, dostęp 07.06.2011.

⁶ Władysław Gomułka, Przemówienie wygłoszone w Moskwie do przedstawicieli polskich 18 czerwca 1945 r. – K. Kersten, *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Poznań 1990, s. 212.

W tych warunkach przyszło duchownym rzymskokatolickim służyć ludziom i Kościołowi, zmagając się z działaniami aparatu bezpieczeństwa, ale także z obmową i oszczerstwami własnych parafian, a niekiedy zaufanych osób.

2. Pierwsze doświadczenia

Latem 1944 r. wojska 3 Frontu Białoruskiego wkroczyły na teren Suwalszczyzny, zajmując 31 lipca Sejny, 2 sierpnia Puńsk, 4 sierpnia Szypliszki, a 23 października Suwałki i Wiżajny. Już dwa dni po wyzwoleniu władzę w Puńsku przejął tzw. Rejonowy Komitet Obywatelski, którego przewodniczącym został były urzędnik starostwa powiatowego w Chełmnie, komunista, Edward Przybylski. Faktycznie Gminna Rada Narodowa zaczęła funkcjonować dopiero po przybyciu pełnomocnika Wojewódzkiej Rady Narodowej. Był nim były członek KPP i jeden z organizatorów PPR w Białymstoku, późniejszy dygnitarz partyjny – Stanisław Łapot⁷.

Pierwszym zadaniem Rejonowego Komitetu było zorganizowanie posterunku Milicji Obywatelskiej w Puńsku. Na lokalizację posterunku – pomimo stanowczego sprzeciwu miejscowego proboszcza, ks. Antoniego Żewisa⁸ – wybrano dom parafialny. Dom ten, niegdyś zbudowany przez księdza emeryta, staraniem poprzedniego proboszcza ks. Budrewicza⁹ przekazany został notarialnie na własność parafii. Nie pomogły wyjaśnienia, że dom jest potrzebny na mieszkanie dla wikariusza i organisty, a te ustalenia zostały uzgodnione wcześniej z radą parafialną. Zdeterminowany proboszcz wszczął z milicją spór, który wkrótce przerodził się w konflikt o skali wykraczającej daleko poza zasięg lokalny.

⁷ Stanisław Łapot urodził się 1 grudnia 1914 r. w Międzyzlesiu, syn Ignacego i Bronisławy. Od 1944 r. do 1948 r. w PPR; od 1948 r. w PZPR; od 1931 r. do 1936 r. w KZMZB; od 1936 r. do 1938 r. w KPP; od 1928 r. do 1931 r. hutnik szkła (bańkarz); od 1931 r. do 1936 r. w Hucie Szkła w Białymstoku – pomocnik majstra; od 1936 r. do 1939 r. w Hucie Szkła w Wołominie – majster; od 1939 r. do 1941 r. w Hucie Szkła w Białymstoku – naczelnik zmiany; od 1944 r. do 1945 r. starosta w Starostwie Powiatowym w Suwałkach; od 1957 r. do 1972 r. dyr. gen. w Ministerstwie Budownictwa i Przemysłu Materiałów Budowlanych. Zmarł 21 stycznia 1972 r. – AAN, KC PZPR CK X/1820, CK 237/XXIII-617; *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, pod red. J. Antoniewicza, PWN 1965, s. 428.

⁸ Ks. Antoni Żewis urodził się 11 lutego 1886 r. na Litwie w rodzinie Jana i Marceli z d. Mazurkiewicz. Do gimnazjum uczęszczał w Mariampolu, po czym swoje kroki skierował do seminarium duchownego w Sejnach. Świecenia kapłańskie przyjął 14 lutego 1909 r. w Warszawie. Był wikariuszem w Ilgowie (1909–1912) i Teolinie (1912–1915), p.o. administratora w Sylwanowcach (1915–1918), wikariuszem w Raczkach (1918–1919), administratorem parafii w Kapicach (1919–1921), następnie tutaj proboszczem (1921–1923), proboszczem w Osowcu (1923–1925), proboszczem w Rydzewie (1925–1936) oraz proboszczem w Puńsku (1936–1949). Zmarł 30 sierpnia 1949 r. w Puńsku – ADŁ, Akta osobowe ks. Antoniego Żewisa.

⁹ Ks. Wacław Budrewicz urodził się 23 marca 1886 r. w Kalwarii na Litwie, syn Piotra i Apolonii z d. Orzechowska. Wyświęcony 28 marca 1909 r., był wikariuszem w Teolinie (1909), Wysockiem Mazowieckim (1910), Kuleszach (1910–1915), Sokołach (1916), Kolnie (1917), proboszczem w Dobrymlesie (1918–1922), Smolanach (1922–1932), Puńsku (1932–1936), Smolanach (1936–1956). Zmarł 30 grudnia 1956 r. w Smolanach – ADŁ, Akta osobowe ks. Wacława Budrewicza.

Początkowo ks. Antoniemu Żewisowi udało się przekonać komendanta milicji¹⁰ co do słuszności swoich racji i uzyskać obietnicę zwrotu domu. Następca komendanta, nie chcąc realizować wcześniejszych zobowiązań swojego poprzednika, na pismo proboszcza z 30 sierpnia 1945 r. odpowiedział, że nie zgadza się na zmianę przeznaczenia budynku¹¹. Proboszcz próbował więc wywierać różne naciski w celu odzyskania nieruchomości. Skutkowało to donosem na proboszcza do Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Suwałkach, informującym o udzielaniu przez niego ślubów kościelnych Polakom i volksdeutschom. Trzeba przypomnieć, że obowiązywała już wówczas instrukcja kierownika Resortu Bezpieczeństwa Publicznego PKWN Stanisława Radkiewicza z 30 października 1944 r. o przytrzymaniu i odesłaniu do obozów pracy zdrajców narodu, tzw. volksdeutschów¹². W efekcie PUBP skierował do dziekana suwalskiego – ks. Bolesława Gumowskiego – pismo, by wydał zarządzenie podległym proboszczom zabraniające wskazanych praktyk¹³. W kolejnym liście kierownik UBP ppor. Stasiuk¹⁴ pisał: „Proszę polecić parafii Puńsk i Sejny, by w kościołach nabożeństwa oraz kazania były odprawiane w języku polskim. Dla znajdującej się tam mniejszości Litwinów zezwala się na odprawianie jednego nabożeństwa w miesiącu w języku litewskim”¹⁵. Powiadomiony o tym fakcie przez ks. Gumowskiego biskup diecezji łomżyńskiej ks. Stanisław Łukomski interweniował w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego, wskazując, że PUBP przekracza swoje uprawnienia, „ingerując w sprawy Kościoła i w prawa Władzy Kościelnej”¹⁶. MBP uznało racje biskupa i poinformowało, że wobec kierownika PUBP zostały wyciągnięte konsekwencje służbowe¹⁷. Przypadki takiej reakcji władz „bezpieki” zdarzały się wówczas jedynie sporadycznie. Ostatnie wolne od ataku na Kościół wystąpienie dygnitarza komunistycznego miało miejsce w czasie odprawy kierowników WUBP w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego w lutym 1946 r. Wówczas Jakub Berman¹⁸ mówił: „Polska jest krajem katolickim i trzeba umieć to uszanować i trzeba umieć z tego wyciągnąć wniosek. Rzucić do jednego worka wszystkich księży, wszystkich katolików, dlatego,

¹⁰ Prawdopodobnie chodzi o Józefa Truszkowskiego, komendanta PUBP od 20 marca do 26 maja 1945 r.

¹¹ ADŁ, Teczka 158, Pismo Komendy Milicji Obywatelskiej w Suwałkach nr 1936/45.

¹² CA MSWiA, PKWN, sygn. 114/1, k. 1.

¹³ ADŁ, Teczka 158, Pismo kierownika PUBP z 13 grudnia 1945 r.

¹⁴ Ppor. Włodzimierz Stasiuk, przedwojenny członek KPZU i Czerwonej Pomocy, w czasie okupacji partyzant BCh. Od 20 października do 1 grudnia 1945 r. p.o. szefa PUBP w Bielsku Podlaskim; od 1 grudnia 1945 r. do 20 lutego 1946 r. p.o. szefa PUBP w Suwałkach; 20 lutego 1946 r. w czasie libacji alkoholowej został zastrzelony przez swojego zastępcę, chor. Jana Kwiatkowskiego. Zabójstwo mogło mieć związek z karą, jaką nałożyło Ministerstwo BP na PUBP w Suwałkach.

¹⁵ ADŁ, Teczka 158, Pismo kierownika PUBP z 5 grudnia 1944 r.

¹⁶ ADŁ, Teczka 158, Rękopis pisma ks. bp. Łukomskiego do Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego z dnia 14 grudnia 1945 r.

¹⁷ ADŁ, Teczka 158, Pismo Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego nr 09/46/27/46/0V z dnia 5 stycznia 1946 r.

¹⁸ Jakub Berman – członek BP KC PPR, podsekretarz stanu w Prezydium Rady Ministrów, miał istotny wpływ na politykę wewnętrzną, zob. *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956: Taktyka, strategia, metody*, cz. 1: *Lata 1945–1947*, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1994.

że oni mają niechętną postawę wobec rzeczywistości byłoby błędnym. Od pierwszej chwili powstania PKWN my nie chcemy ograniczać swobody religijnej w Polsce¹⁹. O nieprawdziwości tych intencji świadczy fakt, że miesiąc wcześniej w WUBP w Białymstoku zorganizowano Wydział V z Sekcją V do inwigilacji związków wyznaniowych.

3. „Rozpracowywanie” kleru

W żargonie funkcjonariuszy „bezpieki” – „rozpracowywaniem” określano techniki operacyjne służące „gromadzeniu informacji o kapłanach, stosunków w łonie kleru na każdym jego szczeblu i co najważniejsze – dla umożliwienia wywierania celnego nacisku w odpowiednim kierunku”²⁰. 11 stycznia 1946 r. w WUBP w Białymstoku zorganizowano słynny Wydział V, w skład którego wchodziła Sekcja V. Jej głównym celem było inwigilowanie duchowieństwa i zmniejszenie wpływów Kościoła katolickiego. Początkowo przy słabej agenturze źródłem wiedzy o postawach i poglądach kapłanów były kazania. Relacje te miały najczęściej charakter bardzo ogólny. Przykładowo naczelnik Wydziału V WUBP w Białymstoku por. Onacik raportował do Departamentu V Ministerstwa BP w Warszawie: „W Suwałkach ksiądz o nieustalonym nazwisku miał wiele mówiące kazanie, był to odczytany list biskupi nawołujący do walki z bezbożnictwem ze szczególnym zaznaczeniem wpływu Zachodu. Niektóre zdania wypowiedziane były zupełnie bez osłonek jak np.: nie chcemy komunizmu lecz Polski wolnej, potężnej ale nie komunistycznej”²¹. Z czasem te relacje stawały się bardziej precyzyjne, wskazywały „przewinienia” konkretnego kapłana. Tak np. 15 października 1946 r. za „agitację antypaństwową” wszczęto postępowanie przeciwko kapłanowi z Grajewa, zaznaczając, że poszlaki wskazują, iż księdzem tym jest Bronisław Hajkowski, który utrzymywał kontakt z nielegalną organizacją²². W tajnych materiałach „bezpieki” stopniowo zaczęły pojawiać się wypowiedzi księży z głoszonych w kościołach kazań. Dowiadujemy się zatem, że w powiecie augustowskim proboszcz z Raczek ks. Witold Balukiewicz w kazaniu 20 października 1946 r. „ostro wystąpił przeciwko PPR i Rządowi Jedności Narodowej, oświadczając do ludzi zebranych w kościele, że Polski takiej, jaka jest obecnie naród nie powinien uznać, a nam potrzebny jest obecnie Senat”²³. Wystąpienie ks. Balukiewicza nie było przypadkowe. Poprzedzał je list

¹⁹ Wypowiedź Jakuba Bermiana na odprawie kierowników WUBP w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego, CA MSW, 17/IX/77, t. 1, s. 19.

²⁰ *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956...*, cz. 1.

²¹ AIPN, Bi 045-1101, Sprawozdanie z pracy agenturalno-operacyjnej Sekcji V WUBP do Naczelnika Wydziału V Departamentu V MBP w Warszawie z dnia 11 kwietnia 1946 r., k. 29.

²² AIPN, Bi 045-1110, Meldunek WUBP w Białymstoku do Departamentu V MBP w Warszawie o wszczęciu sprawy 281/46 z 15 października 1946 r., k. 54.

²³ AIPN, Bi 045-1101, Raport okresowy kierownika Sekcji V WUBP za czas od 15 października 1946 do 31 października 1946 do Departamentu V MBP w Warszawie, k. 111.

Episkopatu Polski w sprawie wyborów do Sejmu²⁴. Biskupi zachęcali w nim do głosowania: „katolicy mają obowiązek obywatelski, narodowy i religijny wziąć udział w wyborach”, ale jednocześnie przypominali o zakazie przynależności katolików do partii komunistycznej.

W powiecie suwalskim 20 października 1946 r. odczytano list pasterski i „wystąpien przeciwko państwu względnie interpretacji listu ze strony duchownych nie stwierdzono”, a ks. Daniłowicz w kazaniu nawoływał, aby ludzie przestali niepotrzebnie przelewać krew, szli do głosowania i przystąpili wspólnymi siłami do odbudowy kraju²⁵. Wymowa listu biskupów była na tyle groźna dla władz, że 1 października 1946 r. Biuro Polityczne KC PZPR zarządziło przesłuchania proboszczów w odniesieniu do punktów wysuniętych w odezwie hierarchów Kościoła.

Przed wyborami stosowano różne manipulacje w celu skompromitowania kapłanów. Przykładem może być historia, jaka przydarzyła się ówczesnemu wikariuszowi, ks. Kazimierzowi Hamerszmitowi²⁶. W czasie spowiedzi penitent wyznał, że brał udział w kradzieży w Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Rudzie w parafii grajewskiej. Spowiednik nakazał rabusiowi zwrot zrabowanych przedmiotów właścicielowi, a wobec obaw penitenta przed ujawnieniem tego faktu ksiądz zgodził się, że osobiście odda skradzione rzeczy do Urzędu Bezpieczeństwa. Niezwłocznie po przejęciu skradzionych rzeczy ksiądz Hamerszmit poinformował o tym fakcie kierownika UBP w Grajewie kpt. Góreckiego²⁷, a ten obiecał przysłanie funkcjonariuszy po odbiór przedmiotów. Wieczorem około godz. 21.00 do wikariusza przybyło dwóch funkcjonariuszy (ppor. i kapral),

²⁴ Biskupi na Konferencji Plenarnej Episkopatu 22–24 maja 1946 r. opowiedzieli się za utrzymaniem dwuizbowego parlamentu. Zob. K. Sychowicz, *Władze komunistyczne wobec Kościołów i związków wyznaniowych...*, s. 46.

²⁵ AIPN, Bi 045-1101, Raport okresowy kierownika Sekcji V WUBP za czas od 15 października 1946 do 31 października 1946 do Departamentu V MBP w Warszawie, k. 112.

²⁶ Ks. Kazimierz Hamerszmit urodził się 12 lutego 1916 r. w Kołakach Kościelnych, w domu Stanisława i Michaliny Dmochowskiej. Pochodził z rodziny osadników niemieckich. Ojciec był organistą, matka zajmowała się wychowywaniem dzieci. W 1934 r. ukończył gimnazjum im. T. Kościuszki w Łomży, po czym wstąpił do seminarium duchownego w Łomży. Świecenia kapłańskie przyjął 30 kwietnia 1939 r. 12 czerwca tego roku został wikariuszem w Dobrzyjałowie, a 1 września w Bakalarzewie. Po aresztowaniu był więziony w Suwałkach, następnie w obozach w Działdowie, Sachsenhausen i w Dachau. Po wyzwoleniu Dachau ks. Hamerszmit wrócił do diecezji. Został wikariuszem w Zambrowie (1946), Grajewie (1946–1947), Ostrołęce (1947–1952), Łomży (1952–1959), Suwałkach (1959–1965). 5 sierpnia 1965 r. został administratorem parafii pw. św. Aleksandra w Suwałkach, a następnie jej proboszczem (1966). Funkcję tę spełniał do 1 lipca 1986 r., po czym przeszedł na emeryturę. Zmarł 5 lutego 1996 r. i został pochowany na cmentarzu w Suwałkach. Zob. KBwŁ TPK, Teczka ks. Kazimierza Hamerszmity. Karta rejestracyjna z 1986 r.; *Na kapłańskiej drodze. Ks. Prałat Kazimierz Hamerszmit 1916–1996*, oprac. E. Anuszkiewicz, Elk 2000; W. Guzewicz, *Wojenne losy duchowieństwa na Suwalszczyźnie w okresie okupacji hitlerowskiej (1939–1944)*, Elk 2008.

²⁷ Kazimierz Górecki urodził się 11 grudnia 1919 r., syn Piotra. Służbę czynną w Armii Czerwonej odbył w latach 1940–1941, szkołę podoficerską w Armii Czerwonej w latach 1941–1943, kurs podoficerów politycznych w I DP im. T. Kościuszki w latach 1943–1944; był słuchaczem kursu specjalnego NKWD w Kujbyszewie w 1944 r. W latach 1947–1948 był naczelnikiem wydziału WUBP w Białymstoku; w latach 1948–1950 inspektorem przy kierownictwie WUBP w Białymstoku; w 1975 r. zwolniony z MSW, <<http://www.grajewiak.pl/>>, dostęp: 18.04.2015.

ale wobec późnej pory i konieczności sporządzenia protokołu zaproponowali załatwienie tej sprawy nazajutrz. Funkcjonariusze nie przyszli jednak w umówionym terminie, a w piątek 13 grudnia 1946 r. do proboszcza zgłosił się komendant Milicji Obywatelskiej Jan Chman z nakazem rewizji z sądu. Zdeponowane rzeczy wikariusz przekazał protokolarnie, a następnego dnia był przesłuchiwany przez oficera śledczego z Białegostoku. Pomimo nalegań i gróźb, ksiądz nie ujawnił tajemnicy spowiedzi. Na zakończenie śledczy przeprosił, „że może za szorstko mnie potraktował, ale on tak musi z urzędu swego”²⁸. W tym samym dniu na zebraniu przedwyborczym sekretarz PPR w Grajewie p. Males, mówiąc o różnych sprawach i Kościele katolickim, stwierdził, że księża wspomagają nielegalne organizacje i stąd takie podziały w społeczeństwie – „Faktów wiele, choćby na przykład i ostatnie zajście w Grajewie. W Rudzie okradli spółdzielnię – a rzeczy gdzie znaleziono? – u księdza. W dniu 16 grudnia 1947 r. prezes Spółdzielni Samopomocy Chłopskiej pan Paszkowski na zebraniu Rady Narodowej w podobny sposób mówił, że skradzione rzeczy ze spółdzielni odnaleziono na plebanii. Pytany przez burmistrza o to zdarzenie komendant milicji Jan Chman powiedział: »to fakt, że nasz wywiad pracując kilka dni wpadł na trop, że te rzeczy są u księdza – no i znaleźliśmy tam«”.

W piśmie Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego do Departamentu V Ministerstwa UBP wskazano, że nie udało się jeszcze ustalić „zabarwienia politycznego tego zbrojnego rabunku i to jest właśnie przeszkodą do uzyskania sankcji na aresztowania od Prokuratora Wojskowego” i dalej, że „przeprowadzone będzie dalsze śledztwo celem skompromitowania ks. Hamerszmity”²⁹. Już następnego dnia powiadomiono ministerstwo o wszczęciu sprawy 74/46 W/V przeciwko księdzu wikariuszowi ze wskazaniem, że jeśli okaże się, iż rabunku dokonali ludzie z WIN-u lub NZW, nastąpi aresztowanie ks. Hamerszmity, a sprawa trafi do Wydziału Śledczego³⁰.

Po sfałszowanych wyborach z 19 stycznia 1947 r. rozpoczęła się faza umacniania władzy totalitarnej w kraju. Amnestia z 22 lutego 1947 r. ostatecznie rozbiła podziemie zbrojne. Komuniści dążyli do przejęcia kontroli nad całym życiem publicznym w kraju i starali się eliminować zwłaszcza wpływ Kościoła na ludzi młodych.

Zmierzano do wyrugowania religii z wychowania dzieci i młodzieży. W tej sytuacji Episkopat Polski w odczytanej na Jasnej Górze „Odezwie biskupów” podniósł swój zdecydowany głos i przypomniał, że w miejsce zamykanych zakładów wychowawczych powoływane są świeckie, które „przyjęły sobie za cel wychowywanie tak zwanego człowieka nowego, to jest człowieka pozbawionego

²⁸ ADŁ, Teczka 158. Szczegółowy opis wydarzenia ks. Kazimierz Hamerszmit zawarł w liście do Kurii Diecezjalnej w Łomży z 16 grudnia 1946 r.

²⁹ AIPN, Bi 045-1101, Raport Okresowy WBPU w Białymstoku za okres od 1 grudnia 1946 do 15 grudnia 1946 do Departamentu V-go Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, k. 129.

³⁰ AIPN, Bi 045-1110, Meldunek o wszczęciu sprawy Nr 74/46 WV z dnia 17 grudnia 1946 do Departamentu V MBP w Warszawie, k. 96.

wiary w Boga, nie znającego Imienia Chrystusa Pana”³¹. Po odczytaniu listu biskupów w parafiach urzędnicy „bezpieki” odwiedzali proboszczów z żądaniem złożenia oświadczenia w sprawie listu pasterskiego. Nie była to pierwsza próba wywarcia presji i zastraszenia kleru. Do parafii Grajewo 4 października 1947 r. przybyło dwóch funkcjonariuszy UBP. Ks. Balukiewicz odważył się wówczas upomnieć o prawa katolików, wskazując w sporządzonym protokole: „W święta i niedziele w Grajewie nawet podczas nabożeństw samochodami wożą węgiel i drzewo, lecz kto im nakazuje nie wiem. Gospodarzowi ze wsi Wierzbowo odmówiono wydania żyta na zasianie, ponieważ nie chciał zapisać się do Stronnictwa Ludowego, Pani Grzybkowska nie została przyjęta do pracy w fabryce tytoniu w Grajewie ponieważ nie chciała zapisać się do partii”³². Do wypowiedzenia się na temat listu zmuszono w Polsce ponad 400 kapłanów. Miał to być w zamiarze operacyjnym sondaż spójności postaw duchowieństwa. Sfałszowanie wyborów wpłynęło na radykalizację poglądów duchowieństwa i na jeszcze większą motywację do obrony wartości chrześcijańskich. W sprawozdaniu KW PZPR w Białymstoku kierowanym do Sekretariatu KC PZPR sygnalizowano, że na Suwalszczyźnie największy wpływ na ludność ma kler z powiatu augustowskiego i grajewskiego³³.

Referaty wyznaniowe (przy prezydiach Wojewódzkich Rad Narodowych) zaczęły wykazywać duże zainteresowanie działalnością księży. Przekazy WUBP szczegółowo rejestrowały niemal każdy „odruch aktywności” księży. W zbieraniu informacji o kapłanach funkcjonariuszy policji politycznej wspierali starostowie. Starosta suwalski informował, że „księża niechętnie są ustosunkowani do aktów stanu cywilnego”³⁴.

Urząd Bezpieczeństwa zwracał uwagę nawet na to, jak obchodzone było w parafiach Święto Ludowe. Zanotowano więc: „Tego dnia [mowa o 5 czerwca 1949 r.] niektórzy księża odprawiali dodatkowe nabożeństwa lub je specjalnie przedłużali, aby tym samym odciągnąć ludność od brania udziału w pochodzie”. Na kazaniach śmiało krytykowano zniewolenie ludzi. Tajny informator podawał, że proboszcz Grajewo, ks. Balukiewicz, w swoim kazaniu wystąpił przeciwko współzawodnictwu w pracy, mówiąc: „Obecnie w Polsce wszędzie krzyczą niech żyje praca, niech żyje współzawodnictwo. Buduje się fabryki i huty lecz dla nas to nic nie daje, przez to naród nie będzie bogaty ani wolniejszy, gdyż za kilka lat nie będzie można przyjść do kościoła z braku czasu, bo nasi Panowie zwalczają wiarę i religię”³⁵. W podobnym duchu wypowiadał się 29 czerwca 1949 r. także wikary z Grajewo – ks. Jan Rogowski, który nawoływał do walki

³¹ *Odezwa biskupów polskich do wiernych w rocznicę poświęcenia narodu polskiego Niepokalanemu Sercu Maryi*, w: *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945–1974*, Paris 1975, s. 52–56.

³² ADŁ, Teczka 158, Pismo proboszcza Grajewo do Kurii Diecezjalnej w Łomży z 21 października 1947, nr 23/47.

³³ AAN, KC PZPR Sekretariat kler katolicki, sygn. 237-V-158, Pismo KW PZPR Meldunek z terenu, z dnia 1 lutego 1949 r.

³⁴ CA MSWiA, MAP, sygn. 41, Raporty miesięczne za październik 1946 r.

³⁵ AIPN, Bi 045-1112, Sprawozdanie Naczelnika V Wydziału WUBP w Białymstoku od dnia 26 maja 1949 do 26 czerwca 1949 do Szefa Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku, k. 44.

z materializmem, mówiąc: „W obecnym czasie szerzącego się bezbożnictwa i materializmu nie możemy stać z założonymi rękami, a musimy wiarę utrwalić i nie dać się jej osłabić. Dawniej wierni dla wiary wyrzekali się majątków, a nawet i życia...”³⁶.

Jawna walka władz państwowych z Kościołem katolickim rozpoczęła się na dobre po opublikowaniu dekretu z 5 sierpnia 1949 r. o ochronie wolności sumienia i wyznania³⁷. W następstwie minister administracji publicznej wydał *Dekret o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach*. Delegalizacji uległy różne organizacje katolickie. Duchowieństwo miało się wypowiedzieć, jak postrzega w tych nowych okolicznościach stosunki państwo – Kościół. W powiecie grajewskim już 8 sierpnia o godz. 16.00 trzech gońców na motocyklach rozesłało wezwania do wszystkich proboszczów. Mieli oni obowiązek stawić się następnego dnia do godz. 8.30 w starostwie powiatowym. „Tajniacy” poinformowali, że duchowni najpierw udali się do ks. Balukiewicza na naradę, a dopiero potem kolejno przychodzili do urzędu. Starosta grajewski w sprawozdaniu zauważył: „odnosi się wrażenie, że wszyscy księża w sprawie powyższej otrzymali z góry nastawienie”. Proboszcz Grajewa, jak i większość księży zgodnie twierdzili, że muszą podporządkować się władzy, lecz tylko pod warunkiem, że państwo nie będzie ingerowało w sprawy Kościoła. Tylko ks. Antoni Kuklewicz z Wąsosz wyraził zadowolenie z dekretu i prosił o jego kopię³⁸. Niektórzy kapłani nie kryli swojego negatywnego stosunku do dekretu. W aktach UBP zapisano, że misjonarz w kościele w Augustowie we wrześniu 1949 r. powiedział: „Ojcie puszczasz dziecko swoje do szkoły, lecz najpierw sam zobacz czy tam wisi krzyż, czy nauczają religii. Po co za młodu pchasz niewinne dziecko diabłu w gardło. Czytaj gazetę w której znajdziesz dekret wolnego sumienia poszczególnych obywateli i porównaj z przykładem czy państwo nie łamie wydanego przez siebie dekretu, a gdy będziesz dużo mówić na te tematy to dostaniesz 5 lat więzienia z artykułu I-ego tego dekretu”³⁹. Rodzice dzieci uczestniczących w służbie ministranckiej, aby zabezpieczyć się przed szykanami, składali pisemne oświadczenia: „zupełnie dobrowolnie, bez żadnego nacisku z zewnątrz wyrażam zgodę i życzę sobie, aby syn(owie) pełnili obowiązki ministrantów”. Trzeba pamiętać, że podpisanie takiego dokumentu przez rodziców, będących urzędnikami lub nauczycielami, niosło ryzyko narażenia się na przykre konsekwencje ze strony władz.

W kwietniu 1950 r. uchwalono ustawę o zmianie organizacji naczelnych władz państwowych. Powołano wówczas do życia Urząd do Spraw Wyznań podlegający Prezesowi Rady Ministrów. Urząd miał regulować relacje państwo – Kościół. W praktyce skupiał się on jednak na ograniczaniu działalności

³⁶ Tamże.

³⁷ Dz. U. nr 45 poz. 334.

³⁸ AIPN, Bi 045-1112, Sprawozdanie z rozmów z księżmi pow. grajewskiego w związku z zajęciem stanowiskiem do dekretu z 5 sierpnia 1949 r. z dnia 9 sierpnia 1949 r., k. 29.

³⁹ AIPN, Bi 045-1111, Raport okresowy Naczelnika Wydziału V-ego WUBP w Białymstoku do Departamentu V-ego MBP w Warszawie za czas od dn. 1 września 1949 r. do dn. 30 września 1949 r., k. 80.

Kościół katolickiego i związków wyznaniowych. Urząd do Spraw Wyznań sprzyjał tworzeniu się ruchu „księży patriotów”⁴⁰. W zamyśle władz PRL ruch ten miał być pomocny do propagandowego i politycznego popierania władz. Znaleźli się w nim księża pozbawieni „kręgosłupa moralnego”, ale też tacy, którzy wywodzili się z bardzo ubogich rodzin i do ruchu przystępowali z pobudek czysto ideowych. Liczyli na szybszą drogę awansu, ale i być może łatwiejszy dostęp do materiałów budowlanych, ulg i kredytów. Sprawdzianem lojalności duchowieństwa wobec władz PRL-u miało być poparcie dla Komitetu Obrońców Pokoju i składanie podpisów pod Apelem Sztokholmskim. Dokument ten był ważny dla dygnitarzy partyjnych, przedstawiał bowiem Związek Radziecki jako gwaranta pokoju na świecie. Aktywiści Komitetów Pokoju, wojewódzcy i powiatowi, zwracali się o podpis do księży i duchowieństwa zakonnego, udając się do parafii i domów zakonnych. Do tej akcji w skali całego kraju udało się zwerbować 157 księży. W województwie białostockim apel podpisało 192 księży, odmówiło podpisu 57 kapłanów⁴¹. Prawdopodobnie jednak ta statystyka wyglądała inaczej, tj. było znacznie więcej duchownych, którzy nie poparli referendum, a oficjalnie usprawiedliwiano ten fakt nieobsadzeniem wszystkich referatów do spraw wyznań. Ordynariusz łomżyński zabronił księżom udziału w zbieraniu podpisów, a jednak czynny udział w akcji w Komisji Duchownych wzięli: ks. Ludwik Niedźwiedzki – proboszcz parafii Karolin, ks. Jan Florek z Krasnopolu, ks. Józef Załęski z Berżnik, ks. Stanisław Kamiński z Przerosi. Zanotowano „wrogie” wystąpienie z ambony proboszcza parafii Osowiec w powiecie Grajewo, który powiedział „nie podpisy, a modlitwa uratuje pokój”⁴². Aparat bezpieczeństwa rejestrował nieprzychylnie wypowiedzi kapłanów na temat apelu. W teczce ks. Balukiewicza w charakterystyce osobowej zamieszczono np. uwagę: „W rozmowie z przedstawicielami Komisji Duchownych oświadczył, że w sprawie podpisu pod Apelem Światowej Rady Pokoju uzależniony jest od kurii. W jego przekonaniu kapłan najlepiej spełnia swój obowiązek nie biorąc udziału w niczym poza pracą duszpasterską”. Księża wikariuszy, którzy nie podpisali apelu, odsunięto od nauczania religii. W województwie białostockim było ich 116 (także ta liczba wskazuje na nieprawdziwość liczenia podpisów – W.G. i L.M.).

Następna mobilizacja funkcjonariuszy UB miała miejsce w październiku 1952 r., w okresie przedwyborczym i wyborczym. Z raportów wynika, że na terenie Suwałk i okolic zmobilizowano łącznie 109 informatorów do agitacji i obserwacji wyborów. Skrzętnie zanotowano, że duchowieństwo w większości brało udział w głosowaniu, nie wchodząc za zasłonę i na ogólną liczbę 27 księży głosowało 13 duchownych i 8 zakonnic. „Charakterystyczny wypadek wydarzył się w Wiżajnach, gdzie początkowo napływ ludności do lokalu wyborczego był

⁴⁰ J. Żurek, *Komunistów wizja Kościoła*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2007, nr 4, s. 112.

⁴¹ AAN, UDSW, sygn. 5a/17A, Protokół nr 49 dotyczący kleru z dnia 22 listopada 1950 r., k. 104.

⁴² AAN, UDSW, sygn. 5a/17A, Udział kleru w Plebiscycie Pokoju, k. 208.

mały, ale z chwilą oddania głosu przez miejscowego księdza frekwencja wzrosła, dając w końcowym rezultacie 97%”⁴³.

Najtrudniejszy okres dla Kościoła w Polsce miał jednak dopiero nadejść.

4. „Charakterystyki” księży

Ofensywność operacyjna aparatu bezpieczeństwa skierowana była początkowo tylko na wybranych kapłanów. Zwracano uwagę na starszych księży, ukształtowanych politycznie jeszcze w okresie międzywojennym⁴⁴.

Na początku 1946 r. powstały pierwsze charakterystyki duchowieństwa sporządzane dla celów operacyjnych. Notowano w nich szczegóły zachowań i wypowiedzi rozpracowywanych kapłanów i kleru zakonnego. Przykładowo w „charakterystyce” ks. Balukiewicza, zamieszczonej w aktach KW PZPR w Białymstoku⁴⁵, podano następującą uwagę: „Przed wyborami w roku 1946 wymieniony ksiądz agitował ludność, by głosowała na taki rząd, jaki był do 1939 r. i twierdził, że obecnie Polaków wyrzucają z Rosji, a w Polsce siedzą sowietci i rządzą jak im się podoba. Następnie dodał niech nam oddadzą ziemie Wschodnie i idą tam skąd przyszedli”. Przytaczane wypowiedzi nie zawsze były precyzyjne, sporządzano je bowiem najczęściej na zasadzie kompilacji różnych materiałów operacyjnych. We wspomnianej charakterystyce znajduje się opis kazania z 5 października 1947 r., w którym „ksiądz Balukiewicz z ambony nawoływał, by wierni nie odstępowali od chrześcijaństwa pomimo to, że prasa pogańska zatruwa nam chrześcijanom życie”⁴⁶. W charakterystykach nie brakuje też opisów drobnych incydentów, które mogły być później wykorzystywane operacyjnie. Przykładowo dowiadujemy się, że 30 lipca 1947 r. świadek Maria Piotrowska zeznała, że osobiście słyszała, jak ks. Balukiewicz podczas kłótni z panią K. nakrzyczał na nią wskazując, że jej postępowanie jest rzekomo złodziejskie, komunistyczne i bolszewickie. Pani K. była wówczas kierownikiem piekarni. Przyczyną zatargu była dostawa pieczywa do przedszkola stowarzyszenia „Caritas”, którym opiekował się ksiądz proboszcz. Dokument zawiera też opis wydarzenia, które miało miejsce w Grajewie 16 maja 1947 r. Stanisława O. udała się do proboszcza Grajewa ks. W. Balukiewicza, prosząc o pomoc z „Caritasu”. Ksiądz usłyszawszy, że kobieta nie jest członkiem Caritasu, wygonił ją z krzykiem z mieszkania. Ta reakcja księdza nie dziwi, bowiem usilnie szukano pretekstów, by wykazać, że duchowieństwo bogaci się, organizując przedszkola, domy opieki, ochronki dla dzieci, a pieniądze wydaje niezgodnie ze statutem. Realizowano wytyczne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, aby rozpoznawać bazę materialną

⁴³ AIPN, Bi 045-117, Raport o przebiegu sytuacji w okresie przedwyborczym i wyborczym z dnia 27 października 1952, k. 218.

⁴⁴ Zob. *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*, pod red. A. Dziuroka, Warszawa 2004.

⁴⁵ WAPB, Komitet Wojewódzki PZPR w Białymstoku 1070, sygn. 642, k. 76 i 77 (Charakterystyka ks. Witolda Balukiewicza).

⁴⁶ Tamże cytat z zachowaniem oryginalnej pisowni.

instytucji kościelnej – „Caritasu”, jej dochody i sposoby wydatkowania środków w celu późniejszego „skompromitowania działalności kleru”⁴⁷. W styczniu 1950 r. milicja wkroczyła do placówek „Caritasu” na terenie całego kraju, przeprowadziła rewizję, a następnie oddała pod przymusowy komisaryczny zarząd. Z charakterystyki dowiadujemy się, że ks. Balukiewicz w 1950 r. agitował przeciwko partiom i ślubom cywilnym, co potwierdzili świadkowie Jan Miczewski i Leon Kulbacki. Nadto zapisano, że „posiada duży wpływ na podległych sobie księży, a dowodem jest to, że żaden z księży dekanatu grajewskiego nie należy, jak również nie jest sympatykiem O.K.K. [„księży patriotów” – W.G. i L.M.], mimo iż w tym kierunku były czynione przedsięwzięcia”.

Inny rodzaj charakterystyk sporządzały referaty do spraw wyznań, a potem Urzędy do Spraw Wyznań. Można odnieść wrażenie, że pisane były bez wiedzy o działalności kapłanów z lat 1945–1950. W charakterystyce ks. Balukiewicza, sporządzonej przez kierownika Samodzielnego Referatu do Spraw Wyznań w Białymstoku Wł. Melzackiego, czytamy: „W życiu społecznym nie bierze udziału. Prawdopodobnie nie należał do PSL, a obecnie gorący zwolennik S.D. Wpaja w wiernych, że czynniki polityczne opierają się na teorii materialistycznej są jawno wrogami założeń nauki kościelnej o stworzeniu świata i człowieka itd. Ostatnio zaczyna wystrzegać się wypowiedzi na tematy polityczne. Do dekretu Rządu z dnia 05 sierpnia 1952 r. stanowiska swego nie sprecyzował. W 1951 r. nielegalnie zradiofonizował kościół wystawiając głośniki na zewnątrz kościoła. Usunął je pod groźbą represji administracyjnych”⁴⁸.

Wprowadzenie rządowego dekretu o obsadzaniu stanowisk kościelnych z 9 lutego 1953 r. spowodowało, że każda nowa nominacja oraz akt jurysdykcyjny w Kościele był poddawany kontroli władz. Wszyscy kapłani bez wyjątku musieli dostarczyć do referatów spraw wyznaniowych swoje życiorysy. W życiorysie dziekana suwalskiego, ks. Gumowskiego, czytamy: „Napisałem ten życiorys [10 listopada 1953 r. – W.G. i L.M.] własnoręcznie na żądanie Referatu do Spraw Wyznaniowych Powiatowej Rady Narodowej w Suwałkach. Piszę ten życiorys jako starzec mający 84 lat i jeden miesiąc życia i 60 lat i pięć miesięcy kapłaństwa, przy moim osłabionym wzroku, przeto za usterki w pisaniu i w estetyce technicznej bardzo przepraszam”. Urząd do Spraw Wyznań zakładał teczki kapłanów. W aktach Archiwum Akt Nowych zachowały się tylko niektóre charakterystyki kapłanów województwa białostockiego. W karcie osobowej ks. Gumowskiego czytamy m.in.: „Ks. Gumowski do postępowego ruchu księży ma stosunek wybitnie wrogi. Oddziałuje również na sąsiednich księży dekanatu sejneńskiego i wpływa na nich by nie popierali różnego rodzaju akcji państwowych, a raczej stali na uboczu”⁴⁹. Akta ks. Witolda Balukiewicza zawierają charakterystykę osobową napisaną już w kwietniu 1956 r.: „W porównaniu

⁴⁷ Z odprawy 13–15 października 1947 r. pt. „Ofensywa kleru a nasze zadania”, tekst według – *Aparat Bezpieczeństwa w latach 1944–1956...*, cz. 1.

⁴⁸ WAPB, Komitet Wojewódzki PZPR w Białymstoku 1070, sygn. 647, k. 117 (Charakterystyka ks. Witolda Balukiewicza).

⁴⁹ AAN, UDSW, sygn. 84/80 pod literą G, Dane personalne i charakterystyki księży, Karta charakterystyki ks. Bolesława Gumowskiego [zachowano oryginalną pisownię].

z latami ubiegłymi nie zmienił stosunku do zachodzących przemian – był i jest wrogi. W kazaniach głoszonych przez niego stwierdza się treść wrogiej i wyłącznie czysto religijne z głębokim fanatyzmem wiązania do wiary i kościoła. Na parafian ma wpływ wielki. Na podległych księży również. Uzależniony jest od hierarchii kościelnej. W głosowaniu brał udział w dniu 05 grudnia 1954 r., głosując jawnie. Z ambony nie porusza spraw dotyczących akcji państwowych a także wyborów”⁵⁰.

Charakterystyka ks. Kazimierza Hamerszmity z akt Urzędu do Spraw Wyznań nie zawiera już tak ostrych i napastliwych zarzutów, jakie notowano we wcześniejszych raportach UBP. Była ona pisana przez urzędników referatu do spraw wyznań w Łomży – w miejscowości, w której ksiądz Kazimierz pracował po odejściu z Grajewa. „O działalności jego i pracy tutaj. Wydział nie posiada żadnych materiałów dobrych ani złych, z obserwacji jego stwierdza się, iż na zewnątrz nie przejawia działalności”⁵¹.

19. Pobyty i wyjazdy czasowe do krajów kapitalistycznych
(nazwa kraju i okres)

20. Karalność (to tym również kryminalna)

21. W okresie od 1954 r. do 1964 r. był
Nr sprawy, powód rejestracji, przez kogo prowadzona:
wspierany przez SB KPMO. Grajewo.
suplant w ramach sprawy perestrojki
ewidencyjno-obsługowej a później ope-
racyjnej obserwacji jako księdza wiedeńsko-
-katholickiego, który do 1939 r. był członkiem
SN a w tym czasie wygłaszał kazania
z ambony. Od 1964 r. był prowadzony
w ramach karte ewidencyjno-
-operacyjnej na karcie Nr 13252. Wskazano
*) Wypełniono karte zatwierdza przelotowy jednostki
(pod treścią pieczątki i podpis)

22. Dodatkowe informacje

Naczelnik Wydziału C
K. W. B. / K. W. B.

WYBÓR JUŻ NIE WYSTĄPOWAŁ PRZECIWO PKL
a stał się na prowadzić politykę wodo-
wą zarzeczno w stosunku do władz
składowych i lokalnych
Zimari dnia 27 X 1971 r.
Materiały złożono w archiwum Wydz. C
KPMO B-stan do 16 XII 72 N. II 220/d

Karta osobowa ks. Witolda Balukiewicza z dziennika ewidencji księży

Zródło: IPN BU 01472/8, Karta osobowa ks. Witolda Balukiewicza.

⁵⁰ AAN, UDSW, sygn. 84/80, Dane personalne i charakterystyki księży, Charakterystyka ks. Witolda Balukiewicza [zachowano oryginalną pisownię].

⁵¹ AAN, UDSW, sygn. 84/80, Dane personalne i charakterystyki księży, Charakterystyka ks. Kazimierza Hamerszmity [zachowano oryginalną pisownię].

Inne jeszcze charakterystyki zawierają akta Wydziału I Biura „C” Ministerstwa Spraw Wewnętrznych⁵². Z karty ks. Witolda Balukiewicza sporządzonej przez KW MO dowiadujemy się, że był on dwukrotnie „rozpracowywany” przez „bezpiekę”, a później przez milicję.

Zgromadzone materiały operacyjne zaginęły lub zostały celowo zniszczone.

5. Podsumowanie

Na podstawie jedynie wycinkowego przedstawienia zagadnienia trudno starać się o jakieś syntetyczne ujęcie postaw księży pracujących na Suwalszczyźnie w pierwszych latach powojennych. Zawężenie prezentowanego obrazu do przykładu losów kilku kapłanów też powstrzymuje przed generalizacją naszych ocen. Mając na uwadze wskazane ograniczenia, pozostaje tylko sformułować kilka uwag ogólnych.

Magisterium Kościoła wskazuje, że kapłan jest wybrany z ludu i poświęcony na własność Bogu. Nie jest więc częścią ludu, ale tym, który go prowadzi i ma być dla niego drogowskazem. Ponieważ kapłan jest z ludu, lepiej lud rozumie, z nim współodczuwa i żyje problemami lokalnej społeczności. Dobry pasterz zanosí przed Boży tron sprawy swoich parafian, a jednocześnie po ludzku stara się zaradzić i wesprzeć tam, gdzie jest to możliwe. Taką postawę wykazywała zdecydowana większość kapłanów opisywanego okresu. W latach powojennych w wyniszczonej i zrujnowanej Polsce kapłani przystępowali najpierw do organizacji życia parafialnego, podnosząc z ruin kościoły, ale dbając też o domy parafialne, zaplecze dla wikariuszy i organistów. Organizowali sierocińce, przedszkola i ośrodki „Caritas”. Władze państwowe, świadome znaczenia Kościoła katolickiego w społeczeństwie polskim, pomimo oficjalnej linii ideologicznej początkowo unikały otwartego konfliktu i starały się wykorzystać Kościół do swoich celów. Utrwalanie władzy ludowej i próby zepchnięcia Kościoła do niebytu osłabiły wiarę w rychłą poprawę sytuacji. Kapłani w zdecydowanej większości sprzeciwiali się narzuconej ideologii. Sprawy moralności, przestrzegania praw Bożych stawiali na pierwszym miejscu. Szacunek budzi bezkompromisowość podejścia do spraw wiary i religii. Starsi wiekiem i urzędem duchowni stawiali się wzorami dla młodych wikariuszy, co jest widoczne na przykładzie parafii w Grajewie i Suwałkach. Próby rozbicia jedności kapłanów okazały się bezowocne. Prezentowane tu licznie „donosy” na kapłanów są w istocie oskarżeniem systemu totalitarnego i potwierdzeniem niezłomnej postawy duchowieństwa tamtych czasów.

⁵² IPN, BU 01472/8, Dziennik ewidencji operacyjnej księży, karta osobowa ks. Witolda Balukiewicza.

**THE ATTITUDE OF CATHOLIC PRIESTS IN THE SUWALKI REGION
TOWARDS THE COMMUNISTS IN THE LIGHT OF THE DOCUMENTS
OF THE COMMUNIST SECURITY SERVICES (1945–1953)**

SUMMARY

The article presents the attitude of the priests in the region of Suwalki against communist ideology in times of the development of the socialist state. The whole range of operational activities taken by the Communists against the clergy was presented both on the level of local administration and district and provincial police.

Frequently included quotations from priests, written by snitches are the testimony of the attitudes of the clergy. They constituted kind of political guideline for the parishioners, but also a reminder of principals of faith. Today, after years looking from the perspective of regained freedom this intransigence and inflexibility of the clergy in those dark times, inspires respect and recognition.

KEY WORDS: The Church in the age of communism, Suwalszczyzna after World War II, the attitude of priests to communists

VARIA

KS. JACEK WOJDA

AUX FONDEMENTS DE L'INSTITUTION ECCLÉSIALE: LA POSITION DE SAINT PIERRE PARMİ LES APÔTRES (MT 16, 13–20) ET SON RETENTISSEMENT À L'ÉPOQUE APOSTOLIQUE ET PATRISTIQUE

1. Prélude

Un des phénomènes de l'Eglise d'aujourd'hui est qu'elle ne reste pas muette mais qu'elle fait entendre sa voix dans le monde entier. Cela se faisait par la personne du pape Jean Paul II (1978–2005) qui depuis a été canonisé en 2014. On l'a vu sous le pontificat du pape Benoît XVI (2005–2013). On le voit avec le pape François. Son dernier voyage apostolique à Cuba et aux Etats-Unis du 19 au 28 septembre 2015¹ montre l'envergure des horizons de sa mission en tant qu'évêque de Rome. On peut constater que son rôle est particulier. Il prend la parole comme quelqu'un à qui a été confiée une place hors pair dans l'Eglise. Les réactions qu'il suscite sont diverses, et on peut passer à côté de l'essentiel si l'on laisse tomber la question des fondements de sa mission.

Il y a un lien entre le pape et saint Pierre dont Rome est à la fois le lieu intime de sa chaire et de son martyre. Nous voulons revenir à l'Eglise primitive et nous interroger sur l'origine de la position de saint Pierre par rapport aux autres apôtres et voir son évolution à l'époque patristique pour essayer de comprendre ce que fait le pape d'aujourd'hui.

Dans cet article nous présenterons d'abord le contexte biblico-historique du récit évangélique sur la primauté de Pierre ainsi que son auteur appelé Matthieu et le lieu de la rédaction du premier Evangile. Ensuite nous avancerons dans la problématique à partir de l'interprétation de Mt 16, 18–19 sur la transmission du pouvoir des clés à Pierre. Puis nous élargirons et concrétiserons la réflexion en présentant généralement certains aspects de la vie de l'Eglise à Antioche et à Rome et le rôle des responsables de ces Eglises. Ensuite nous

KS. JACEK WOJDA, dr nauk humanistycznych; pracownik naukowy Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie (Seksja św. Jana Chrzcziciela); e-mail: jacek.wojda@wp.pl

¹ *Voyage apostolique du pape François à Cuba, aux Etats-Unis d'Amérique et visit au siège de l'Organisation des Nations Unies à l'occasion de la participation à la VIIIe Rencontre mondiale des familles à Philadelphia (19–28 septembre 2015)*, <<https://w2.vatican.va/content/francesco/fr/travels/2015/outside/documents/papa-francesco-cuba-usa-onu-2015.html>>, dostęp: dn. 05.10.2015.

ferons intervenir l'Eglise de Carthage qui est en relation avec Rome à travers Cyprien son évêque. Ainsi apparaîtra l'importance de l'évêque de Rome et de son primat pour l'Eglise de Carthage.

2. Le contexte biblico-historique du récit mathéen sur la primauté de Pierre

La principale source dont on se sert pour éclairer le sujet proposé vient du Nouveau Testament. Il est utile de rappeler des anciennes et des nouvelles idées qui aident à entrer dans le monde néotestamentaire. Il y a le canon du Nouveau Testament. Les livres du Nouveau Testament sont canoniques, mais on parle aussi d'un «canon à l'intérieur du canon»². Selon les critères historiques ou théologiques certains écrits peuvent être considérés plus importants que d'autres, d'où les conclusions en auront un poids plus lourd.

Le Nouveau Testament se caractérise par un pluralisme de choix ecclésial. En effet le christianisme primitif n'est pas homogène. Il y a «une certaine multiplicité dans les idées ou manières de voir»³ à propos de l'apôtre Pierre. Il y a des conceptions de la vie de l'Eglise qui s'opposent à Pierre, car certaines Eglises étaient centrées sur un autre apôtre.

Le Nouveau Testament sert de retrouver l'histoire des origines. Mais ce n'est pas de l'histoire au sens que nous donnons à ce terme. Il est difficile d'affirmer l'historicité absolue des actions et des paroles attribuées à Pierre. Alors on est déjà dans la tradition qui est à l'origine de l'Eglise comme moyen de proclamation de l'Evangile. Dans cette tradition il y a un élément historique complété par le travail rédactionnel. On doit supposer un travail fidèle à l'histoire et un travail historique qui inclue l'interprétation du passé. En même temps, il faut tenir compte d'un changement qui s'est opéré dans l'appréciation de l'histoire des Evangiles, qui ne se fonde pas sur les sciences historiques, mais sur une attitude à l'égard du message chrétien⁴, attitude qui enlève l'historicité de certains événements évangéliques.

L'histoire néotestamentaire confirme qu'il y avait de divers types du «christianisme judéo-païen». Jésus, Juif, vivant dans le pays des Juifs s'est adressé avant tout aux Juifs. Ses disciples étaient Juifs sans exception, c'est pourquoi leur prédication s'est adressée d'abord aux Juifs et ensuite aux païens. Chacun des apôtres avait une façon différente de voir ce pour quoi Jésus est venu dans le monde; par exemple Jacques par rapport à Paul. Il y avait des divergences entre les Juifs et les païens pour accepter l'Evangile. On parle donc «du christianisme judéo-païen»⁵.

² R.E. Brown, K. Donfried, J. Reumann (dir.), *Saint Pierre dans le Nouveau Testament*, trad., de l'angl. J. Winandy, Paris: Cerf 1974, s. 26.

³ Tamże, s. 27.

⁴ J. Ratzinger Benedetto XVI, *L'infanzia di Gesù*, Rizzoli 2012, s. 26. 137–138.

⁵ Tamże, s. 20.

Dans le Nouveau Testament à propos de l'Eglise primitive on trouve généralement les variétés suivantes: un premier groupe est composé de chrétiens juifs et de païens convertis. Les premiers gardent tout l'héritage juif y compris la circoncision, les derniers y sont obligés également; un autre groupe est composé comme le premier, mais sans que la circoncision soit imposée aux païens convertis mais avec seulement l'exigence de la pratique de certaines observances juives, plus spécialement des observances alimentaires; un troisième groupe fonctionne sans circoncision ni observances des lois alimentaires. Ce groupe est représenté d'une certaine façon par saint Paul; un dernier groupe de chrétiens était plus radical que Paul, dans son rapport au judaïsme. On voit ici des hellénistes⁶, qui s'expriment dans l'Evangile selon saint Jean. L'Evangile selon saint Mathieu a sa façon de voir l'Eglise et de la construire.

3. Evangeliste Mathieu sur la première place de l'apôtre Pierre

Le plus souvent on indique Antioche comme lieu de rédaction de l'Evangile selon saint Mathieu. Le moment de ce travail semble être après l'an 70. C'est la date de la rupture considérable avec le judaïsme. L'Eglise d'Antioche alors est confrontée à une crise d'identité, d'unité et d'autorité. Il fallait que les Eglises antiochiennes fassent front à la fois aux Juifs et aux païens et qu'elles se définissent elles-mêmes. On suppose dernièrement que les Evangiles ont été rédigés à partir des années 60⁷. On dit aussi que la datation de la rédaction des Evangiles après la destruction de Jérusalem en 70 est une erreur exégétique⁸. La question de la datation des Evangiles ne met pas en cause leur valeur historique. Pourtant si l'Evangile est plus ancien, la possibilité de la création des traditions mythiques dans l'Evangile se réduit à rien⁹. Les découvertes des textes à Qumran permettent de préciser encore mieux l'historicité des Evangiles¹⁰.

On affirme souvent que l'œuvre de Matthieu n'est pas due à un seul homme. On voit plutôt en Matthieu «l'héritier de toute une école de scribes chrétiens, elle-même inspirée de l'érudition juive reçue et filtrée par les judéo-chrétiens de la communauté»¹¹. On souligne aussi le rôle de tous ceux qui, à Antioche,

⁶ Tamže, s. 21–26.

⁷ Cl. Tassin, J. Hervieux, H. Cousin, Al. Marchadour, *Les évangiles, textes et commentaires*, Paris: Bayard 2001, s. 13.

⁸ Fr. Spadafora, *Gesù e la fine di Gerusalemme*, Rovigo: Istituto Padano di Arti Grafiche 1950, s. 118–119; A. Socci, *La guerra contro Gesù*, Milano 2011, s. 325.

⁹ I. de la Potterie, *Qumran et la storicità dei vangeli*, s. 167. Cyt. za: A. Socci, *La guerra contro Gesù*, s. 328.

¹⁰ J. De Feytaud, *Fondée sur Pierre ou ce qui était écrit*, Téqui 2001, s. 78–80.

¹¹ R.E. Brown, J. Meier, *Antioche et Rome. Berceaux du christianisme*, Paris: Cerf 1988, s. 84; R.E. Brown, *Saint Pierre*, s. 22: «Son auteur n'est pas Matthieu, dit aussi Lévi, un des Douze, mais un chrétien anonyme de la seconde génération, qui a vécu vers la fin du premier siècle».

ont porté les traditions. Mais il est difficile de soutenir la non paternité de Matthieu à l'égard de l'Evangile dont la tradition le considère comme l'auteur. Il est impensable d'imaginer quelqu'un qui aurait osé inventer les auteurs si importants que Marc, Matthieu, ou Luc, si ce n'était pas leurs vrais noms ou s'ils n'étaient pas liés d'une manière forte aux livres des Evangiles¹².

C'est à Matthieu qu'appartient la tâche «d'embrasser, de réinterpréter et de synthétiser les traditions rivales de l'Antioche chrétienne, de les faire parler à un monde nouveau»¹³. Matthieu crée une passerelle entre un passé à prédominance juive et un avenir de plus en plus païen. Il garde des éléments de divers courants de l'ancienne tradition judéo-chrétienne en les absorbant dans une synthèse qui répond aux problèmes rencontrés par l'Eglise d'Antioche.

L'enjeu d'entrer dans le sujet de Pierre parmi les apôtres, c'est l'Eglise elle-même. Plus spécialement il s'agit de la conception de l'Eglise apostolique et de son identité profonde qui repose non seulement sur le Christ et sa personne, mais aussi sur Pierre et les autres apôtres de l'Eglise primitive. Ces deux éléments découlent bien du Nouveau Testament qui est le témoin de la tradition.

Dans l'Evangile selon saint Matthieu 16, 13–20 se trouve un dialogue entre les apôtres, Pierre et Jésus. Pierre professe la foi en Jésus, le Fils de Dieu vivant. Jésus annonce la position de Pierre dans l'Eglise. Cette péricope a un poids considérable pour la Théologie et l'Histoire de l'Eglise. Elle a été source de nombreuses controverses. Nous voulons la prendre comme point de départ de notre réflexion plus approfondie.

4. L'essai de l'interprétation de Mt 16, 18–19

Le récit d'un événement qui s'est passé dans la région de Césarée de Philippe attire plus particulièrement l'attention de ceux qui réfléchissent sur l'organisation de l'Eglise¹⁴. Jésus déclare à Simon, fils de Jonas qui venait de faire sa confession de foi en Jésus Fils de Dieu: «Tu es Pierre, et sur cette pierre je bâtirai mon Eglise et les portes de l'Hadès ne prévaudront pas contre elle» (Mt 16, 18)¹⁵. Voilà la parole sur l'Eglise qui doit se construire.

En évitant d'entrer dans une analyse détaillée sur les matériaux qui serviraient de base à la rédaction de Matthieu nous relevons que, d'après Brown, l'allusion à une Eglise à venir fait penser à «un contexte postérieur à la

¹² C. Thiede e M. D'Ancona, *Testimone oculare de Gesù. La nuova sconvolgente prova sull'origine del Vangelo*, Casale Monferrato: Piemme 1996, s. 32. Voir tout un discours sur les auteurs des Evangiles, A. Socci, *La guerra contro Gesù*, s. 351–364.

¹³ R.E. Brown, J. Meier, *Antioche et Rome*, s. 84.

¹⁴ Kl. Schatz, *La primauté du pape. Son histoire, dès origines à nos jours*, trad. de l'all. J. Hoffmann, Paris, 1992. (*Der päpstliche Primat. Seine Geschichte von den Ursprüngen bis zur Gegenwart*, Würzburg, 1990), s. 15; J.-G. Boeglin, *Pierre dans la communion des Eglises*, Cerf, 2004, s. 197.

¹⁵ Mt 16, 18: [...] σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾠδουοῦ κατισχύουσιν αὐτῆς. Tekst gr. w *Novum Testamentum Graece*, ed. Nestle-Aland, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1999²⁷.

résurrection»¹⁶. Jésus de son vivant, a-t-il fait des projets dans le sens que nous venons de voir en citant Matthieu? Le présupposé de repousser l'événement de Césarée de Philippe dans le temps postpascal est tenace¹⁷. Pourtant Jésus devait prévoir une Eglise, qui aurait une longue durée. Il faut voir aussi une permanence de la construction de l'Eglise qui s'opère par Jésus Ressuscité parmi les apôtres. Cela se réalise par les moyens tels que la prédication, le baptême et le pardon des péchés.

La déclaration de Jésus dévoile le rôle futur de Pierre dans l'Eglise, ce qui se concrétise après la résurrection du Seigneur. Il apparaît que le verset suivant (19) rend plus concret ce en quoi consiste le rôle de Pierre.

- a) Je te donnerai les clés du royaume des cieux
- b) Tout ce que tu lieras sur la terre sera lié aux cieux
- c) Tout ce que tu délieras sur la terre sera délié aux cieux

Les versets b) et c) font un parallélisme qui avec l'expression «lier et délier» vient d'une origine sémitique¹⁸. Le texte de Matthieu écrit d'abord en araméen pourrait indiquer que cette péricope vient d'avant la résurrection.

Chez Jean 20,23 il y a un parallélisme plus proche des versets b) et c): «Ceux à qui vous remettrez les péchés, ils leur seront remis; ceux à qui vous les retiendrez, ils leur seront retenus». Cette affirmation se place dans le quatrième Evangile après la résurrection de Jésus. Le verset a) de l'Evangile de Matthieu est-il dans un sens identique aux versets b) et c)? La question est difficile à résoudre. Le pouvoir des clés a) est donné à Pierre, tandis que celui de lier et de délier b) et c) est transmis également aux disciples dans un autre lieu du même Evangile (18, 18). Si a) est égal à b) et c), tous les disciples ont reçu le pouvoir des clés.

Quel est l'arrière-plan biblique de cette expression? On évoque Isaïe 22, 15–25, où il a à faire avec un changement de majordome du roi de Juda Ezéchias. Shebna est remplacé par Elyaqim, qui reçoit de Dieu «la clé de la maison de David: il ouvrira... et il fermera»¹⁹. Il est donc celui qui régleme l'accès au palais royal. Dans le cas évangélique Pierre est comme le majordome dans le Royaume de Jésus. Le pouvoir de lier et de délier est une spécification du pouvoir des clés de Royaume des cieux. Il peut concerner le baptême, la discipline pénitentielle, l'excommunication, l'eucharistie, l'enseignement, l'autorité législative et de gouvernement.

Selon Cullmann le pouvoir des clés n'est rien de particulier par rapport au pouvoir de lier et de délier, mais c'est plutôt une réinterprétation postérieure

¹⁶ R.E. Brown, *Saint Pierre*, s. 11.

¹⁷ P. Debergé, *Saint Pierre, la Bible tout simplement*, Paris: Les éditions de l'Atelier 2003, s. 27–28; Cl. Tassin, J. Hervieux, H. Cousin, Al. Marchadour, *Les évangiles*, s. 172: «Sans doute Matthieu repoint-il ici à sa manière la statue de Pierre; mais en tout cas il voit en ce dernier le premier compagnon de Jésus dont le message s'avère le plus apte à résoudre les tensions qui déchirent l'Eglise de Syrie des années 80»; A. Paciorek, *Ewangelia według świętego Mateusza. Nowy Komentarz Biblijny Nowy Testament*, t. I, cz. 2, Edycja św. Pawła 2008, s. 121: «Trudno zgodzić się z opinią, że jest to w gruncie rzeczy wydarzenie popaschalne przeniesione na czas ziemskiej działalności Jezusa».

¹⁸ R.E. Brown, *Saint Pierre*, s. 120.

¹⁹ A. Paciorek, *Ewangelia według świętego Mateusza*, s. 128–129.

de la tradition pré-matthéenne et ajoutée aux versets 19 b)c)²⁰. Cullmann parle d'une maison-Eglise dont Pierre va être le fondement. Pierre ouvre la porte de cette maison céleste après la Pâque de Jésus par sa prédication missionnaire. Les pharisiens par contre ont fermé l'entrée du Royaume des cieux. Le pouvoir des clés serait de baptiser et par cela même de pardonner les péchés.

Le pouvoir de lier et de délier, que signifie-t-il? On trouve cette expression dans la littérature rabbinique. Ce pouvoir appartient à une autorité qui impose une obligation ou la remet. Il signifie plus rarement le fait d'excommunier quelqu'un ou de le relever. En référant cette explication à notre verset 19, si on prend en compte que l'Eglise de Matthieu serait semblable à la synagogue émergée du judaïsme, Pierre aurait d'abord le pouvoir de promulguer une obligation. Alors il serait comme un rabbin chrétien responsable pour la communauté des croyants. Ce serait une confirmation de l'autorité dans l'Eglise qui n'est pas homogène, mais qui a besoin de quelqu'un qui prenne les décisions importantes.

Si le pouvoir des clés (Mt 16,19) est exactement le même que le pouvoir de lier et de délier, ce dernier pouvoir donné aux disciples (Mt 18,18) démocratise le pouvoir donné à Pierre de sorte qu'il «peut être exercé d'une façon plus collégiale»²¹. Il n'y aurait donc pas un rôle éminent joué par Pierre. Mais d'une certaine façon la démocratie suppose quelqu'un qui est en tête de l'assemblée. En tout cas, l'histoire ultérieure de l'Eglise avec sa crise conciliariste du XV siècle peut servir à considérer comment cette position théologique est insoutenable.

La comparaison de Mt 16,19 et Mt 18,18 a fait problème exégétique et confessionnel. Il est évident que Matthieu dans tout son Evangile donne à Pierre une préséance marquante sur tous les autres disciples. La question serait de voir dans quelle mesure Pierre prend cette position à part des autres disciples. Le Père Brown n'est pas arrivé à prendre position sur ce point. Cependant il expose ce que dit le Nouveau Testament sur Pierre. Pierre est le roc sur lequel l'Eglise est bâtie. Quand on a à faire avec un problème d'Eglise, Pierre y est vu actif. Cette activité ne vient pas seulement de sa propre initiative, mais c'est Jésus qui lui fait jouer ce rôle conformément à ce nom de «Pierre» qu'il a reçu²². A lui seulement Jésus a dit: «Je te donnerai les clés du Royaume des cieux». Jésus a désigné Simon Pierre pour être fondement de l'Eglise²³. Comment Pierre a-t-il réalisé son apostolat parmi les autres apôtres? Nous allons l'examiner dans le chapitre suivant.

²⁰ R. E. Brown, *Saint Pierre*, s. 123.

²¹ Tamże, s. 125.

²² Tamże, s. 132. Cf. R. Bartnicki, *Wyznanie Piotra pod Cezareą Filipową i obietnica prymatu (Mt 16, 13–20)*, „Homo Dei” 49(1980), s. 205–210.

²³ S.K. Ray, *Upon this rock. St. Peter and the Primacy of Rome in Scripture and the Early Church*, San Francisco: Ignatius 1999, s. 36: “The Bible does not set up a dichotomy – either Jesus or Peter; rather, it presents us with both Jesus and Peter as foundation stones. [...] Jesus built his Church upon the rock of his choice [...]”. Tamże, s. 35. L'auteur cite ici la position du théologien protestant Oscar Cullmann: “He appoints Peter, the impulsive, enthusiastic, but non persevering man in the circle, to be the foundations of His ecclesia [church]. To this extent Roman Catholic exegesis is right and all Protestant attempts to evade this interpretation are to be rejected”.

5. Pierre à Antioche et à Rome

Pour élargir la perspective de la scène de Césarée de Philippe, suivons les traces de l'apôtre Pierre d'abord à Antioche, ensuite à Rome.

Antioche et Rome étaient au nombre des cités les plus importantes de l'Empire romain²⁴. Dans notre problématique il faut placer aussi Jérusalem en tête de ces deux villes impériales, car c'est de cette ville qu'est sorti l'Evangile pour le monde entier après la Pâque de Jésus. Pendant un certain temps la ville sainte est le centre du christianisme et constitue le berceau de l'Eglise. Les apôtres y font autorité.

Antioche, capitale de la province romaine de Syrie fut, après Jérusalem, la ville où l'Evangile s'est enraciné. «C'est à Antioche que les disciples furent pour la première fois appelés chrétiens» (Ac 11, 26). Elle fut aussi un lieu d'affrontement entre les apôtres: Paul, Pierre et des chrétiens de l'entourage de Jacques, ce qui peut nous montrer le fonctionnement de l'Eglise primitive du point de vue hiérarchique. Nous voudrions donc approcher ce conflit d'Antioche dont parle saint Paul en Ga 2, 11-14.

A l'arrière-plan de cette scène, il faut voir différents groupes des chrétiens se distinguant les uns des autres par la position prise envers le judaïsme. Nous l'avons vu dans l'introduction en énonçant quatre tendances principales. Il faut aussi tenir compte du «concile de Jérusalem» concernant la question de l'admission des païens à la foi en Christ. Cette question y est tranchée en présence de Paul et des représentants de l'Eglise d'Antioche. Les païens convertis ne sont pas obligés de recevoir la circoncision, mais ils doivent respecter quelques observances du judaïsme. On souligne le rôle important de l'apôtre Jacques dans ce rassemblement à Jérusalem. Cependant c'est Pierre le premier qui, selon Ac 15, 7-11, prit la parole dans la discussion. Le problème de la circoncision semble être un problème réglé. Les lois de la kashrout posent un problème à Pierre lors de son séjour dans l'Eglise d'Antioche. Pierre est impliqué dans les différentes options quant aux observances en provenance de la loi. D'abord lui, en tant que Juif, participe au repas avec «ceux des nations» (Ga 2,12), qui sous cet aspect se différencient des habitudes juives. Puis quand il voit arriver «ceux de la circoncision» (Ga 2,12) il fait semblant ne pas manger, pas seulement lui, mais aussi Barnabé entraîné par Pierre. Ils se sont donc mis à l'écart lorsque certains de l'entourage de Jacques étaient là. Paul a remarqué l'incohérence de Pierre et lui a fait des reproches. Pierre n'a pas été conséquent dans son comportement. Avec les païens convertis il se conduit comme eux; avec les juifs-chrétiens il est comme eux, mais il semble être sous leur pression lorsqu'il s'agit des observances alimentaires, de sorte qu'il se retire de la compagnie des non-juifs. Paul rapporte ensuite que «l'homme n'est pas justifié par les œuvres de la Loi, s'il ne l'est pas par le moyen de la foi en Christ Jésus» (Ga 2, 16). De cette façon il marque bien sa position envers la Loi en exposant ce qui est essentiel dans le salut, c'est-à-dire la foi. Mais il ne se démarque pas absolument de la

²⁴ R.E. Brown, J. Meier, *Antioche et Rome*, s. 19.

Loi et des observances juives. Pendant son séjour à Jérusalem il va au temple et se montre prêt à accomplir un rite de purification (Ac 21, 26).

On voit que le problème de l'élaboration d'une conduite conséquente et d'une théologie également conséquente était très difficile. On parle plutôt des différents courants dans l'Eglise primitive.

Troublée par les conflits que nous venons de voir, l'Eglise d'Antioche, grâce aux apôtres et à leurs collaborateurs, va être dominée finalement au fil du temps par la position modérée de saint Pierre, ce qui est l'opinion de John Meier²⁵. C'est à Antioche qui sont apparues clairement les traditions qui ont vu en Pierre le centre de ralliement de l'unité de l'Eglise²⁶.

Il faut aussi mentionner qu'à Antioche s'élabore une hiérarchie à trois degrés (évêque, presbyte et diacre), qui va se répandre dans toute l'Eglise de l'Empire. Cette hiérarchie et plus spécialement l'épiscopat monarchique apparaît comme une base de l'Eglise dans les lettres d'Ignace, évêque d'Antioche, qui va être martyrisé à Rome. Est-ce qu'à Rome la vie de l'Eglise était plus harmonieuse? Quelle en était l'organisation? Et quel rôle y a joué Pierre?

Rome est la capitale de l'Empire. Le christianisme s'y trouve «dès le début des années quarante, guère plus de dix ans après Antioche»²⁷ ou peut-être plus tôt en prenant en compte par exemple la présence des Juifs de Rome à Jérusalem pendant la Pentecôte, où a lieu la venue de l'Esprit (Ac 2, 1-13).

Le moment de l'arrivée de Pierre à Rome est inconnu. Il put y rester peu de temps avant son martyre²⁸. Paul y est arrivé comme prisonnier au début des années soixante (Ac 28, 14). Tous les deux ont été martyrisés pendant la persécution des chrétiens sous Néron entre 64 et 67. Tous les deux ont posé des fondements de la capitale de l'Empire²⁹. On ne sait rien de ce que Pierre a fait à Rome avant son martyre. Il accomplissait sa mission apostolique comme ailleurs. A Rome il n'a pas fait connaître la Bonne Nouvelle en tant que premier. Il est considéré quand-même comme fondateur de l'Eglise de Rome, mais dans un autre sens, qui se trouve dans son sang versé pour le Christ. L'affirmation qu'il en était l'évêque apparaît à partir du troisième siècle³⁰. Faute d'informations plus précises, on peut donner une image plus générale de l'Eglise de Rome.

Quel est le courant le plus puissant dans l'Eglise de la capitale de l'Empire? Selon Brown, à Rome domine la Théologie issue de Jérusalem. Alors elle s'appuie sur la manière de voir et de vivre un «christianisme judéo-païen» représentée par Jacques et Pierre. Les païens convertis doivent être plus fidèles à l'héritage juif. Les courants pauliniens étaient à cet égard plus libéraux. Mais

²⁵ Tamže, s. 116.

²⁶ Cl. Tassin, J. Hervieux, H. Cousin, Al. Marchadour, *Les évangiles*, s. 172; P. Poupard, *Le Pape. Évêque de l'Église de Rome, pasteur universelle*, Paris: Aurore 2003, s. 17-19; P. Debergé, *Saint Pierre*, s. 111-116.

²⁷ R.E. Brown, J. Meier, *Antioche et Rome*, s. 121.

²⁸ S. K. Ray, *Upon this rock*, s. 109; O. Cullmann, *Peter the Apostle, Saint*, w: *The New Encyclopedia Britannica*, Chicago, t. III, 1981, s. 152.

²⁹ J.-M. Tillard, *L'évêque de Rome*, Paris: Cerf 1982, s. 105.

³⁰ R.E. Brown, J. Meier, *Antioche et Rome*, s. 132.

cette attitude de Paul devient plus modérée qu'autrefois, ce que nous pouvons constater dans sa lettre aux Romains.

On ne peut pas penser que la vie des chrétiens à Rome était plus harmonieuse et paisible qu'à Antioche. Il y avait des tumultes qui provenaient des conflits internes des judéo-chrétiens avec les Juifs non adhérant au Christ, comme le rapporte l'historien romain Suétone³¹. Aux problèmes dus à l'héritage juif s'ajoutent des conflits causés par l'Empire. Un autre historien romain, Tacite, nous fournit des informations à propos de l'incendie de Rome en 64 dont les chrétiens sont accusés (*Annales*, 15. 44)³². On découvre dans ce texte qu'il était déjà possible de distinguer les chrétiens des Juifs. Les premiers y sont nombreux. Il est évident que les origines du christianisme sont juives.

Les persécutions des chrétiens ont été très cruelles, Pierre et Paul en ont été victimes. On suggère que des zélotes juifs-chrétiens excessivement conservateurs ont été impliqués dans les dénonciations des chrétiens³³. Ce serait encore un témoignage d'un bouleversement au sein de l'Eglise, né du judaïsme. Le martyre de Pierre fut un moment important pour l'Eglise de Rome, notamment pour l'avenir de l'Eglise, pas seulement celle de Rome, mais aussi pour l'Eglise universelle.

On suppose que Rome a préservé plus longtemps qu'Antioche la structure avec plusieurs évêques-presbytres (avec leurs diacres)³⁴. Cependant l'autorité de ceux qui présidaient cette Eglise n'était pas diminuée. Au contraire, la structure ecclésiale allait être renforcée d'un côté par l'organisation provenant du judaïsme, ce qui est commun au cas de l'Eglise de Jérusalem ou de celle d'Antioche, de l'autre par l'organisation provenant de l'Empire. On peut remarquer ces deux éléments dans la première lettre de Clément aux Corinthiens.

Quant à la première organisation, le christianisme y a ses racines. On peut voir le rôle central de Jérusalem pendant un certain temps dans l'histoire de l'Eglise. Comme les Juifs de la diaspora qui se référaient toujours au temple de Jérusalem, les chrétiens s'y référaient également, car là étaient les colonnes de l'Eglise du nouveau temple (Ga 2, 9). Lorsque Paul faisait la collecte

³¹ Svetonius, *De vitis caesarum, vita divi Claudii* XXV: *Iudaeos impulsore Chresto assidue tumultuantis Roma expulit*, <<http://www.thelatinlibrary.com/suetonius/suet.claudius.html#25>>, dostep: 08.10.2015; Ch. Perrot, *Jésus et l'histoire*, Paris: Desclée 1993, s. 22–25.

³² Ergo abolendo rumori Nero subdidit reos et quæsitissimis poenis adfecit, quos per flagitia invisos vulgus Christianos appellabat. Auctor nominis eius Christus Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio adfectus erat; repressaque in præsens exitiabilis superstitio rursum erumpebat, non modo per Iudæam, originem eius mali, sed per urbem etiam quo cuncta undique atrocia aut pudenda confluunt celebranturque. Cornelius Tacitus, *Annales*, éd. E. Koester, Heidelberg: Winter 1963–1968, <http://digilander.libero.it/Hard_Rain/storia/Tacito.htm>, dostep: 08.10.2015; L. Wankenne, *Néron et la persécution des Chrétiens d'après Tacite*, *Annales*, XV, 44, II. Commentaire historique, <<http://bcs.fltr.ucl.ac.be/fe/02/tacitwank.html#5233>>, dostep: 08.10.2015; R.E. Brown, J. Meier, *Antioche et Rome*, s. 132.

³³ Tamže, s. 258.

³⁴ Tamže, s. 259. On voit que l'épître de saint Paul aux Romains s'adresse à l'Eglise de Rome en général et qu'il énumère quelques personnes sans indiquer un responsable pour toute l'Eglise de Rome. Ignace, évêque d'Antioche († 107) dans sa lettre aux Romains ne mentionne aucun évêque de Rome tandis que cette terminologie lui est connue.

à transmettre aux saints de Jérusalem (Rm 15, 25–32), il semble qu'il suive ainsi l'attitude des Juifs qui n'oublient pas Jérusalem avec son temple. L'idée du sacerdoce lévitique n'est pas sans signification³⁵. Elle donne à la structure de l'Eglise une empreinte sacrée.

La hiérarchie qui se forme aura une grande part dans la résistance de l'Eglise à l'heure des persécutions, lesquelles auront une grande influence sur la hiérarchie elle-même.

L'organisation et l'autorité impériale constituent à côté de l'héritage juif une aide pour l'élaboration de la structure ecclésiastique. Dans la lettre de Clément aux Corinthiens, certains veulent voir l'influence de la Rome impériale³⁶. Le christianisme rencontre inévitablement l'Empire romain. Il ne se contente pas de devenir une religion parmi d'autres. Il revendique des droits exclusifs. «Les chrétiens n'ont pas cessé de s'étonner de se voir tenus pour ennemis de l'ordre romain, mais rétrospectivement il faut bien admettre que ce sont les Romains qui voyaient juste»³⁷. L'obéissance au gouvernement romain était déjà dans la tradition chrétienne. *1 Clément* en dit plus en inculquant la même obéissance aux autorités de l'Eglise.

Le christianisme réussit entre autres grâce à ses structures qui furent une de ses composantes essentielles. Ce résultat apparut avec Constantin et allait être pleinement couronné avec Théodose le Grand lorsque le christianisme est devenu la religion officielle de l'Empire.

A l'époque de *1 Clément* les persécutions ne sont pas terminées, mais elles ne sont pas le seul danger. A l'intérieur de l'Eglise il y a des tensions. Il s'agit du «zèle jaloux de certain chrétiens envers d'autres chrétiens»³⁸. C'est de Rome que Clément intervient dans ce conflit. Clément († 96) s'adresse aux Corinthiens avec une autorité très ferme: «Si quelques-uns désobéissent à ce que nous leur avons dit de la part de Dieu, qu'ils sachent qu'ils s'engagent dans une faute et des dangers considérables» (*1 Clément* 59, 1). *Ils sont pressés d'obéir* à ce que Clément leur *avait écrit par le Saint Esprit* (*1 Clément* 63, 2)³⁹. Cela rappelle le style des responsables apostoliques de Jérusalem. Alors on peut dire, en s'appuyant sur Brown que l'Eglise de Rome est évangélisée à partir de Jérusalem. Elle est confortée ensuite par le martyre de Pierre, chef de file de la mission partie de Jérusalem. Elle a très bien pu se considérer comme succédant

³⁵ Al. Morin, *Du presbytre juif au prêtre chrétien*, w: *Le prêtre hier aujourd'hui demain. Travaux du congrès de la Société canadienne de Théologie tenu à Ottawa du 24 au 28 août 1969*, Montréal: Fides 1970, s. 80–92.

³⁶ R.E. Brown, J. Meier, *Antioche et Rome*, s. 218.

³⁷ J.G. Gager, *Kingdom and Community. The Social World of Early Christianity*, New Jersey, 1975, s. 27–28. Cyt. za: R.E. Brown, J. Meier, *Antioche et Rome*, s. 223.

³⁸ Tamże, s. 222.

³⁹ Εὰν δὲ τινες ἀπειθήσωσιν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ δι' ἡμῶν εἰρημένοις, γινώσκέτωσαν ὅτι παραπτώσει καὶ κινδύνῳ οὐ μικρῷ ἑαυτοὺς ἐνδύσουσιν (59, 1), Clément de Rome, *Epître aux Corinthiens, Sources chrétiennes* 167, Paris: Cerf 1971, s. 98–204, <http://khazarzar.skeptik.net/books/clem_rom/clem_r1g.htm>, dostęp: 08.10.2015; R.E. Brown, J. Meier, *Antioche et Rome*, s. 218; A. Faivre, *L'Eglise en question dans la «lettre de Clément de Rome»: une ecclésiologie de conflit et d'intégration*, w: M.-A. Vannier (dir.), *Les Pères et la naissance de l'ecclésiologie*, Cerf 2009, s. 37–63.

à l'Eglise apostolique de Jérusalem. Elle a finalement donné des directives aux Eglises de mission comme Corinthe justement.

Les Actes des apôtres montrent comment l'histoire de l'Eglise à Jérusalem aboutit à Rome. La capitale politique devient le point focal pour changer le monde. L'histoire en est le témoin.

6. Le rôle de Pierre vu de Carthage

Au début du troisième siècle, les liens avec le judéo-christianisme sont très faibles et peut-être complètement rompus. Le christianisme s'engage davantage dans le monde hellénistique et romain⁴⁰. L'époque de l'épiscopat de saint Cyprien de Carthage († 258) connaît des persécutions. Par ailleurs Cyprien a pu échapper abandonnant la ville pour la campagne, un lieu où il ne risquait pas d'être fait prisonnier. Pendant son absence dans la ville s'est formé un parti hostile à l'évêque. Lorsque les persécutions ont cessé, l'Eglise était alors tourmentée par la question des lapsi. Les adversaires de Cyprien, avec un certain Novatus, étaient pour une réintégration immédiate des lapsi. Cyprien n'était pas de cet avis et après maints avertissements les a excommuniés, ce qui se confirma au concile de 251.

Cette année-là aussi le clergé romain avait choisi deux évêques pour le siège apostolique. Cyprien avait pris le parti de Corneille qui finalement prévalut. C'est dans ce contexte que l'évêque de Carthage écrit le traité *De l'Unité de l'Eglise Catholique*⁴¹.

Bien que le feu des persécutions se soit éteint, il dit que le danger pour l'Eglise se trouve dans les hérésies et les schismes qui sont capables de renverser la foi, de corrompre la vérité et de déchirer l'unité⁴². Ces malheurs ont lieu à cause des idées qui ne vont pas jusqu'à l'origine et la source de la vérité. Il veut exposer le chemin de vérité. Cela ne lui fait pas de problème. «La démonstration qui emporte l'adhésion se tire facilement d'une vérité qui tient en peu de mots»⁴³. Ensuite il cite Mt 16, 18–19 qui sert de base à notre réflexion et il l'interprète. Tout cela est placé dans le chapitre IV. Il y a des interprétations diverses de ce chapitre selon les manuscrits, d'où la difficulté d'avoir une unanimité à propos de ce que veut dire Cyprien.

Pour lui tous les apôtres ont reçu également ce qu'a reçu Pierre⁴⁴. Le Père Congar dit que d'après Cyprien c'est en Mt 16, 18–19 que l'épiscopat trouve son

⁴⁰ J. Daniélou, H.-I. Marrou, *Nouvelle Histoire de l'Eglise. Des origines à Grégoire le Grand*, vol. 1, Paris: Seuil 1963, p. 215.

⁴¹ Cyprien de Carthage, *L'unité de l'Eglise (de Ecclesiae Catholicae Vnitate)*, trad. M. Poirier, Sources chrétiennes 500, Paris: Cerf 2006.

⁴² P. Siniscalco, P. Mattei, *Introduction. L'époque et le milieu*, w: tamže, s. 9–21; *De unitate* 3,11, s. 175; Saint Cyprien, *De l'Unité de l'Eglise Catholique*, trad. P. Labriolle, Paris: Cerf 1942, s. 7.

⁴³ *De unitate* 4,1, s. 177.

⁴⁴ Tamže 4, 20–24: Hoc erant utique et ceteri quod Petrus sed *primatus Petro datur* et una ecclesia et cathedra una monstratur (*Manuscript A*); Hoc erant utique et ceteri apostoli quod fuit

origine⁴⁵. Cependant Pierre a une primauté, une qualité de premier, mais cela reste relatif à l'unité de l'Eglise qui est à garder soigneusement. Cela apparaît dans deux versions du traité. Plus spécialement à tous les évêques appartient la tâche de garder l'unité de l'Eglise. L'épiscopat doit rester uni et indivisible⁴⁶ pour que l'Eglise soit vue comme unie. La dignité épiscopale apparaît comme le sacrement de l'unité de l'Eglise⁴⁷.

Cyprien affirme qu'on doit avoir une claire opinion sur l'Eglise: «Celui qui abandonne la chaire de Pierre sur qui l'Eglise a été fondée, peut-il avoir confiance qu'il est dans l'Eglise?»⁴⁸, «Si qui que ce soit a pu se sauver du déluge en restant hors de l'arche de Noé, alors celui qui se sera trouvé en dehors de l'Eglise se sauvera lui aussi»⁴⁹. «On ne peut plus avoir Dieu pour père si l'on n'a pas l'Eglise pour mère»⁵⁰. S'éloigner de l'Eglise aurait des conséquences qui semblent pleinement compréhensibles dans le contexte historique du traité. Cyprien souligne l'importance de l'obéissance. Il a recours à l'excommunication. Cette option va prendre force au cours de l'histoire de l'Eglise.

L'évêque de Carthage réussit à assurer l'unité dans l'Eglise locale à lui confiée. Il use de son influence pour établir sur le siège apostolique le successeur légitime à l'Eglise de Rome. Il peut être appelé «ami de la concorde et de la *religiosa simplicitas*»⁵¹.

Cependant il fut en désaccord avec l'évêque de Rome, Etienne Ier à propos de la validité du baptême donné par les hérétiques. Il estimait nécessaire de baptiser à nouveau ceux qui l'avaient été à l'intérieur du schisme et de l'hérésie⁵². Cette tradition n'était pas seulement à Carthage, mais aussi dans certaines Eglises d'Asie Mineure. La question était très complexe. Etienne condamne en 256 cette pratique carthaginoise.

D'un côté donc Cyprien se présente comme le témoin de l'unité de l'Eglise reposant sur l'unité du corps épiscopal en communion avec l'évêque de Rome, de l'autre il défend le droit de l'épiscopat local contre Etienne I^{er}⁵³.

Finalement, on a donné raison à Etienne. Sa décision éclaire le problème concernant «le pouvoir de Pierre» envers les autres Eglises, notamment dans quelle mesure l'évêque de Rome peut l'exercer? L'évêque de Rome, Etienne Ier a joué un rôle important à ce moment-là dans le cheminement de l'Eglise universelle.

Petrus pari consortio praedit et honoris et potestatis, sed exordium ab unitate profisciscitur ut ecclesia Christi una monstretur (Manuscript B).

⁴⁵ Y. Congar, *Ecclésiologie du Haut Moyen Age*, Paris: Cerf 1968, s. 138.

⁴⁶ *De unitate* 5, 8–9, s. 184–185.

⁴⁷ Y. Congar, *Ecclésiologie*, s. 139.

⁴⁸ *De unitate* 4, 28, s. 180.

⁴⁹ Tamže, 6, 8, s. 189.

⁵⁰ Tamže.

⁵¹ P. Labriolle, *Introduction*, w: Saint Cyprien, *De l'Unité de l'Eglise Catholique*, trad. P. Labriolle, s. 7.

⁵² G. Bedouelle, *Dictionnaire d'histoire de l'Eglise*, C. L. D. 1994, s. 91.

⁵³ Ce conflit avec Etienne explique pourquoi il y a dans le traité de l'Unité de l'Eglise Catholique deux versions, parmi lesquelles l'une atténue la position primatiale de saint Pierre dans l'Eglise. Voir: J. Daniélou, H.-I. Marrou, *Nouvelle Histoire de l'Eglise*, s. 236.

Au fil du temps la position du primat de Rome se précise et progresse. Saint Léon le Grand († 460) est le continuateur de l'idée cyprianique d'une communication à tous les Apôtres du pouvoir des clefs, mais il la développe par une théologie de Pierre. Pierre a reçu un privilège pour qu'il soit source d'autorité pour lier et délier, et affermir les autres. Il est toujours vivant en ses successeurs⁵⁴. Alors Pierre et les évêques de Rome garderont inébranlablement une primauté, ce qui est la règle universelle. Il reste toujours la question: dans quelle mesure cette primauté peut-elle être appliquée ? Les avis là dessus sont partagés comme lorsqu'il s'agit de ce sujet à notre époque⁵⁵.

Cependant on peut dire que cette évolution du rôle des papes de Rome à partir de saint Pierre a été une grande réussite dans l'Eglise primitive alors qu'elle n'était pas homogène et avait beaucoup de difficultés à surmonter, contrairement à ce que l'on pense habituellement. D'où l'importance de ceux qui ont été choisis pour le siège apostolique de Rome.

7. Conclusion

La problématique liée à saint Pierre († 64/67) et à son rôle dans l'Eglise primitive ne cesse pas de susciter un grand intérêt en particulier à cause de la forte continuité historique de l'Eglise. Cette continuité s'origine précisément dans le fait que c'est Jésus lui-même qui a établi le groupe des apôtres parmi lesquels se trouve Pierre. Ce qui est en jeu c'est l'apostolicité de l'Eglise que nous confessons depuis le concile de Nicée en 325; c'est aussi l'Eglise, sa constitution, sa cohésion, son image, son avenir. Dans cette perspective nous avons essayé d'éclairer les rapports entre Pierre et les autres apôtres.

Grâce à l'analyse de Mt 16, 18–19 en tenant compte de la question rédactionnelle de cet Evangile, on a pu dire que Pierre est le rocher sur lequel Jésus de Nazareth construit son Eglise. Parce qu'il parle de toute «mon Eglise», la promesse donnée à Pierre s'étend à l'ensemble de l'Eglise, par conséquent la promesse vaut aussi pour les Eglises fondées par les autres apôtres.

Le premier parmi les apôtres jouit d'une autorité spéciale à Jérusalem. On voit à Antioche se produire un conflit avec Paul à propos des différentes traditions qui sont présentes dans cette Eglise. Là il se laisse corriger par Paul et finit par prendre en considération la non-homogénéité de l'Eglise. Dans la tradition de l'Eglise antiochienne il va jouer un rôle important dans la stabilisation et l'unification des chrétiens d'Antioche et des autres Eglises.

Pierre, issu de l'Eglise de Jérusalem, est une personnalité marquante pour les chrétiens de Rome. Son rôle dans la capitale de l'Empire romain apparaît

⁵⁴ Y. Congar, *Ecclésiologie*, s. 139.

⁵⁵ I. Francq, *Avis de réforme*, w: *Actualité des Religions* n°13, février 2000, s. 14. Elle parle du livre de Mgr Quinn, l'ancien archevêque de San Francisco qui opte pour une réforme de la papauté. Il prêche le retour à une collégialité plus effective entre le pape et l'épiscopat. Elle donne aussi la critique de Hans Küng à propos de Jean Paul II, qui selon ce premier divise l'Eglise et freine les changements.

fondamental grâce au témoignage qu'il a rendu au Christ Seigneur par son martyre. Il va être considéré comme premier fondateur et patron de l'Eglise de Rome.

A travers Clément († 97), évêque de Rome lui aussi martyrisé, on voit dans quelle mesure le pouvoir apostolique pétrinien concernant l'Eglise dans les différentes provinces de l'Empire est déjà la tradition à Rome. Sa lettre aux Corinthiens laisse voir en l'évêque de Rome la responsabilité en général de l'Eglise, qui dépasse territorialement celle de Rome. On peut aussi remarquer comment s'est élaborée la hiérarchie ecclésiastique qui a été influencée non seulement par le modèle lévitique et synagoga, mais aussi par le modèle du fonctionnement administratif de l'Empire.

Cyprien († 258), évêque de Carthage, exalte la préséance de Pierre par rapport aux autres apôtres, car elle sert *l'Unité de l'Eglise Catholique*. Bien que tous les apôtres aient reçu le même pouvoir concernant le Royaume des deux, c'est Pierre qui est le premier parmi eux.

En quoi consiste «cette position de Pierre», on peut l'apercevoir à travers les conflits, celui de Corinthe et celui de Carthage, ce qui fait apprécier son rôle unificateur dans l'amour et son rôle de gardien de la révélation. Par la suite le pape Léon le Grand († 461) va apparaître comme celui qui affirme et développe la conception de la primauté de Pierre.

Matthieu, dont l'Evangile nous a servi pour commencer la réflexion, n'a pas de souci de savoir si l'évêque de Rome est le successeur de Simon Pierre, d'autant plus que ni Rome ni Antioche ne semblent avoir connu à cette époque la structure d'un épiscopat monarchique. Pierre apparaît plutôt comme le grand rabbin de l'Eglise universelle dont l'autorité va prendre corps et c'est ce que nous avons esquissé dans notre développement. Prendre en compte la position des prophètes dans l'Eglise primitive, pourrait éclairer davantage le rôle de Pierre.

On aperçoit bien une évolution de l'importance du siège apostolique de Rome par rapport aux autres Eglises. C'est comme si le grain de l'Eglise jeté en terre par le Seigneur Jésus avait donné du fruit en temps voulu. Cela n'empêche pas de constater des défaillances dans le cas de Pierre ou d'autres successeurs du premier parmi les apôtres. Il reste à garder l'appel de la collégialité qui est inscrit dans le rôle de Pierre comme l'enseigne le concile Vatican II. *Lumen gentium* n°22 approche l'harmonie entre les appelés dans l'Eglise en ces termes: «De même que saint Pierre et les autres apôtres constituent, de par l'institution du Seigneur, un seul collège apostolique, semblablement le Pontife romain, successeur de Pierre et les évêques successeurs des apôtres, forment entre eux un tout»⁵⁶.

Arrivant au XXI siècle, après tant d'histoire des successeurs de l'apôtre Pierre, on peut dire le pape Jean Paul II était dans cette mission qui se rattache à Simon Pierre. Cette mission d'unification dans l'amour et de responsabilité

⁵⁶ Concile Œcuménique Vatican II, *Documents conciliaires 1: L'Eglise L'œcuménisme Les Eglises orientales*, Paris: Centurion, 1965, s. 71.

comme «gardien de la révélation» est ressentie tout particulièrement à travers ses pèlerinages comme ceux à Jérusalem, d'Asie ou d'Afrique. Le pape Benoît XVI était un grand enseignant sur la cathèdre de Pierre. Le pape actuel François montre un charisme pour être dans l'Eglise et dans le monde et particulièrement aux périphéries du monde de notre temps. Si l'on tient à distinguer l'institution et le charisme, le pape François permet de tenir ensemble ce qui est inséparable. Ce sont en effet les deux aspects de la mission pétrinienne. Le chemin de Pierre qui passe de Jérusalem par Antioche à Rome fut tracé par Pierre à qui le Seigneur Jésus avait donné une autorité particulière dans l'Eglise. Pierre n'était pas une figure fantoche, mais l'homme de charisme, de parole et de décision en qui prenait corps l'institution ecclésiale. Si la deuxième moitié du XXe siècle a vu s'insurger contre l'institution et l'autorité, il reste à retrouver ses origines et sa vraie importance. Les voyages apostoliques du pape François à Cuba et aux Etats-Unis en septembre 2015 et le synode des évêques rassemblés à Rome au mois d'octobre la même année, consacré à la famille, trouvent un meilleur éclairage dans la lumière de la Tradition évangélique et patristique. Sans cette lumière les exploits de l'actuel successeur de Pierre peuvent apparaître sensationnels et médiatiques. Au contraire la découverte des fondements de sa mission, donne une image plus complète de son travail apostolique. Et en même temps ce qu'il fait et ce qu'ont fait et pensé avant lui Cyprien de Carthage, Ignace d'Antioche, Clément de Rome jette une lumière sur les origines du rôle de saint Pierre parmi les apôtres dans l'Eglise primitive.

**AT THE BASIS OF ECCLESIASTICAL INSTITUTION: ST. PETER'S PLACE
AMONG APOSTLES (MT 16, 13-20) AND ITS REMINISCENCES IN APOSTOLIC
AND PATRISTIC TIMES**

SUMMARY

Big activity passed Popes, with the least Francis Bergoglio, is a question about reception their lives and action, especially in times of modern medium broadcasting. Sometimes presented content could be treated as sensation, and their receptiveness deprived of profound historical and theological meaning. This article depends of beginnings of the Church, when it started to organize itself, with well known historically-theological arguments. Peter confessed Jesus as the Christ and got special place among Apostles. His role matures in young Church community, which is escaping from Jewish religion.

Peter tramps the way from Jerusalem thru Antioch to Rome, confirming his appointing to the first among Apostles and to being Rock in the Church. Nascent Rome Church keeps this special Peter's succession. Clement, bishop of Rome, shows his prerogatives as a successor of Peter. Later, bishop of Cartagena, Cyprian, confirms special role both Peter and each bishop of Rome among other bishops. He also was finding appropriate role for each of them. Church institution, based on Peter and Apostles persists and shows truth of the beginnings and faithfulness to them in nowadays papacy.

Methodological elements Presented in the introduction let for the lecture of Gospel and patristic texts without positivistic prejudices presented in old literature of the subject.

KEY WORDS: Peter, Apostles, church institution, Clement of Rome, Cyprian from Cartagena, Pope Francis

RECENZJE / REVIEWS**Ks. WOJCIECH GUZEWICZ**

**RECENZJA PRACY DOKTORSKIEJ
MGR. PIOTRA NOWAKA PT. *DUCHOWIEŃSTWO
W ARCHIDIECEZJI POZNAŃSKIEJ
W LATACH 1918–1939*, POZNAŃ 2015, SS. 394**

Po II Watykańskim Soborze Powszechnym – w związku z narastającym kryzysem powołań kapłańskich, identyczności i funkcji kapłana – stały się modne studia naukowe nad kapłaństwem, zwłaszcza w Kościele katolickim. Podają one różne recepty na przezwyciężenie narastającego przez wiele lat kryzysu. W Polsce również ukazało się sporo różnych studiów w tym zakresie, ale podobnie jak na Zachodzie sięgają one do najbliższego kontekstu dziejowego, a więc do doktryny Soboru Watykańskiego II i wypowiedzi ostatnich papieży, zwłaszcza Pawła VI, Jana Pawła II i Benedykta XVI, jakby nie zauważono w Polsce wielkiego dorobku w tym zakresie szkoły lubelskiej (zapoczątkowanej przez ks. prof. Zygmunta Zielińskiego) czy szkoły poznańskiej (ks. prof. Leszka Wilczyńskiego). To pod ich kierunkiem i na ich seminariach naukowych powstało wiele rozpraw magisterskich i doktorskich poświęconych tematyce kapłańskiej. Badania te sięgają przynajmniej w stuletnią przeszłość i obejmują wszystkie dzielnice Polski, całą Polskę, były zabór austriacki, pruski i rosyjski. Studia te, sięgające w odległą przeszłość i prowadzone ku teraźniejszości, pozwalają lepiej ująć tożsamość kapłańską w stylu życia, duszpasterstwa i wszechstronnej działalności oraz identyczność osobową kapłana.

Z dysertacją doktorską p. Piotra Nowaka pt. *Duchowieństwo w archidiecezji poznańskiej w latach 1918–1939* przybyła nowa rozprawa naukowa na omawiany temat. Temat rozprawy jest sprecyzowany jasno, a problematyka jej obejmuje duchowieństwo wszelkich stopni wspomnianej diecezji. Zakres czasowy rozprawy stanowią daty zakończenia I i rozpoczęcia II wojny światowej.

Kwerenda archiwalna przeprowadzona przez Autora jest imponująca. Niezwykle cenna była ona w Archiwum Akt Nowych w Warszawie w zespołach Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Prezydium Rady Ministrów (łącznie skorzystano z 22 pozycji archiwalnych). Archiwa Państwowe w Poznaniu i Lesznie, a także Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, Szkoły Podstawowej nr 2 we Wronkach oraz Archiwum Prywatne Autora (razem 38 pozycji) przyniosły bogactwo materiałów personalnych tak

do działalności pastoralnej, społecznej, kulturalnej, jak i politycznej księży. Bez tej kwerendy problematyka rozprawy byłaby o wiele uboższa.

Autor przeprowadził kwerendę również w archiwach kościelnych. Archiwum Prymasa Polski w Gnieźnie przyniosło nowe materiały do dziejów seminarium duchownego, synodu plenarnego i diecezjalnego, organizacji kościelnych oraz życia i działalności niektórych duchownych, w tym kardynałów Dalbora i Hlonda (łącznie wykorzystano 37 pozycji archiwalnych). Kwerenda w Archiwum Instytutu Studiów Kościelnych Lubrancianum w Poznaniu pozwoliła ubogacić materiały na temat kapituły kolegiackiej w Poznaniu oraz duchowieństwa archidiecezji poznańskiej w okresie okupacji niemieckiej (1939–1945). Kolejne cztery archiwa lokalne (Parafii św. Katarzyny we Wronkach, Kościoła i Hospicjum św. Stanisława w Rzymie, filipinów w Gostyniu oraz Biblioteki Wydziału Teologicznego UAM w Poznaniu) przyniosły egzemplifikacje działalności duszpasterskiej, społecznej i politycznej kapłanów archidiecezji poznańskiej. Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu okazało się podstawowym – tu są teki personalne księży, akta i dokumenty organizacji katolickich, szkolnictwa i nauczania, struktur archidiecezjalnych oraz korespondencji z rządem, organizacjami pozarządowymi itd.

Źródła drukowane Autor podzielił na dzienniki urzędowe, roczniki i sprawozdania, czasopisma i inne źródła drukowane. Jest to ciekawy podział źródeł drukowanych, ale nie do końca chyba przemyślany. Według bowiem normatywnej definicji dziennik to „ogólnoinformacyjny druk periodyczny lub przekaz za pomocą dźwięku oraz dźwięku i obrazu, ukazujący się częściej niż raz w tygodniu”, z kolei czasopismo to „druk periodyczny ukazujący się nie częściej niż raz w tygodniu, a nie rzadziej niż raz w roku” (ustawa o prawie prasowym). Jedno i drugie stanowi część prasy. Nie sposób zrozumieć zatem, co zadecydowało o umieszczeniu np. czasopisma pt. „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy” w dziale dzienniki urzędowe, roczniki i sprawozdania (sama nazwa wskazuje, że nie ma nic wspólnego ani z dziennikami, ani rocznikami, ani tym bardziej ze sprawozdaniami), a np. pismo „Roczniki Historyczne” w jednostce „czasopisma” (skoro Autor wyodrębnił z czasopism roczniki). Wskazane byłoby też, mając na względzie potencjalnych czytelników opracowania, dokonanie technicznego zabiegu wstawiania przypisów w obrębie rozdziałów, a nie w sposób ciągły w całej pracy. I jeszcze jedna uwaga z zakresu bibliografii – dokumenty papieskie należy cytować z urzędowego wydawnictwa Acta Apostolicae Sedis.

Zestaw literatury pomocniczej przedmiotu obejmuje 155 pozycji; niektóre z nich należało przenieść do źródeł (np. *Bibliografia historii Wielkopolski czy „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy” 1911–1939. Bibliografia zawartości*). Przyjmuje się też, iż biografie należą raczej do opracowań. Szeroka kwerenda archiwalna i stosunkowo liczny zestaw literatury pomocniczej upoważniają do podkreślenia rzetelności warsztatu naukowego p. Piotra Nowaka.

Konstrukcja metodyczna rozprawy jest rzeczowa i logiczna, obejmuje pięć rozdziałów: *Terytorium, demografia i ustrój archidiecezji* (rozdział I), *Duchowieństwo jako grupa społeczna* (rozdział II), *Formacja intelektualna i ascetyczna* (rozdział III), *Posługa duszpasterska* (rozdział IV) oraz *Aktywność społeczna*

(rozdział V). Do planu rozprawy weszły nadto wstęp, zakończenie, wykazy, bibliografia rozprawy oraz aneksy. Tak rozpracowany temat obejmuje wszystkie problemy, jakie mogą z niego wynikać.

Niemniej jednak uważna lektura dysertacji ujawnia konieczność drobnych korekt i niesie postulat jaśniejszego sformułowania niektórych problemów, większej staranności redakcyjnej i kompozycyjnej.

Autor stawia kilka razy tezę (np. s. 54–55 i 187), iż Arcybiskupie Seminarium Duchowne w Poznaniu powstało na mocy dekretu bp. Adama Konarskiego z 26 października 1564 r., „co czyni je najstarszą tego typu uczelnią na ziemiach polskich”. Tymczasem jest to kwestia dość sporna. Historycy i kanoniści spierają się do dziś, które seminarium jest najstarsze i jaka jest kolejność powstawania poszczególnych seminariów diecezjalnych. Chronologia ta uzależniona jest przede wszystkim od tego, jakie przyjmiemy kryteria powstawania i w jaki sposób będziemy rozumieć ówczesne seminaria: czy w duchu pierwszej części statutu synodu prowincjonalnego warszawskiego z 1561 r., czy w duchu dekretu Tridentinum. Wydaje się, że najwłaściwszym kryterium – jak to zauważa zmarły przed kilkunastu laty ks. prof. Stanisław Librowski – będzie kryterium fundacji, erekcji i otwarcia seminarium w duchu Soboru Trydenckiego. Przyjęcie takiego kryterium pozwoli na podanie jednolitej chronologii powstania i uruchomienia seminariów diecezjalnych w Polsce. Mając to na uwadze, należy powiedzieć, że pierwszym seminarium duchownym powstałym w Polsce jako efekt i rezultat soborowego dekretu o seminariach było seminarium wrocławskie. Drugim uruchomionym seminarium na terytorium obecnej Polski, a erygowanym jako pierwsze, było seminarium warmińskie. Faktycznie było ono pierwszym powołanym w państwie polskim, gdyż zostało ono erygowane za zgodą kapituły przez kardynała Stanisława Hozjusza – wielkiego zwolennika reformy trydenckiej – 21 sierpnia 1565 r. przy kolegium jezuickim w Braniewie. Akt ten wyprzedzał o dwa miesiące datę założenia seminarium we Wrocławiu, jednakże na skutek trudności z jego uruchomieniem zaczęło funkcjonować dopiero w dwa lata później, a mianowicie od 25 listopada 1567 r. Z kolei seminarium w Poznaniu można byłoby uznać za najstarsze w Polsce, gdyby brano pod uwagę tylko pierwszą część wspomnianego już statutu synodu warszawskiego z 1561 r., pragnącego tworzenia seminariów duchownych przez przeprowadzanie reformy dotychczasowych szkół kościelnych. Wtedy to wezwano imiennie biskupa poznańskiego i kapitułę katedralną do odnowy Akademii Lubrańskiego. W następstwie tego 26 października 1564 r. na synodzie diecezjalnym biskup Adam Konarski przystąpił do reformy tejże uczelni, podejmując jednocześnie wysiłki zmierzające do tego, aby odnowiona Akademia pełniła funkcje seminarium diecezjalnego. Projekt ten został jednak szybko porzucony przez biskupa Konarskiego oraz kapitułę i postanowiono, biorąc pod uwagę drugą część statutu synodu warszawskiego, założyć właściwe seminarium. Biskup, idąc za przykładem kardynała Hozjusza, postanowił powierzyć swoje seminarium jezuitom. Otwarcie pod ich zarządem seminarium diecezjalnego nastąpiło dopiero w roku 1576, już po śmierci biskupa Konarskiego.

Na s. 72–73 Autor wymienia kapłanów, którzy inkardynowali się lub przebywali w archidiecezji poznańskiej w okresie międzywojennym. Wśród nich przedstawia ks. Wiktora Gagowskiego z diecezji łomżyńskiej. Tymczasem ksiądz ten nie figuruje w żadnym spisie duchowieństwa łomżyńskiego w okresie międzywojennym. Nie było takiego nazwiska także wśród kapłanów diecezji łomżyńskiej przed tym okresem ani też bezpośrednio po nim. Nieco dalej (s. 123) Autor podaje, iż w 1927 r. ks. Norbert Szwab zastąpił bp. Stanisława Łukomskiego w deputacji dla zarządu dóbr seminaryjnych. Tymczasem bp Łukomski od co najmniej roku nie przebywał już w archidiecezji poznańskiej (nie mógł zatem piastować tego urzędu do 1927 r.), był bowiem rządcą diecezji łomżyńskiej. I może jeszcze jedna uwaga. Jak rozumieć zdanie z s. 69: „W praktyce system przydzielania kapłanów według pochodzenia odpowiadał także wielkości archidiecezji, dlatego 3/5 neoprezbiterów posyłano do poznańskiej, a 2/3 do gnieźnieńskiej”?

W pewnych fragmentach te same detale (fakty, ludzie, opinie, daty) pojawiają się parokrotnie, np. informacje, iż w 1927 r. kard. Hlond zlikwidował Ordynariat Arcybiskupi, przemianował konsystorzę na kurie arcybiskupie oraz że powołał dla spraw niezwiązanych z wewnętrznym zarządem archidiecezji Przyboczną Kancelarię Prymasa Polski, znajdując się na s. 52 i 177. Kwestia reorganizacji struktur administracyjnych archidiecezji poznańskiej powtórzona została na s. 44, 58 i 67. O liczbie duchowieństwa inkardynowanego do archidiecezji poznańskiej Autor pisze na s. 65 i 79.

Wszystko to wszakże – jako propozycje szczegółowe i dyskusyjne zarazem – w niczym nie umniejsza walorów naukowych i poznawczych rozprawy. Przeciwnie – ma w intencji Autora uruchomić dyskusję i zmobilizować nowych badaczy do dalszej pracy nad duchowieństwem archidiecezji poznańskiej w II Rzeczypospolitej.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że Autor wziął na swój warsztat naukowy problem ważny, bardzo aktualny i dotąd mało przepracowany. Dzięki wieloaspektowej kwerendzie archiwalnej i wykorzystaniu licznych źródeł oraz opracowań drukowanych dał dobrą monografię duchowieństwa archidiecezji poznańskiej. Poprzez liczne tabele, mapy i dane statystyczne, a także zastosowanie metody porównawczej przedstawił rzetelny obraz tego duchowieństwa. Uwagi, postulaty i korekty zaznaczone w recenzji należy wykorzystać przed drukiem rozprawy (konieczne jest także przed opublikowaniem pracy dokonanie korekty językowej). Stwierdzam zatem, iż rozprawa mgr. Piotra Nowaka pt. *Duchowieństwo w archidiecezji poznańskiej w latach 1918–1939* spełnia wymogi prawa państwowego oraz kościelnego i uzupełnia naszą wiedzę w zakresie badań naukowych nad duchowieństwem polskim w okresie II Rzeczypospolitej.

INFORMACJA OD REDAKCJI

Redakcja „Civitas et Lex” uprzejmie informuje, że do siedziby Redakcji wpłynęło datowane na dzień 3 listopada 2015 r. pismo p. dr Magdaleny Lesińskiej oraz p. Zuzanny Brunarskiej z Ośrodka Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego. W treści pisma autorki odniosły się do opublikowanego w nr 1(5) „Civitas et Lex” artykułu p. dr. Piotra Wojnicza „Wyzwania polityki migracyjnej Federacji Rosyjskiej. Zarys problematyki”, zarzucając autorowi tego tekstu „naruszanie dobrych obyczajów panujących w środowisku naukowym” poprzez zacytowanie fragmentów ich opracowania bez użycia cudzysłowu. Autorki pisma do Redakcji zaznaczyły przy tym, że p. dr P. Wojnicz zamieszcza w przypisie oraz w bibliografii notkę bibliograficzną tekstu źródłowego, stosując przy tym odnośnik „por.”.

W reakcji na otrzymane pismo pp. dr M. Lesińskiej oraz Z. Brunarskiej Redakcja zwróciła się do p. dr. Wojnicza z prośbą o wyjaśnienie zaistniałej sytuacji. Pan dr P. Wojnicz nadesłał następujące wyjaśnienie: „W nawiązaniu do pisma z dnia 09.11.2015 r. dotyczącego artykułu »Wyzwania polityki migracyjnej Federacji Rosyjskiej. Zarys problematyki« uprzejmie informuję, że przyczyną powstania tego stanu rzeczy były popełnione przeze mnie błędy metodologiczne i uchybienia warsztatowe. Nieporozumienie z tego wynikłe nie było zamierzone ani też nie było przejawem złej woli z mojej strony. W związku z powyższym chciałbym przeprosić za zaistniałą sytuację i jednocześnie podkreślić, że uwagi zawarte w Waszym piśmie będą cenną wskazówką na przyszłość. W porozumieniu z Wydawnictwem i Redakcją podejmę kroki zmierzające do usunięcia zaistniałych uchybień”.

Redakcja zestawiała przesłane przez p. dr Lesińską i p. Brunarską materiały z tekstem p. dr. Wojnicza w „Civitas et Lex” i stwierdziła:

- 1) trafność zarówno zarzutów autorek skargi do Redakcji, jak i wyjaśnień autora opublikowanego artykułu;
- 2) fakt, że zakwestionowane fragmenty, nieujęte w cudzysłów, ale opatrzone przypisem, stanowią kilkanaście procent całego tekstu i nie wpływają zasadniczo na jego wartość informacyjną ani wymowę merytoryczną.

W związku z powyższym postanowiono:

1. W wersji elektronicznej artykułu ująć w cudzysłów wszystkie wskazane przez autorki fragmenty ich opracowania (http://uwm.edu.pl/wstis/publikacje/?page_id=449).
2. W kolejnym numerze pisma „Civitas et Lex” umieścić niniejszą informację. Redakcja wyraża ubolewanie z powodu zaistniałego nieporozumienia.

W imieniu Redakcji
KS. WOJCIECH GUZEWICZ

Zasady przyjęcia tekstów do druku w czasopiśmie „Civitas et Lex”

1. Prace złożone do Redakcji „Civitas et Lex” nie mogą być wcześniej nigdzie publikowane ani być w tym samym czasie złożone w redakcjach innych wydawnictw.

2. Przed zgłoszeniem artykułu autor powinien upewnić się:

- czy jego praca jest oryginalna?
- czy tytuł pracy odpowiada jej treści?
- czy przedmiot badań i przyczyny ich podjęcia są poprawnie sformułowane?
- czy założenia sformułowane w celu pracy zostały zrealizowane?
- czy prezentowane wyniki są nowe?
- czy język i styl pracy są poprawne?
- czy dobór literatury i źródeł jest wystarczający i adekwatny do problematyki pracy?
- czy wnioski są poprawne i znajdują uzasadnienie w treści i wynikach pracy?
- czy streszczenie jest zredagowane poprawnie?

3. Dostarczone teksty powinny być napisane za pomocą MS Word; sformatowane przy użyciu czcionki Times 12; formatowanie tekstu należy ograniczyć do minimum: wcięcia akapitowe, środkowanie, kursywa.

4. Jeżeli tekst zawiera nietypowe fonty (np. znaki hebrajskie, cyrylicę, grekę, znaki logiczne, matematyczne lub fonetyczne), które nie występują w standardowej instalacji edytora lub środowiska Windows, należy je dołączyć w oddzielnym pliku.

5. Objętość artykułu powinna mieścić się w granicach 25–40 tys. znaków graficznych (ze spacjami i przypisami łącznie).

6. Przypisy należy sporządzić według zasad podanych w załączniku (patrz załącznik „Podstawowe reguły dotyczące przypisów” na stronie internetowej pisma).

7. Do tekstu należy dołączyć angielskie tłumaczenie tytułu, podtytułu, słów kluczowych i streszczenia (ok. 150 słów).

8. Informacje o autorach powinny zawierać następujące dane: imię i nazwisko, stopień i tytuł naukowy, stanowisko, miejsce pracy (Katedra, Instytut, Uczelnia) wraz z dokładnym adresem do korespondencji.

9. Materiały do kolejnych numerów czasopisma przyjmują redaktorzy poszczególnych działów.

Zasady etyczne – zapora „ghostwriting”

1. Jednym z najważniejszych dowodów etycznej postawy autorów prac zgłaszanych do kwartalnika „Civitas et Lex” jest jawność informacji o podmiotach przyczyniających się do powstania ich artykułów (wkład merytoryczny, rzeczowy, finansowy etc.), co jest przejawem nie tylko dobrych obyczajów, ale także społecznej odpowiedzialności.

2. Redakcja zobowiązuje autorów do (a) ujawnienia wkładu osób innych w powstanie ich pracy – łącznie z podaniem ich afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu tekstów, a także do (b) podania informacji o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów (*„financial disclosure”*). W przypadku, gdy autorzy nie uczynili tego samodzielnie w swojej pracy, prosimy o wypełnienie i przesłanie, drogą e-mailową w formacie PDF lub listownie na adres Redakcji następującego oświadczenia: „Oświadczenie Autora pracy” (patrz niżej), którego treść zostanie opublikowana wraz z artykułem.

3. Wszelkie wykryte przypadki „ghostwritingu” i „guest authorshipu” będą demaskowane i dokumentowane, łącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, stowarzyszenia naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).

4. Plik: „Oświadczenie Autora pracy” do pobrania na stronie internetowej pisma.

Zasady recenzowania artykułów naukowych

1. Autorzy, przysyłając artykuł do publikacji w „Civitas et Lex”, wyrażają zgodę na proces recenzji.

2. Procedura recenzowania artykułów jest zgodna z zaleceniami Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (zob. „Dobre praktyki w procedurach recenzyjnych w nauce”, Warszawa 2011).

3. Nadesłane artykuły, o ile spełniają wymogi formalne (zob. „Przygotowanie tekstu” oraz „Podstawowe reguły dotyczące przypisów”), są kierowane do dwóch recenzji: ich pozytywny wynik kwalifikuje pracę do druku, negatywny – skutkuje odmową publikacji. W przypadku, gdy tylko jedna z recenzji jest pozytywna, powoływany jest trzeci recenzent, którego ocena rozstrzyga o możliwości publikacji recenzowanego tekstu. Ostateczną decyzję o druku podejmuje Redaktor Naczelny na podstawie dwóch pozytywnych recenzji danego artykułu.

4. Recenzenci współpracujący z Redakcją to osoby o wysokich kompetencjach naukowych, legitymujące się stopniem doktora habilitowanego (lub doktora w przypadku afiliacji zagranicznej w kraju, w którym nie ma habilitacji). W przypadku tekstów napisanych w językach konferencyjnych co najmniej jeden z recenzentów jest afiliowany w instytucji zagranicznej innej niż narodowość autora pracy.

5. Redakcja przyjmuje model, w którym autor(zy) i recenzenci nie znają swoich tożsamości (tzw. „*double-blind review process*”). Dlatego też nie wymaga się od recenzentów i autorów pisemnej „Deklaracji o braku konfliktu interesów” między nimi. Redakcja przyjmuje zasadę, zgodnie z którą recenzenci i autorzy artykułów nie powinni być afiliowani do tej samej uczelni.

6. Recenzja ma formę pisemną i zawiera jednoznaczny wniosek co do dopuszczenia artykułu do publikacji lub jego odrzucenia. (Plik „Recenzja artykułu zgłoszonego do Civitas et Lex” do pobrania na stronie internetowej pisma). Redakcja dysponuje formularzami recenzji w języku polskim, angielskim i włoskim.

7. Recenzentom nie wolno wykorzystywać wiedzy na temat pracy przed jej publikacją.

8. Autor jest informowany o wyniku dokonanej recenzji, następnie ustosunkowuje się do zawartych w niej uwag.

9. Nazwiska recenzentów poszczególnych artykułów nie są ujawniane. Redakcja podaje do publicznej wiadomości ogólną listę recenzentów współpracujących w danym roku: (a) na stronie internetowej czasopisma oraz (b) w każdym czwartym numerze kwartalnika.